

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

ABDULLAH TANRIKULU'NDA VEHHABİLİK ELEŞTİRİSİ
VESİLE VE TEVESSÜL ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Lütfi TAŞEL

DANIŞMAN

Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ

KONYA 2016

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Lütfi TAŞEL
	Numarası	088106071009
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Kelam Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ
	Tezin Adı	Abdullah Tanrıkulu'nda Vehhabilik Eleştirisi Vesile ve Tevesül Örneği

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Abdullah Tanrıkulu'nda Vehhabilik Eleştirisi Vesile ve Tevesül Örneği başlıklı bu çalışma 13/07/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Ramazan ALTINTAŞ	
2	Prof. Dr.	Süleyman TOPRAK	
3	Yrd. Doç. Dr.	Süleyman KOYUNCU	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Lütfi TAŞEL		
	Numarası	088106071009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri A.B.D. / Kelam Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	Abdullah Tanrıkulu'nda Vehhabilik Eleştirisi Vesile Tevessül Örneği			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Lütfi TAŞEL

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Lütfi TAŞEL		
	Numarası	088106071009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı / Kelam Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ		
Tezin Adı	Abdullah Tanrıkulu'nda Vehhabilik Eleştirisi Vesile ve Tevessül Örneği			

Abdullah Tanrıkulu 19. yy'ın sonlarında dünyaya gelen ömrünün büyük bir kısmını Çanakkale ve Irak Cephelerinde ve gizlenerek yaşamış bir medrese hocasıdır. Birçok eser kaleme almıştır. Bunlardan biri de, 18. yy'da ortaya çıkan ve temel öğretisi tevhid ve şirke dayanan Vehhabi akımının vesile-tevessül konusundaki görüşleri hakkındaki eleştirilerini içerir. Bu çalışmanın giriş bölümünde Abdullah Tanrıkulu'nun hayatı ve eserleri incelenmektedir. Birinci bölümde Vesile tevessül konusu ile ilgili ıstılahlar ikinci bölümde ise Vehhabilere yönelik bir eleştiri kaleme alan Abdullah Tanrıkulu'nun Vehhabilik isimli eseri incelenmektedir.

Anahtar kelimeler, tevhid, vesile, tevessül ve Vehhabilik.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Lütfi TAŞEL		
	Student Number	088106071009		
	Department	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı / Kelam Bilim Dalı		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☒	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☐	
	Supervisor	Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ		
Title of the Thesis/Dissertation	Abdullah Tanrıkulu'nda Vehhabilik Eleştirisi Vesile ve Tevessül Örneği			

Born towards the end of 19. Century and having spent most of his life in front of the Dardanelles and Iraq and in secret, Abdullah Tanrıkulu was a scholar at the madrasah. He penned a great number of works. One of them contains his criticism of the ideas of Wahhabi school about wasilah and tawassul which originated in the 18th century and whose basic teaching is based on tawhid and shirk. In the introduction part of this study, the life and works of Abdullah Tanrıkulu are examined. In the first chapter, the technical terms, wasilah and tawassul, and in the second chapter, a criticism directed towards Wahhabism are contained in the work by Abdullah Tanrıkulu.

Key words: Tawhid, wasilah, tawassul and Wahhabism.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	ix
ÖNSÖZ.....	x
I. HAYATI VE YAŞADIĞI DÖNEMDE KONYA'NIN KÜLTÜREL VE SİYASİ ORTAMI	
A. HAYATI	2
B. YAŞADIĞI DÖNEM KONYA'SININ İKTİSADÎ, DİNÎ VE EĞİTİM HAYATI	5
II. İLMİ ÇALIŞMALARI	7
A. ESERLERİ	7
B. MAKALELERİ	12
I. VESİLE-TEVESSÜL	15
II. İSTİMDÂD	20
III. RABİTA	22
IV. İSTİGÂSE.....	26
V. İSTİÂNE	27
I. VEHHABİLERİN TEVHİD BAĞLAMINDA TEVESSÜL HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ31	
A. TEVHİD İNANCI	31
B. TEVESSÜL ANLAYIŞI.....	33
II. TANRIKULU'NUN TEVESSÜL HAKKINDA HÜCCET KABUL ETTİĞİ ÂYETLERİN VE RİVÂYETLERİN DEĞERLENDİRMESİ.....	38
A. AYETLER.....	38
1.....	38
2.....	40
3.....	41
4.....	42
5.....	42
6.....	43
B. RİVÂYETLER.....	44
1. Hayattaki Tevessül.....	44

2. <i>Hayattaki Evliya ile Tevessül</i>	47
3. <i>Ölümden Sonra Tevessül</i>	49
4. <i>Hayata Gelmeden Önceki Tevessül</i>	57
5. <i>Kıyamet Günündeki Tevessül</i>	58
C. TEVESSÜL-ŞİRK İLİŞKİSİ.....	59
D. VEHHABİLERİN TEVESSÜLÜN ŞİRK OLDUĞUNA DAİR DELİLLERİ.....	61
E. TEVESSÜL KONUSUNDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKENLER.....	67
F. VEHHABİLER'İN GÖRÜŞLERİNDEKİ DEĞİŞİMLER.....	69
G. VEHHABİLER'İN RUH İLE İLGİLİ DELİLLERİ.....	71
SONUÇ	74
KAYNAKÇA	76

KISALTMALAR

a.g.e.	:	adı geçen eser
a.g.m.	:	adı geçen makale
b.	:	ibn
bkz.	:	bakınız
c.	:	cilt
h.	:	hicri
Hz.	:	hazreti
İA.	:	İslam Ansiklopedisi
İFAV.	:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları
krş.	:	karşılaştırınız
MEB.	:	Milli Eğitim Bakanlığı
r.a.	:	radıyallâhü 'anh
s.a.v.	:	sallallâhu 'aleyhi vesellem
s.	:	sayfa
Sos. Bil. Ens.	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
thk.	:	tahkîk eden
ty.	:	tarihsiz
üni.	:	üniversitesi
vb.	:	ve benzeri
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
S.Ü.İ.F.D.	:	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ÖNSÖZ

İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den itibaren hemen her toplumda bir ihtiyaç olarak ortaya çıkan yaratan-yaratılan ilişkisi, bir takım sosyal ve psikolojik etkenlerden dolayı farklı şekillerde tezahür etmiştir. Çünkü zorunlu olan bu ilişkinin kesintiye uğramaması gerekir. Bu nedenle insan, kendisinin aşmaya güç yetiremediği durumlarda Allah'a kurbiyetin farklı yollarını aramıştır. İbadet ve dua gibi vesile-tevessül kavramlarıyla ifade edilen bir şeyi veya bir şahsı Allah için vasıta kılma düşüncesinin de insanı, yaratana yaklaştırdığı dile getirilmiştir. Fakat bu yaklaşım bütün kelâmî ekoller tarafından kabul edilmemiş, bazı mezhepler tevessülü, kurbiyetin aksine şirk saymışlardır.

Tasavvuf ve kelim ilminin önemli konuları arasında yer alan tevessül, her dönem tartışma konusu yapılmıştır. İtikadî açıdan Tevessül ve onunla ilgili kavramların derinlemesine irdelenme meselesi, tevhid ve şirk konusundaki hassasiyetten dolayıdır. Bu konudaki yorum biçimleri, birtakım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Nitekim tevessülü kabul edenler, etmeyenler tarafından küfür ve müşriklikle itham edilebilmişlerdir. Aynı durum tevessülü kabul etmeyenler için de geçerlidir.

Biz bu çalışmamızda, Abdullah Tanrıkulu'nun Vesile ve Tevessül konusunda Vehhabîliğin görüşlerine yönelttiği eleştirileri ele alacağız. Bu konuda Tanrıkulu'nun yazma defterlerinden yararlanacağız.

“Abdullah Tanrıkulu'nda Vehhabilik Eleştirisi Vesile Tevessül Örneği ” isimli bu tez, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte Tanrıkulu'nun hayatı ve ilmi kişiliği ve eserleri üzerinde durulmuş; yaşadığı dönemin sosyal ve kültürel ortamının hayatına etkileri değerlendirilmiştir. Birinci bölümde Vesile ve Tevessül kelimelerinin lügavî ve ıstılâhî tanımları incelenmiş olup, söz konusu kelimelerin ve bu kelimelerle benzer anlamları taşıyan kelimelerin, aidiyeti ve önemi hakkında bilgilere yer verilmiştir.

İkinci bölümde ise Vehhâbîlerin tevessül hakkındaki görüşleri ve Abdullah Tanrıkulu'nun bu görüşlere yönelttiği eleştirilere yer verilmiştir.

Bu tezin şekillenmesinde emeği geçen, gerek kaynaklar ve gerekse metodoloji konusunda desteklerini esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ'a, dualarımı yanımda hissettiğim aileme ve emeği geçen herkese teŐekkürü bir borç bilirim.

Lütfi TAŞEL

Konya - 2016

GİRİŞ

**ABDULLAH FEVZİ TANRIKULU'NUN HAYATI,
ESERLERİ VE İLMİ ŞAHSİYETİ**

I. HAYATI VE YAŞADIĞI DÖNEMDE KONYA'NIN KÜLTÜREL VE SİYASİ ORTAMI

A. HAYATI

Abdullah Fevzi Efendi, 1297/1883'de Konya'nın Bozkır İlçesi'ne bağlı Hocaköy'de doğdu.¹ Babası Bozkır Kâdîsî ve Mâden-i Hümâyûn Müdürü Abdullah Efendi'nin oğlu Yusuf Efendi'dir. Yusuf Efendi, Nakşî Hâlidî şeyhi Muhammed Kudsi El-Bozkırî'nin kızı Fâtıma Hanım (1863)'la evlenmiş ve bu evlilikten Abdullah Fevzi ile Abdulhalim (1938) isimlerinde iki oğlu dünyaya gelmiştir.²

Abdullah Efendinin Fatıma, Hafize, Halis (Başegmez), Havva (Ustaoğlu) ve Mehmet adında kardeşleri vardır.³

Abdullah Tanrıkulu, ilk tahsilini doğduğu yer olan Hocaköy'de tamamladı. Daha sonra dayısı Şeyh Muhammed Bahâeddin Efendi⁴ (1906) tarafından Konya'ya getirildi ve geri kalan eğitimini de Konya'da Şeyh Muhammed Bahâedin Efendi'nin medresesi olan Ebu Bekir Sami Paşa Medresesi'nde⁵ Memiş Efendi'nin küçük oğlu Hasan Kudsi Efendi⁶ (1921)'nin derslerine devam ederek ikmal etti.

¹ Uz, Mehmet Ali, *Konya Alimleri ve Velileri*, Şems Yayınevi, Konya, 2004, s. 399.

² Koçkuzu, Ali Osman, *Çanakkale Cephesinde Bir Müderris*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 46-47.

³ Koçkuzu, *Çanakkale Cephesinde Bir Müderris*, s. 74.

⁴ Muhammed (Mehmed) Bahaeddin Efendi, 1247/1831 yılında Bozkır'ın Karacahisar Köyü'nde doğmuştur. Babası ile birlikte Üçpınar (Hocaköy) Köyü'ne hicret etmiştir. Babasının ilk şeyhi olan Ödemişli Hasan Kutsi Efendi'nin kardeşi Ayşe hanımla evlenmiştir. Babasından aldığı eğitimden sonra 1279/1867 yılında Konya'ya yerleşmiştir. Ebu Bekir Sami Paşa medresesinde müderrislik yapmıştır. 14 Temmuz 1906 günü vefat eden Bahaeddin Efendi'nin kabri Hacı Abdulfettah Çavuş (Hacıfettah) mezarlığındadır. Dönemin önemli simalarından Muhammed Bahaeddin Efendi ile ilgili Necmettin Erbakan Üniversitesi Öğretim Görevlisi Ali Çoban tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Çoban, Ali, *19. Yüzyıl Osmanlı Şeyhlerinden Bozkırlı Muhammed Bahâeddin Efendi ve İkâzu'n-Nâimîn Adlı Eserindeki Tasavvuf Anlayışı*, Basılmamış Y.L. tezi, Selçuk Üni. Sos. Bil. Ens., Konya, 2004; Çelik, Ahmet, "Muhammed Bahaeddin Efendi", *Konya Ansiklopedisi*, Konya, 2014, VII, 3-4; Bilgili, İsmail-Çelik, Ahmet, *Muhammed Kudsi El-Bozkırî*, Ekdağ Yayınları, Konya, 2009, s. 41-45.

⁵ Paşadâiresi diğer bir adıyla Sâmi Bekir Paşa Medresesi, 1845 yılında Dönemin Konya Valisi, Sami Bekir Paşa tarafından, Nakşibendî Tarikatına mensup olanlar için yaptırılan medresenin müderrisliğine Hacı Himmet Efendi tayin edilmişti. Hacı Himmet Efendi 1862 yılında vefat edince yerine Bozkırlı Büyük Alim Nakşibendî Tarikatı'nın mürşitlerinden Mehmed Bahaeddin Efendi getirilmiştir. İslah-ı Medâris, Bahaeddin Efendi'nin 1906 yılında vefatından sonra oğulları Zeynelabidin(1866-1940), Rifat(1872-1920) ve Ahmed Ziya Efendiler(1873-1925) tarafından tasarlanan, ıslah edilmiş modern bir mederese düşüncesinin hayata geçirildiği yerdir. Adı geçen üç kardeş, Konyalı ilim adamı ve hayırseverler ile 1909 yılında İslâh-ı Medâris-i İslâmiye Cemiyet-i Hayriyesi'ni kurdular. Aynı yıl içinde medrese, toplanan yardımlarla modern bir ilim yuvası haline geldi. Medrese müfredatının yanı sıra Fransızca, Astronomi, beden eğitimi gibi derslerle de programı genişletildi. 1914 yılında elli üç talebesi bulunan medrese siyasi kavgalar bahane edilerek 1917 yılında kapatılıp kütüphanesi yağmalanıp tarihe karışmıştır. Yedi yıl öğretime devam eden medrese birçok alim ve fazıl insan yetiştirmiştir. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Koçkuzu, Ali Osman, *Paşadairesi*, Konya,

Paşa Dairesi'nde öğrenci iken açılan ve medresenin devamı olan Islâh-ı Medâris'e devam ederek ilmî icazetini Recep 1330/Haziran 1912'de Ahmet Ziya Efendi⁷ (1925)'den almıştır.⁸ Abdullah Efendi icazetten sonra Islah-ı Medaris'te Akaid hocalığına getirilmiştir. Onun aldığı bu icazet belgesi Millî Eğitim Bakanlığınca 1942'de tasdik edilerek yükseköğrenim dengi kabul edilmiştir.⁹

Abdullah Fevzi Efendi, medrese ilimlerinin yanında süresi iki yıl olan Konya Daru'l-Muallimin Mektebi'ne devam ederek oradan da diploma almıştır. Kendisine ait

2004, Sarıçelik, Kerim, *Konya'da Modern Eğitim Kurumları*, Çizgi, Konya, 2010, s. 232; Çoban, Ali, *age*, s. 12, Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Konya, 2007, s. 288-289; Arabacı, Caner, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri*, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Konya, 1998, s.477-548; Arabacı, Caner, “*Islâh-ı Medâris-i İslâmiyye Medresesi*”, *Konya Ansiklopedisi*, Konya, 2012, IV, 303-305.

⁶ Hasan Kudsi Efendi: Muhammed Kudsi Memiş Efendi'nin küçük oğludur. 1847 yılında Hoca Köyde doğdu. Öğrenimini Konya Müftüsü Kadınhanlı Hüseyin Efendi ve ağabeyi Bahauddin Efendi'den yaptı. Hat sanatını Alaiyeli Abdulgani Vehbi Efendi'den öğrendi. Hasan Kudsi Efendi 5 Rebiulevvel 1340/6 Kasım 1921 yılında Konya'da vefat etmiştir. Kabri Hacı Fettah Mezarlığındadır. Veli Sabri Uyar: “İlm-i tasavvufta ve funun-u âliyyede yekta ve bihemta idi. Fazl-u irfanına nihayet yok idi. Zamanın kutbu idi. Abid ve zahid, mezinne-i kiramdan ve ulema-i amilinden ve sülehay-ı ümmetten ve erbab-ı keşif ve ehl-i halden bir zat nadiru'l-vucud olup 1921/h.1340 yılında vefat etmiştir.” demektedir. Hasan Kudsi bir eğitimci olarak pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Müderris olduktan sonra zahiri ve batini ilimlerle mücehhez olduğu halde inzivaya dayalı bir hayatı tercih etmiş ve siyasetle ilgilenmemiştir. Ayrıca Uzun yıllar Kapu Camii ve İplikçi Camii'nde vaizlik yaparak halkın takdir ve sevgisini kazanmıştır. Hasan Kudsi Efendi, Paşa Dairesi'nde müderrislik yaparak pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Bu öğrencilerinden bazıları şunlardır: Şeyhzade Ahmed Ziya Efendi, hattat Hacı Abdülkadir Efendi (1850-1915), hattat ve hakkâk Halid Efendi (1877-1937). Hasan Kudsi Efendi aynı zamanda Abdullah Tanrikulu'nun kayınpederidir. Sural, Mahmud, “*50 Yıl Önceden Bu Yana Her Yönüyle Konya*”, Yeni Konya Gazetesi, 17 Eylül 1975; Kulu, Fahrettin, *Haydin Basalım İzlere* (Yayına Hazırlayan Ali Osman Koçkuzu), Damla, İstanbul, 2008, s. 42; Uyar, Veli Sabri, “Hattatlar”, *Konya Dergisi*, sayı:110, s.6; Yaşar, Hasan, “Hasan Kutsi Efendi”, *Konya Ansiklopedisi*, Konya, 2012, IV, 195.

⁷ Ahmed Ziya Efendi: 1874 tarihinde Konya'da doğdu. Konya ve İstanbul'da çok iyi bir eğitim aldı. Babası Muhammed Bahaeddin Efendi ve amcası Hasan Kudsi Efendiden icazet aldı Kütüb-ü sitte hafızıydı. Arapça, Farsça ve Türkçe şiir yazacak derecede bu dillerin edebiyatlarına da vakıftı. Islah-ı Medaris ve Konya Hukuk mektebinde derslere girdi. Islah-ı Medaris'in kapatılması üzerine eğitim öğretim imkanından mahrum bırakılan Ahmed Ziya Efendi, 1920 yılında Konya'dan ayrılıp çoğu Medine'de olmak üzere beş yıl kadar Hicaz'da kaldı. Mekke'de 3 Mayıs 1925 Pazar (9 Şevval 1343) günü vefat etmiştir. Kabri Hz. Hatice'nin kabrinin ayakucundadır. İslam Hukuku ile ilgili 20 kadar eseri vardır. Abdullah Fevzi Efendi, Ahmet Ziya Efendi'yi şu şekilde tavsif etmiştir. Hazret-i Üstadım Hoca Muhammed Kutsi(Memiş) Efendi'nin torunu ve Muhammed Bahâeddin Efendi'nin en küçük oğlu Ahmet Ziya Efendi bize her fezâil ve kemâlin yolunu öğrettiği gibi, öğretmenin usûlünü de öğretirdi. Her fennin nazariyyâtına tatbikatını terdif ile telâmizesini derin bir fikr-i ilmi ile techize himmet ederdi. Muhataplarında tedaris ettiği ilmi, meleke halinde görmek isterdi. Hazret-i müşârunileyh bütün ulûm ve funûn-ı hâzıradaki vukûf ve ihâtây-ı külliye ile muâsırlarına ve eslâfına tefevvük ettiği gibi, usûl-i telkindeki kudret-i kâmile ile de mümtâz idi. Âlem-i İslâm'da mesleğimize karşı pek hisli olarak yetişmemize himmet ve inâyet buyururdu. Onun için bütün cihâz-ı ilim ile tecehhez ettikten sonra, bu cihâz-ı kıymettârı hüsn-i isti'mâl ile İslâmiyet'e, mesleğe fi'len hizmet etmenin bize tarîk-i ilmîsini de gösterirdi. Bu hizmeti bir vecîbe-i dîniyye olarak telkin ederdi. Bkz. Arabacı, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri*, s.533; Koçkuzu, Ali Osman, *Bir Müderrisin Sürgün Yılları*, İz Yayınları, İstanbul, 2010, s. 39, Eminoglu, Mehmet, “Ahmet Ziya Efendi”, *Konya Ansiklopedisi*, Konya, 2012, I, 78-79.

⁸ Bu icazet Diyanet işleri Başkanlığı arşivinde saklanmaktadır, Ahmet Çelik tarafından yayınlanmıştır. Bkz Çelik, Ahmet, “Konya Ulemasının İcazetleri”, *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar*, 10 Ekim 2012, sayı 24, s.379-383.

⁹ Arabacı, Caner, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri*, s.533.

hatırratta; Çanakkale'de Tabur Komutanı ile Tabur İmamlığı konusunda görüşürken tahsilini soran kumandana her iki ilim yuvasından da diplomasının olduğunu söylemektedir.¹⁰

İttihat Terakki yönetiminin medreselerin kapatılmasına yönelik baskılarından dolayı Abdullah Fevzi Efendi, 1914'de askere gitmiştir. Müderris olduğu için askerlikten muaf olmasına ve subay olma imkanına rağmen er olarak orduda görev yapmayı istemiştir. Bunun en önemli sebebi, orduyu tanıma ve kendi tabiriyle çoğu İttihat-Terakki taraftarı olan zâbitân grubunun İslâm Dini ile olan alâkalarını öğrenme merakı olmuştur. Önce er olarak kıtada göreve başlayan Abdullah Fevzi Efendi'nin ilmini ve kişiliğini tanıyan komutanları, onu önce mükellef imam, daha sonra tabur imamı, en sonunda alay müftüsü olarak görevlendirmişlerdir. Alay Müftülüğü görevinin yanı sıra hücum müfrezesinde de görev yapmıştır. Askerlik dönemi seferberlik zamanından sonra da devam etmiş ve bu görev altı-yedi yıl kadar sürmüştür.¹¹

Abdullah Fevzi Efendi I. Dünya savaşında Çanakkale ve Sina cephesinde savaştı. Daha sonra Irak Cephesi'ne gönderildi. Abdullah Efendi, 1919 yılında Hemedan'dan terhis edilip Irak üzerinden Konya'ya oradan da Bozkır'a geçmiştir. 27 Eylül 1919 Birinci Bozkır ve 20 Ekim 1919 İkinci Bozkır olaylarına karıştığı sebebiyle 1919-1923 yılları arasını saklanarak geçirmiştir. Abdullah Tanrikulu'nun saklanarak yaşadığı zaman dilimi on yılı aşkındır.¹² Bu süre zarfında fırsat buldukça köylerine veya mevsim uygun ise yayla evlerine gizlice gelir, kimseye haber vermeden orada imkan dahilinde birkaç gün veya daha uzun süre kalırdı. Köyünde bulunmadığı günlerde ise daha uzak bölgelerde gizlenmeye devam ederdi. Akşehir, Ilgın, Sarayönü ve civarları ayrıca Silifke, Mut, Ermenek gibi yaya gitme durumu göz önüne alındığında epeyce uzak sayılabilecek yerlerde genellikle dağlar, mağaralar gibi kuytu yerlerde, bazen de bir dostunun evinde kalırdı. Dağda geçen yıllarının ardından "Fevzi Efendi Hoca" müsteâr adıyla Akşehir ve Tuzlukçu'da on yıl görev yapmıştır.

1938 yılında çıkan genel aftan sonra beş yıl kadar Ankara'da Diyanet İşleri Riyaseti (başkanlığı) Baş Mütercimliği, Vakıflar Baş Müdürlüğü mütercimliği ve Konya vaizliği

¹⁰ Koçkuzu, *Çanakkale Cephesinde Bir Müderris*, s. 77.

¹¹ Koçkuzu, *Çanakkale Cephesinde Bir Müderris*, s. 54.

¹² Bu iki dönemin toplamının 10 yılı aşkın bir süre devam etmesi demek 6-7 yıl arası süren askerliği de göz önünde bulundurursak ihtifâ yılları 3-4 yıl arasında değişir. Bkz. Koçkuzu, *Çanakkale Cephesinde Bir Müderris*, s. 74.

gibi görevlerde bulunmuştur.¹³ Abdullah Fevzi Tanrıkulu 1943 yılında vefat etmiştir. Kabri, Hacı Fettah Mezarlığındadır.¹⁴

B. YAŞADIĞI DÖNEM KONYA'SININ İKTİSADÎ, DİNÎ VE EĞİTİM HAYATI

1883 yılında doğan Abdullah Tanrıkulu'nun yaşadığı dönemde Anadolu'nun merkezi sayılabilecek bir bölgede konuşlanan Konya vilayeti beş sancaktan müteşekkildir. Bunlar sırası ile Burdur, Hamidiye (Isparta), Konya, Niğde, Teke(Antalya)'dir. Anadolu'nun diğer bölgelerine göre nispeten gelişmiş olan Konya'nın bu gelişiminde 1890'lara doğru yapılan Konya-İstanbul, Ankara-Eskişehir demir yollarının önemli rolü olmuştur. Bu yatırımlarla beraber Anadolu'da olduğu gibi Konya'da da tarım ürünlerinin üretiminde bir artış yaşanmış ve dolayısı ile Konya'nın da dünya ekonomik sistemine adaptasyon süreci başlamıştır. Tarımda yaşanan bu gelişmeye karşıt olarak sarraflık, kuyumculuk, bakırcılık, kunduracılık vs. gibi ticari kalemleri gayrimüslimler işletmektedir.¹⁵

Ekonomik açıdan sahip olduğu bu özelliğinin yanı sıra Konya'yı önemli kılan hususların başında, sahip olduğu medrese sayısı bakımından diğer vilayetler içerisinde ilk sırayı alması gelir. Konya en çok medresenin bulunduğu yer olarak kayıtlara geçmiştir. Konya'daki medrese sayısı 576 iken İstanbul'da 278, Erzurum'da 81, Ankara'da 109, Bursa'da ise 326'dır.¹⁶ Diğer taraftan Konya'da medrese sayısının 19. Yüzyılın ortalarından itibaren artış kaydettiğini de belirtmek yerinde olur.¹⁷ Dolayısı ile Konya'dan bahsettiğimizde dini hayatın bütün canlılığı ile yaşandığı aynı zamanda ilmiye sınıfının da kuvvetli olduğu ve buna paralel olarak faaliyet sahasının da o nispete geniş olduğu bir bölgeden bahsetmiş olmaktadır. Konya söz konusu olduğunda bahsedilmesi gereken bir başka husus da medreseler ile tarikatlar arasındaki doğrudan ilişkidir. Konya medreselerinin ekseriyeti Nakşibendi tarikatına mensuptur. Daha az bir kısmı ise Mevlevî tarikatı ile bağlantılıdır. Dolayısı ile sanılanın aksine Konya'da baskın olan tarikat

¹³ Taşel, Lütfi, "Tanrıkulu Abdullah Fevzi", *Konya Ansiklopedisi*, Konya, 2014, VIII, 270.

¹⁴ Uz, *Konya Alimleri ve Velileri*, s. 400.

¹⁵ Arabacı, Caner, *Konya Medreseleri*, s.5.

¹⁶ Ermenekli Mustafa Safvet Efendi, *Medreselerimiz III, Beyanü'l Hak*, 8 Muharrem 1329/27 Kanuni Evvel 1326/ 9 Ocak 1911, c. 4, Sayı 92, s 1739-1733

¹⁷ Aslaner, Serhat, *İlmiye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı(Konya Örneği)*, Sakarya Üni. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Y.L. Tezi, Sakarya, 2006, s. 2.

Nakşibendilik ve bilhassa Hâlidî koludur.¹⁸ Abdullah Tanrıkulu'nun mensup olduğu Ebubekir Sami Paşa medresesi de Nakşibendî tarikatının bu koluna bağlı medresedir.

1908 itibari ile Osmanlı'nın birçok bölgesinde olduğu gibi Konya'da da özel gazeteler çıkmaya başlamıştır. Kronolojik olarak sıralayacak olursak Anadolu, Hakem, Maşrık-ı İrfan, Şems, Babalık ele aldığımız dönemde yayın hayatına dahil olan başlıca siyasi gazete ve mecmualardır. Bunlar içerisinde Maşrık-ı İrfan gazetesi tespit ettiğimiz kadarıyla Abdullah Tanrıkulu'nun da dokuz tane makalesinin yayınlandığı bir gazete olması sebebiyle çalışmamız açısından önem arz etmektedir.

Konya II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitim sisteminde büyük yeniliklere imza atmış bir şehirdir. Bu dönemde kurulan Islah-ı Medaris-i İlmiyye Cemiyet-i Hayriyesi ile medreselerde modern tarzda eğitime model olacak bir girişim başlatılmıştır. Islah-ı Medaris olarak bilinen bu medrese Ebubekir Sami Paşa Medresesi'nin modernize edilmiş halidir. Abdullah Tanrıkulu burada akaid hocalığı ve aynı zamanda müdür yardımcılığı yapmıştır.¹⁹ İslami ilimler alanında birçok âlim ve fâzıl insan yetiştiren bu medrese, modern eğitim ile medrese müfredatının birleştirilmesi ve buna uygun ortam ve ders programlarıyla da bu medrese 1914'te kurulan Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye Medreselerine de model olmuştur.²⁰

Selçuklu'ya başkentlik yapmış olan Konya, Milli Mücadele Dönemi'nde tarihi yolların kavşak noktası olması ve demiryolu hattının Konya'dan geçmesi sebebi ile önemli rol oynamıştır. Orta Anadolu'da Osmanlı Devri'nin ilk Hukuk Fakültesi'nin burada açılmış olması ve eski yeni birçok eğitim kurumları ile Konya, kültür merkezi konumunda bir şehir olarak karşımıza çıkar. Medrese sayısı bakımından ilk sırada yer alan Konya, Milli Mücadele döneminde en çok yara alan şehirlerin başında gelir. Medreselerin kapatılması ve talebelerinin askere alınması Konya'da yaşanan ilmi hareketliliğe büyük darbe vermiştir. Konya basını da o dönemde hayli çalışkan olup 306 gazetenin sekizi Konya'da çıkarılmaktadır.²¹

¹⁸ Asil, Ercüment, *a.g.e.*, s.2; Altay, Fahrettin (1970), *10 Yıl Savas ve Sonrası* (1912 – 1922), İnsel Yayınları, s.220.

¹⁹ *Meşriki İrfan*, 4 Ekim 1911 Sayı 231; *Babalık*, 11 Ekim 1913,

²⁰ Arabacı, Caner, “Milli Mücadele Döneminde Beylikler ve Osmanlı Devrinde Eğitim” *Konya Ansiklopesi*, VI., 302-305 Konya, 2013

²¹ Arabacı, Caner “Milli Mücadele Döneminde Konya”, *Konya Ansiklopesi*, IV, 280 Eylül 2013.

Eğitim alanında güzel örneklere mahal olan Konya Delibaş İsyanı olarak bilinen bir olaya ev sahipliği de yapmıştır. şöyle ki; Kuvay-ı Milliye adına asker toplama görevi verilen Delibaş Mehmet İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin de kışkırtması sonucu topladıkları askerle birlikte Ankara hkmetine karşı bir isyan hareketine girişmiş, öldürüldüğü 1921 yılı Ağustos ayına kadar çeşitli isyan hareketlerine öncülük etmiştir. Bu da Milli Mücadele dönemine kara leke olarak kazanmıştır.²²

II. İLMİ ÇALIşMALAR

A. ESERLERİ

Abdullah Tanrıkulu'nun hatıratının yanısıra, risale tarzı eserleri ve Meşrik-ı İrfan gazetesinde yayınlanan makaleleri mevcuttur.²³ Bu eserler Konya'da Koyunoğlu şehir Müzesi ve Kütüphanesinde saklanmaktadır. Belli başlı eserleri şunlardır:

1. Abdullah Efendi Defteri (İktibaslar): Siyah karton kapaklı cep defteri 30 yapraktan müteşekkil olup Osmanlı Türkçesi rika hattıyla yazılmıştır. Arşiv numarası 7283'tr.

2. Abdullah Efendi Not Defteri: Yaldızlı siyah karton kapaklı cep defteridir, arada boş sayfalar olması ile birlikte 22 yapraktan oluşur. Edebî yazılar içerir. Osmanlı Türkçesi rika hattıyla yazılmıştır. 7292 numaralı arşivde saklanmaktadır.

3. Abdullah Efendi Usûl-i Fıkıh defteri: Arapça olarak kaleme alınan eser 30 yapraktan oluşur. İsminden de anlaşılacağı üzere fıkıh usulü ile ilgili notlar içerir. Arşiv numarası 7282'dir.

4. Abdullah Fevzi Efendi Defteri: Arapça ve Osmanlıca olarak yazılan eser siyah meşin kaplı bir cep defteridir. 39 yapraktan oluşan eserin son 20 sayfasında Abdullah Tanrıkulu'nun askerlik hayatı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. 7281 numaralı arşivdedir.

5. Abdullah Fevzi Efendi Defteri: Ciltsiz kopabilir not defteridir. Tanrıkulu'nun vaaz notlarıdır. Dili Arapçadır. 25 yapraktan müteşekkil olup 7300 numaralı arşivdedir.

6. Abdullah Fevzi Efendi Defteri: İçinde parça not kâğıtları da olan ciltsiz 60 yaprak, Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış vaaz notlarıdır. 7307 numaralı arşivdedir.

²² Semiz, Yaşar "Delibaş Mehmet Ayaklanması" *Konya Ansiklopesi*, III, 34-37, 2012. Konya

²³ Arabacı, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri*, s. 533-534.

7. Abdullah Fevzi Efendi Not Defteri: 7295 numaralı arşivdedir. Yeşil karton kaplı, 12 yapraktan oluşan defter Abdullah Efendi'nin fıkıh notlarını içerir. Arapça olarak kaleme alınmıştır.

8. Abdullah Fevzi Efendi Not Defteri: Nasihatler Babalık gazetesi başyazarına mektupları da içeren, Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış, yeşil karton kapaklı not defteri, 36 yapraktan oluşur. 7290 numaralı arşivde bulunmaktadır.

9. Abdullah Fevzi Efendi Not Defteri: 7306 arşiv numaralı defter, vaaz notlarını haizdir.

10. Abdullah Fevzi Efendi Defteri: Ciltsiz olan defter Arapça vaaz notlarını içerir. 22 yapraktır. Arşiv numarası 7296'dır.

11. Abdullah Fevzi Tanrikulu Defteri: 21 yapraktan oluşan Siyah vinlex cep defteri, Arapça ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olup Hoca Efendi'nin vaaz notlarını içerir. Arşiv numarası 7301'dir.

12. Bir Mütala'ya Cevab başlıklı 7266 numaralı büyük defterin içinde bulunan ve arşiv numarası 7266-14 olan 25 sayfalık eser rika hattıyla Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış olup Bir Meseleyi Tavzih başlıklı eserle ilgili Akşehirli Süleyman Necati isimli bir hocaya cevap şeklinde yazılan eserdir. Prof Dr. Ali Osman Koçkuzu tarafından yayınlanmıştır.²⁴

13. Ceza hukuku notları: 7279 numaralı arşivde olup 8 yapraktan oluşan ve Osmanlı Türkçesi ile tutulan ciltsiz not defteri, ceza hukuku konusunda bilgiler içerir.

14. Dalaletin Yeni Yolları başlıklı 7266 büyük defterle birlikte bulunan Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan 20 yapraklı eser, 7266-13 numaralı arşivdedir. Jöntürklük ve Fransız İhtilalini savunarak gençleri etkilemeye çalışan bir doktorun yazmış olduğu İslam karşıtı bir yazıya vermiş olduğu cevabı konu alan ve Ali Osman Koçkuzu tarafından da yayınlanan eseridir.²⁵

15. Defter-i Abdullah b. Yusuf "Mucizat-ı Kur'an ve Vahiy Hakkında Ehl-i Sünnetin Görüşleri" başlıklı defter saman kâğıdına rika hattı kullanılarak Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Kur'ân'ın mûcize oluşu ve ل (lev) edatının Arap dili açısından kullanımı ile ilgili bilgileri hâizdir. 54 yapraktan oluşan defterin arşiv numarası 7272-3'tür.

²⁴ Koçkuzu, Ali Osman, *Bozkırlı Abdullah Fevzi Efendi Risaleler*, İz Yayınları, İstanbul, 2012, s. 577-602.

²⁵ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 608-651.

16. Devlet-i Osmaniye'nin Niza'-i Ahiri adlı eseri 5 bölümden oluşmaktadır. Aynı ayrı defterlerden oluşması ve Koyunoğlu Kütüphanesi arşivinde farklı numaralar verilmesine rağmen hepsi aynı konu üzerine olduğu için biz tek bir eser olarak vermeyi uygun gördük. Eserin bir başka adı ise Safahat-ı İbtîlâ'dır. Bu eser hem Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında içinde bulunduğu durumu ve Hoca Efendinin hakkında çıkarılan yakalama kararı sonrası geçirdiği zor günleri anlattığı hatıra notlarıdır. Bu eser Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu tarafından üzerinde yorumlar yapılarak yayınlanmıştır.²⁶ Bu defterlerin arşiv numaraları ise sırasıyla 7266, 7266-1,7266-2,7266-3, 7266-4, 7266-5'tir.

17. Devletler Hukuku: 7279-5 arşiv numaralı arşivde bulunan defter 9 yapraktan oluşur. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olup devletler hukukuna dair notlardan oluşur.

18. Dualar ve tefsir: 7279-2 arşiv numaralı defter, Osmanlıca olarak yazılmıştır. Duha ve Nahl suresinin tefsirini de içeren notlardan oluşur. 36 yapraktır.

19. El Muktedafat Min Ezhari'n Nübüvveti: 7279-3 arşiv numaralı defter 118 sayfadan oluşur. Arapça olarak kaleme alınmıştır. Hazret-i Peygamber'in dualarını hâvîdir.

20. 7263 arşiv numaralı 14 Şubat 1938 tarihli bir meseleyi tavzih başlıklı eser bir zamanlar Konya'da meclislerde okunan aşr-ı şeriflerin ardından okunan Saffat Suresinin 179. ayetinin (سبحان ربنا) şeklinde okunuyor olduğunu işiten içlerinde Abdullah Tanrıkulu'nun da olduğu Konya âlimleri bir heyet oluşturarak konuyu tahlil etmişler. Delilleri ile meselenin izah edildiği bir eserdir. Nesih hattı Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan eser 25 yapraktan oluşur. Eser açıklayıcı notlarla birlikte Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu tarafından yayınlanmıştır.²⁷ Bu eserin aynı zamanda Hakyol Vakfı Kütüphanesinde 18268 numarada bir nüshası daha bulunmaktadır.

21. Fıkıh Notları: 7279-8 numarada bulunan eser Arapça olarak tutulmuş notlardan oluşur. Hoca Efendinin talebelik yaptığı yıllarda tuttuğu notlardan olması kuvvetle muhtemeldir. 52 yaprak ciltsiz not defteridir.

22. Hadis defteri: 7279-4 numaralı karton kapaklı defter 30 yapraktan oluşur. Arapça olarak tutulmuş hadis notlarıdır.

²⁶ Koçkuzu, Ali Osman, *Bir Müderrisin Sürgün Yılları Abdullah Fevzi Efendi*, İz Yayınları, İstanbul, 2010.

²⁷ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 525-572.

23. İslamda Beytü'l-Mal: 7266-9 numaralı defter, Ali Osman Koçkuzu, dönemin Akşehir müftüsü Hacı Ali Efendi'nin isteği üzerine kaleme alındığını bildirmektedir. Eser yine Ali Osman Koçkuzu tarafından yayınlanmıştır.²⁸

24. Keşfü'l-Gıta: Arşiv numarası 7267 olan 36 yapraklı yeşil ebrulu kapaklı defter o dönemki İttihat Terakki Partisi'ni ve o dönemin siyasi meselelerini anlatır. Arapça olarak kaleme alınan eserin sonunda 28 Temmuz 1922 günü saklandığı yerde eser sona erdi şeklinde bir not da vardır. Eserin bir kısmı Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu tarafından açıklayıcı bilgiler eklenerek tercüme edilmiştir.²⁹

25. Kitabet kuralları: 7279-7 numaralı defter 10 yapraklı karton kapaklı Osmanlı Türkçesi ile yazılmış eserde ilmi yazı yazmada dikkat edilmesi gereken kurallar sıralanmıştır.

26. Manzaratü'l Feylak: 7275, 7276, 7277, 7278 numaralı defterler 100 sayfanın altında 4 defterden oluşan bir seri hatıratır. Arapça olarak kaleme alınmış olan eser Abdullah Tanrıkulu'nun askerlik sırasında yaşadıklarını, bu sürede ailesi, eski hayatı ve medrese eğitimi, hocalığı gibi konuları da bildiren eser Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu tarafından "Çanakkale Cephesinde Bir Müderris" adıyla yayınlanmıştır.³⁰

27. Mektup: 7269 numaralı arşivde bulunan, Abdullah Tanrıkulu'na gönderilmiş mektuptur.

28. Nesh min Kitabi'l-Hediyeti's-Sünniyye ve't-Tuhfetü'l-Vehhabiyye: 7272-1 arşiv numaralı kitap beş risaleden oluşur. İlk risale İmam Abdulaziz el-Evvel b. El-İmam Muhammed b. Suud, ikinci risale Abdullah b. Muhammed b. Eş-Şeyh Muhammed b. Abdulvehhab, üçüncü risale eş-Şeyh Ahmed b. Nâsır b. Osman el-Ma'merî en-Necdiyye, dördüncü risale Abdullatif b.eş-Şeyh Abdurrahman el-Abdulvehhab, beşinci risale ise Muhammed b. eş-Şeyh Abdullatif el-Abdulvehhab tarafından yazılmıştır. Abdullah Tanrıkulu, Vehhabiliğe reddiye yazarken Vehhabilerin görüşlerini ilk elden bu kitaptan nakledip daha sonra eleştiri yoluna gitmiştir. Kitabın bir nüshasını elde edip kendi el yazısı ile çoğaltıp elde kaynak olarak kullanması kuvvetle muhtemeldir. Biz de tezimizde hem bu defterden hem de baskısından istifade etmeye çalıştık. 72 sayfadan oluşan eser Arapça olarak kaleme alınmıştır.

²⁸ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 503-514.

²⁹ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 31-41.

³⁰ Koçkuzu, Ali Osman, *Çanakkale Cephesinde Bir Müderris*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.

29. Tefsirden Notlar: 7279-1 10 yaprak ciltsiz şekilde bulunan Osmanlı Türkçesi ile yazılmış tefsir notlarıdır.

30. Tefviz-i Talak: Küçük boy siyah kaplı eser Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan 25 sayfalık eser 7261-12 numarasını taşımaktadır. Kim olduğunu bilmediğimiz Sadullah Bey diye hitab ettiği bir şahsın sorusuna cevaben tefviz-i talak hakkında yazılmış, Prof Dr. Ali Osman Koçkuzu tarafından yayınlanmıştır.³¹

31. Usul-i Muhakemat: 7279-6 renksiz karton kapaklı Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan eser 12 yapraktan oluşur.

32. Vaaz defteri: Tanrıkulu'nun vaaz yaparken kullandığı hatırlatmaya yönelik notlardan oluşan defterin dili Arapçadır. 19 yapraktan oluşur arşiv numarası 7279-9'dur.

33. Vehhabilik Defteri: 7266-10 arşiv numaralı defter diğer Vehhabilik defterleri gibi bizim tezimizde merkeze oturan eserleridir. Bu eserin üzerinde birinci defter kaydı bulunmaktadır. 122 sayfadan oluşan eser Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Eser kapağına iliştilmiş "Birinci defterin fihristi" başlığıyla içindekiler kısmı yazılmıştır. Eseri incelediğimiz zaman giriş bölümü diyebileceğimiz Hak ve batıl mezhepler arasındaki farklar, Vehhâbiliğin ortaya çıkışı, Vehhabilerin yaptıkları silahlı mücadele ve neden böyle bir eseri kaleme aldığı anlatır. Daha sonra Vehhabi akımının temel inanç esaslarını sıralayarak vesîle ve tevessül ile ilgili konulara geçer. Hayattaki tevessülün senetleri tevessül, istiskâ, istişfâ konuları ile başlayıp bu konuda getirdiği delilleri sıralar. Dört fıkıh mezhebinin saymış olduğumuz konulara dair görüşlerini de vererek Kur'ân-ı Kerîm'de tevessül ile ilgili 2 ayet vererek ilk defteri sonlandırır. Bu eserin bir bölümü tarafımızdan yayınlanmıştır.³² Prof Dr. Ali Osman Koçkuzu bu risalelerin tamamını neşretmiştir.

34. Vehhabilik müsvedde defteri: 7266-11 numaralı defterin Vehhabilikle ilgili olan diğer defterden önce yazıldığını düşünmekteyiz. Kâğıt sıkıntısının olduğu ve Tanrıkulu'nun saklandığı günlerde yazdığını varsayarsak³³ önce müsvedde olarak notlar almış daha sonra bunları temize çekmek suretiyle kitabına son halini vermiştir.

35. Vehhabilere reddiye: 7272-2 defterin başında ikinci defter şeklinde sonradan yapıştırmış bir yazı bulunmaktadır. Bizce de bu defter ikinci defter olmalıdır.

³¹ Koçkuzu, *Risaleler*, s. 514-524.

³² Taşel, Lütfi, "Vehhabilik Risalesi", *Marife-Selefilik*, 2009, yıl IX, sayı 3 s. 359-394. Koçkuzu, *Risaleler*, s.46-294.

³³ Bizi bu düşünceye sevkeden âmil *Keşfu'l-Gitâ* adlı eserinin sonunda 1922 yılında saklandığı evde bu eseri tamamladığını bildiren bir notun bulunmasıdır.

Birinci defterin sonunda Kur'ân-ı Kerîm'den tevessül ile ilgili iki ayet bulunmaktadır. Bu deftere "Tevessül ifade eden senedât-ı Kur'âniyeden başlığıyla iki ayet daha ilave eder. Bu ayetleri verirken tercümesini ve tefsirini de yapmayı tercih etmiştir. Daha sonra senetleri sıralamayı sürdürür. Tevessülün şekilleri, tevessülle ilgili kelimeler ve bunların dilimizde kullanımı, tevessülün rükunları, ve tevessülün Vehhabilerin iddia ettiklerinin aksine şirkle hiçbir alakasının olmadığını ayrı konu başlıkları halinde sıralar. Ruh ile ilgili de müstakil bir bölüm açarak bu konu ile de alakalı bir takım noktalara temas ederek ikinci defteri sonlandırır.

36. Vehhabilere reddiye: 7272-5 numaralı defterde nidânın senetleri başlığı altında 9 ayeti ve tercümelerini bizlere nakleder. "Enbiyâ-ı İzâmın Hayat-ı Berzahiyeleri" başlıklı bir bölüm verip bunun daha eşkâl-i tevessül konusunun ardına ileve edileceğini not etmiştir. Berzah hayatı ile alakalı bir başlık daha verip bu defteri sonlandırır.

37. Vehhabilere reddiye (müsvedde defteri): 7272-4 numaralı defter de yine diğer müsvedde defteri gibi daha önce değinmiş olduğumuz başlıkları ihtiva eder. 47 yapraktan oluşan defter Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır.

B. MAKALELERİ

Abdullah Tanrıkulu'na ait Meşrik-i irfan'da 9 kadar makalesi tespit edilmiştir. Bu makalelerin 6 tanesi "Paşadaresi Talebe-i Ulumdan"adıyla diğer üç tanesi de "Islah-ı Medaris-i İslamiye Cemiyet-i Hayriyesi Talebesi" adıyla yayınlanmıştır. Bu makaleler tarih sırasına göre şöyledir:³⁴

1. Talebe-i ulumdan Abdullah, "Menba-ı İrfan Medresedir, Gülzar-ı Mearif Yine Medresedir", Meşrik-i irfan, 26 Şubat, 1324.

2. Sami Bekir Paşa Dairesinde Talebe-i ulumdan Bozkırlı Yusuf Efendizade Abdullah, adsız bir makale, Meşrik-i irfan, 19 Mart 1325.

3. Paşa Dairesi Talebe-i ulumdan Abdullah, "Dinperver Olmayan Vatanperver Olamaz Veya Hürriyetperverliğin Matbuğata Tatbiki", Meşrik-i irfan, 9 ağustos, 1909.

4. Paşa Dairesi Talebe-i ulumdan Abdullah, "Makale-i Diniyeden ma ba'di", Meşrik-i irfan, 16 Ağustos, 1909.

³⁴ Çelik, Ahmet, "II. Meşrutiyet Dönemi Konya Basınında Öğrenci Makaleleri", *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar*, 17 Haziran 2009, cilt 9, sayı 22.

5. Paşa Dairesi Talebe-i ulumdan Abdullah, "Osmanlılar Zül Ve Meskeneti Kabul Etmedi ve Etmeyecektir", Meşrik-i irfan, 19 Ağustos 1909.

6. Paşa Dairesi Talebe-i ulumdan Abdullah, "Hükmün Acibesi Yahut Kıyas İle İdamın Farkı", Meşrik-i irfan, 26 Ağustos 1909.

Abdullah Tanrıkulu'nun üç makalesi de "İslah-ı Medaris-i İslamiye Cemiyet-i Hayriyesi talebesi" adıyla yayınlanmıştır Bu makaleler de tarih sırasına göre şöyledir:

1. İslah-ı Medaris-i İslamiye Cemiyet-i Hayriyesi talebesinden Abdullah, "İlm-i Mevalidin Şeriat-ı Garraya Hizmeti veya Tahsilin Sarıklılara Lüzumu", Meşrik-i irfan, 26 Mayıs 1910.

2. İslah-ı Medaris-i İslamiye Cemiyet-i Hayriyesi talebesinden Abdullah, "İlm-i Mevalidin Şeriat-ı Garraya Hizmeti Veya Tahsilin Sarıklılara Lüzumu", Meşrik-i irfan, 9 Haziran 1910.

3. İslah-ı Medaris-i İslamiye Cemiyet-i Hayriyesi talebesinden Abdullah, "İlm-i Mevalidin Şeriat-ı Garraya Hizmeti Veya Tahsilin Sarıklılara Lüzumu", Meşrik-i irfan, 16 Haziran 1910.

Görüldüğü gibi Abdullah Fevzi Tanrıkulu velûd bir alimdir. Birçok farklı konuda risâle ve makale yazmıştır. İşte biz bu çalışmamızda vesile-tevessül ve bu iki kavramın anlam alanına giren konular üzerinde duracağız. Sonra bu itikadi kavramlar konusunda Vehhabilerin görüşlerine değineceğiz, neticede müellifin Vehhabilerin vesile-tevessülle ilgili görüşlerine yönelttiği eleştirileri ele alacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM
VESİLE-TEVESSÜL İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

VESİLE-TEVESSÜL İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Kavram kargaşasının yaşandığı günümüzde, inanç ve amel sahasındaki kargaşa daha büyük ve tehlikeli bir hal almıştır. Böyle bir ortamda her şeyden önce temel kavramlarımızın olması gereken yere oturtmamız gerekmektedir. Çalışma konumuz olan tevessül ve kendisiyle bağlantılı olan diğer kavramlar da bu kavram kargaşasının yaşandığı alanlardan birisidir. Bu nedenle asıl konuya geçmeden önce ifrat ve tefritin fazlasıyla hüküm sürdüğü bu kavramların çerçevesinin çizilmesinde yarar vardır.

I. VESİLE-TEVESSÜL

Sâlih amelleri veya bazı kişileri vesile edinerek Allah'a yakın olmaya çalışmak, O'ndan dilekte bulunmak anlamında bir terim³⁵ olan vesîle, (وسيلة) sözlükte "ibadet ve ilimle Allah'ın yoluna uyma, şeriatin yüceliklerine sarılma,³⁶ bir aracı vasıtasıyla maddî veya mânevî derecesi yüksek birine yaklaşmayı arzu etmek, iyi amellerle Allah'a yaklaşmayı ummak"³⁷ anlamına gelen, v-s-l (و س ل) kökünden türemiş bir isimdir. v-s-l (و س ل) sülâsî fiilinin tefe'ul babına nakledilmiş sîğası olan tevessül ise; vesîle kelimesi ile aşağı yukarı aynı kullanım alanına sahiptir.

Kur'an-ı Kerim'de tevessül kelimesi yer almaz. Vesile kavramı ise iki ayette geçmektedir. Bunlardan birincisi "*Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve O'na yaklaşmaya yol arayın*"³⁸ ayetidir. Taberî(310/923) Maide sûresinin 35. Ayetinin tefsirinde "Allah'ın razı olduğu amellerle O'na yaklaşmayı telep edin"³⁹ anlamına geldiğini bildirip ve ardından vesilenin yakınlık anlamına geldiğini bildiren rivâyetleri sıralar. Bu ayetin tefsirini yapan müfessirler ise "vesile"yi Allah'ın rızasını kazanmak, Allah'a yakınlığa sebep olan şeyler, kendisi ile Allah'a yaklaşılan ibadet ve taatler ile terk edilen kötü davranışlar olarak yorumlamışlardır.⁴⁰ Fahreddin Râzî (604/1246) buna ilâveten şöyle bir açıklama yapar: "*Allah'a isyan etmeyin ve O'na taati vesile edinin. Yahudiler babalarının yaptıkları ile övünürlerdi. Siz müminler olarak salih amellerinizle iftihar edin, babalarını-*

³⁵ Yavuz, Yusuf Şevki, *DİA*, "Teveessül" md., XLI, 6.

³⁶ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 523-524, Dâru'l Ma'rife, Beyrut, ty.

³⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, LIII, 1763.

³⁸ Mâide, 5/35.

³⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân, fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (Türki tahkiki), VIII, 402-403.

⁴⁰ Beyzâvî, *Envarü't -Tenzil ve Esrarü't -Te'vil*, I, 336; Bursevî, İsmail Hakkı(1137/1725), *Rûhu l-Beyân*, II, 387; Muhammed Şevkânî, *Fethü'l-kadîr : el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivaye ve'd-Diraye min İlmi't-Tefsir*, II, 38; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır(1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 234.

zın ve geçmiş atalarınızın şerefi ile övünmeyin."⁴¹

Bursevî (1137/1725); "İnsanların baki olan Allah Teâlâ'da yok olmasıdır. Kul vesile ile varlığın (benliğin) karanlık sıfatlarından kurtulur"⁴² demektir. Âlûsî (1270/1854) vesileyi Allah'ın emirlerini yerine getirmek, yasaklarından kaçınmak sûretiyle O'na yaklaşmak olarak açıklar⁴³. Ona göre vesile aynı zamanda Cennette yüce bir makamın adı⁴⁴ ve "sağ veya ölü olan sâlih zâtlarla istigâsede bulunmak, onları Allah ile kulları arasında vasıta kabul etmek, onlarla Allah'a yemin etmek"⁴⁵ demektir.

Vesile kelimesini ihtiva eden ikinci âyet ise; "*Onların yalvardıkları bu varlıklar, Rablerine vesile ararlar*"⁴⁶ ayetidir. Burada vesile Allah'a yaklaşmak için, O'na yakınlığından istifade edilmek istenen şey anlamında kullanılmaktadır. Ayetin yorumunda; Hıristiyan ve Yahudiler ile diğer müşriklerin ilâh diye yalvardığı İsa, Meryem, Uzeyr, melek ve cin gibi mahlûkların da Allah'a yakınlık için vesile aramalarına rağmen, o müşriklerin bunların ilâh olduğunu nasıl düşünebildiği sorgulanmakta, Allah'ın dışında, putları vesile edinmenin uygun olmadığı ifade edilmektedir."⁴⁷ Kur'an'da anladığımız kadarıyla vesile, namaz, oruç, hac, zekât, zikir, Kur'an okumak gibi ibadet ve taatleri içerir.

Kur'an'da olduğu gibi, Hz. Peygamber'in hadislerinde de tevessül ile ilgili sahih haberler mevcuttur. Kur'an'da mümkün görülen salih amelle vesileye ek olarak, hadislerde şahısların da vesile olabileceğine yer verilmiştir. Konu ile ilgili hadisleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Abdullah b. Amr'ın ezan okunduktan sonra dinleyenlerin ne söyleyeceğine dair rivâyet ettiği hadiste şöyle buyrulur: "*Müezzini işittiğiniz zaman siz de onun söylediklerini tekrar edin. Sonra bana salavat getirin. Kim bana bir salavat-ı şerife gönderirse Allah Teâlâ da ona on mislisini gönderir. Daha sonra bana vesile isteyin. Zira vesile cennette bir yerdir. Orası Allah'ın kullarından sadece bir kul içindir. O kulun ben olmamı arzu ederim.*

⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, XI, 172.

⁴² Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu l-Beyân*, II, 388.

⁴³ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l Kur'âni'l Azîm*, VI, 124.

⁴⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VI, 124.

⁴⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VI, 126

⁴⁶ İsrâ 17/57.

⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, XX, 184-186.

Kim benim için vesile isterse şefaati ona helâl olur."⁴⁸

2. Rabbinden rivâyet ederek Hz. Peygamber şöyle buyurur: "*Kim benim bir velime düşmanlık ederse ben de ona harp ilan ederim. Kulum bana farz kıldığım bir şeyle yaklaşır, bu bana sevimli gelir. Kulum bana nafile ibadetlerle ben kendisini sevinceye kadar yaklaşmaya devam eder. Ben kulumu sevince, onun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum.*"⁴⁹

Hadis yorumcuları bu hadislerle ilgili açıklamalarında, vesileyi sözlük anlamına yakın olarak değerlendirmişlerdir. İbn Hacer (852/1449) vesileyi; "Kendisiyle büyüğe, yüceye ulaşılan şey; yüce makamlardır."⁵⁰ şeklinde değerlendirirken, Aynî (855/1451) "Kendisiyle başkasına ve menzile varılan şeydir."⁵¹ demektedir. Sübkî (1352/1933), Ebu Davud şerhinde "Vesile kıyamet günündeki büyük şefaati veya cennetteki bir yerdir ki burası cennetin en yüce makamıdır. Bundan dolayı vesile diye isimlendirilmiştir."⁵² der. Bu yorumların ışığında vesileyi, Allah'a yakınlığı sağlayan salih ameller ve cennette Hz. Peygamber'e tahsis edilen en üstün makam olarak değerlendirmek imkan dahilindedir.

3. Osman b. Huneyf'in haber verdiğine göre âmâ bir adam Hz. Peygamber'e geldi ve: "*Allah'a dua et de bana şifa versin.*" dedi. Rasulullah: "*İstersen dua edeyim, istersen sabret, bu (sabr) senin için daha hayırlıdır*" buyurdu. Adam Hz. Peygamberin dua etmesini isteyince Efendimiz ona güzel bir şekilde abdest almasını, sonra da iki rekat namaz kılmasını ve şöyle dua etmesini emretti: "*Ey Allah'ım! Ben sana rahmet Peygamberin olan Nebin ile yöneliyorum. Ya Rasulallah! Rabbime şu ihtiyacımı gidermesi için seninle yöneliyorum. Ya Rabbi! Peygamberi benim hakkımda şefaati kıl.*"⁵³

4. Hz. Peygamber umre için kendisinden izin isteyen Hz. Ömer'e; "*Bizi de duadan unutmama kardeşim*" demiştir.⁵⁴

5. "*Allah Teâlâ sâlih bir müslümanla ehl-i beytten yüz komşusunun belâ ve musibetini giderir.*"⁵⁵

⁴⁸ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh, Ezan*, 8; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh, Salât*, 11.

⁴⁹ Buhârî, *Rikak*, 38; *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakatü'l-Asfiya*, Beyrut, 1988, I, 5; Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akval ve'l-Ef'al*, IX, 289-290.

⁵⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahihi'l-Buhari*, II, 300.

⁵¹ Aynî, *Umdetü'l-Kâri Şerh-i Sahihi'l-Buhârî*, V, 122.

⁵² Sübkî, *el-Menhelü'l-Azbü'l-Mevrud Şerhu Süneni Ebî Davud*, IV, 194.

⁵³ İbn Mâce, *Sünen, İkâme*, 189, hadis no: 1385.

⁵⁴ Ebu Davud, *Sünen, Vitir*, 23; Tirmizî, *Daavât*, 109; İbn Mâce, *Menâsik*, 5.

⁵⁵ Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, IV, 5.

6.Hz. Enes'in haber verdiği göre Ömer b. Hattab zamanında insanlar kuraklık ve kıtlıkla karşılaşınca Abbas b. Abdülmuttalib ile yağmur duasına çıktılar. Ömer şöyle dua etti: *"Ya Rabbi! Biz Senin Peygamberin ile sana tevessül ederdik ve yağmur yağardı. Şimdi Senin Peygamberinin amcası ile sana tevessül ediyoruz, bize yağmur ver."* dedi ve yağmur yağdı.⁵⁶

7.Bir bedevi Hz. Peygamber'e geldi, *"Ya Rasulallah sana geldik. Açlıktan ötürü çocuklar rahat uyuyamaz oldu, hayvanlar sevinç naraları atamaz hale geldi."* dedi ve şu beyti okudu: *'Bizim sığınacağımız tek kişi sensin. İnsanlar Peygamber'den başka kime ve nereye sığınsınlar.'*⁵⁷

8.Hz. Ömer, Hz. Abbas hakkında şöyle der: *"Rasulullah, Abbas'a oğulun babasına gösterdiği saygıyı gösterirdi. Ey insanlar! Amcasına gösterdiği saygı konusunda Rasulallah'a uyup siz de Abbas'a saygı gösterin ve onu Allah'a vesile edinin."*⁵⁸

10. Mağara hadisi olarak bilinen hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Sizden evvelki gelip geçen ümmetlerden üç kişilik bir topluluk yürüyüp giderlerken birden kendilerini bir yağmur yakaladı. Hemen bir mağaraya sığındılar. Akabinde mağaranın çıkışı, büyük bir kaya ile bunların üzerine kapandı. Bunlar birbirlerine:*

- Vallahi ey şu mağara içinde bulunanlar! Sizi buradan doğruluktan başka bir şey kurtaramaz. Onun için sizden her bir kişi doğru söylediğini bildiği bir şeyle Allah'a dua etsin, dediler. Bunlardan birisi:

-Ey Allahım! Kati olarak bilmektesin ki benim ücretli bir işçim vardı, o bana üç sa' ölçeği pirinç karşılığı çalışıyordu. Bu işçi bak ettiği ücreti almadan bırakıp gitti. Ben bu ücret pirincini alıp ektim ve iyi mahsul oldu, Onu satıp parasıyla bir sığır satın aldım. Bir müddet sonra o işçi bana gelip ücretini istedi. Ben de ona: Şu sığırları alıp önüne kat da sürgit, dedim. O kişi: "benim, senin yanında üç sa' ölçeği pirinç hakkım var" dedi. Ben yine ona: Şu sığırları al. Zira onlar senin o üç sa' ölçeği pirincin ücretinden çoğaldılar, dedim. İşçi onları sürüp gitti. Ey Allahım! Sen bilmektesin ki, ben bunu senin haşyetinden ötürü böyle yaptım. Onun hatırına bizden şu kayayı aç! diye dua etti. Kaya onların üzerinden biraz açıldı. Diğer biri de:

⁵⁶ Buhâri, *İstiskâ*, 4; Muhammed Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhi Münteka'l-Ahbar*, IV, 8.

⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 183.

⁵⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 186.

-Ya Allah! Şüphesiz Sen bilmektesin ki, benim ihtiyar anamla babam vardı. Ben her gece bunlara koyunlarımın sütünden getirip içirirdim. Bir gece bir engel sebebiyle bunlara süt getirmekte geciktim. Geldiğim de bunlar uyumuşlardı. Ailem ve çocuklarım açlıktan feryat ediyorlardı. Fakat ben, anam ve babam süt içmeden çocuklarıma içiremezdim. Ancak onları uyandırmaya da kıyamadım. Süt tasını bırakayım da onlar uyanınca içsinler de diyemedim. Süt tası elimde sabaha kadar bekledim. Allahım, Sen bilmektesin ki, ben bunu sırf senin haşyetinden dolayı yaptım. Bizden bu sıkıntıyı gider! dedi.

Akabinde kaya biraz daha açıldı, batta gökyüzünü bile gördüler. Üçüncüsü de:

-Ya Allah! Sen kesin olarak biliyorsun ki, benim amcamın kızı vardı. O bana insanların en sevgilisi idi. Ona sahip olmak istedim, fakat o benden çekindi. Ancak kendisine yüz dinar borç vermemi istedi. Ben bu yüz dinarı zar zor kazandım ve kendisine getirip verdim. O da kendini bana teslim etti. Ben o yasak fiili tam işleyeceğim sırada kız, "Allah 'tan kork! Yaratıcı kudretin bekâret mührünü bozma. O mühür ancak nikahta açılır" dedi. Bu sözün üzerine ben üstünden kalktım, yüz dinarı da ona bıraktım. Şüphesiz sen bilmektesin ki, ben bunu ancak Senden korktuğum için böyle yaptım. Bu kaya belâsından bizi kurtar! dedi.

Bu dua biter bitmez Allah Teâlâ mağaranın önünü açtı, onlar da çıkıp gittiler.⁵⁹

Yukarıdaki hadislerde bahsi geçen Allah'a yakın olmak amacıyla vesile aramanın mahiyeti "ilim ve ibadetle O'nun yoluna girme, İslâmî erdemlerle nitelenme" şeklinde açıklanmıştır.⁶⁰

Hz. Peygamber'den önceki peygamberler ve onların kavimlerine ait en sağlam bilgileri bize, Kur'an-ı Kerim vermektedir. Kur'an'ın verdiği bu bilgilere göre, tevessül ve vesile fikrinin ortaya çıkışı oldukça eskidir. Putların ilah edinilmeye başlaması kronolojik olarak Hz. Nuh zamanına kadar gitmektedir.⁶¹ Bu durum daha sonraki kavimler tarafından devam ettirilmiştir. Bazen de putlar ve yüceltilen şahıslar, Allah ile insanlar arasında şefaathçi veya vasıta (aracı) olarak kabul edilmişlerdir.⁶² Bu meselelerin anlatıldığı ayetlerin sadece birisinde vesile kavramı kullanılmaktadır. Diğer ayetlerde ise tevessül ve vesileyi çağrıştıran kelime veya kavramlar kullanılmaktadır. Fakat burada önemli olan husus böyle

⁵⁹ Buhâri, *Büyu'*, 34.

⁶⁰ Yavuz, Yusuf Şevki, *DİA*, "Tevessül" md. XLI, 7.

⁶¹ Nûh, 71/23.

⁶² İsrâ, 17/57.

bir düşünce veya fiilin eski kavimlerde var olması ve Allah tarafından bu fiillerin verilmesidir. Tarihi verilerden⁶³, ayet ve hadislerden anlaşıldığına göre vesile ve tevessül kavramları Kur'an veya sünnet tarafından ortaya atılmış kavramlar değildir. Kur'an'ın nüzulünden önce bu kavramlar kullanılıyordu. Kur'an, bir taraftan bu alandaki yanlış anlayış ve hareketleri reddederken, diğer taraftan da insanları Allah'a yaklaştıracak gerçek vesilenin ne olduğunu ortaya koymuştur.⁶⁴

II. İSTİMDÂD

Sözlükte "tehlikeli durumlarda yardım isteme, imdada çağırma"⁶⁵ anlamına gelen istimdâd kelimesi مَدَّ kökünden istifâl babından türetilen bir kelimedir. Ayrıca sözlük anlamı itibariyle "hokkadan mürekkep (midad) almaya" da istimdâd denir.⁶⁶ Türkçe'de de kullanılan imdâd kelimesi tehlikede olana yapılan yardım ve bu durumda olan birinin, "yetişin!", "kurtarın!" diye acele olarak yaptığı yardım çağrısını ifade etmektedir. İmdâd istemeye ve yardıma çağırmaya istimdâd denir.

Tasavvuf alanında çokça kullanılan bir terim olan bu kelimenin ifade ettiği ıstılahi mana ise "peygamber ve velilere sığınıp herhangi bir dileğin gerçekleşmesi için onlardan yardım dilemektir."⁶⁷

Meded, imdâd ve istimdâd kelimeleri genellikle Kur'ân ve hadislerde dinî bir kavram ve terim olarak kullanılmayıp lügat manası üzerinde durulmuştur. Nitekim Asr-ı Saadet sonrası dönemlerde kavram hâline gelen istimdâd bir kimsenin yanında bulunmayan hayattaki bir kişiden veya ölü bir kimsenin ruhundan yardım istenmesi maksadıyla ona: "Yetiş!", "İmdâd!", "Meded!" diye hitap etmesi şeklinde ıstılahi mana kazanmıştır. Bunun sebebi kendisinden yardım istenen kişinin veya ruhun Allah Teâlâ'nın dostu ve sevdiği bir kul olduğuna, bu sebeple dua ve isteğinin Allah Teâlâ katında makbul sayıldığına inanılmasıdır.

⁶³ Suyûtî'nin İslam'dan önceki dönemlere ait naklettiği haberlerde de vesile ibaresine rastlanır. Suyûtî, *el-Hasâisu'l-Kübrâ*, I, 80, 86, 124.

⁶⁴ Çalışkan, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Tevessül ve Vesile*, A.Ü. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Y.L. Tezi[^], Ankara, 1992, s. 5-7.

⁶⁵ Yavuz, Yusuf Şevki, "İstimdad", *DİA*, İstanbul, 2001, XXII, 363.

⁶⁶ Uludağ, Süleyman, "İstimdâd", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2002, yıl III, sayı:8, s. 9.

⁶⁷ Yavuz, "İstimdad", *DİA*, XXII, 364.

Âyet ve hadislerde⁶⁸ bir peygamberin veya velînin maneviyatından yardım istenebileceğinden söz edilmediği için bu hususta çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Sûfiler hayatta olsun veya olmasın bir velînin maneviyatından yardım dilemenin caiz, hatta gerekli olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre çok uzakta bile olsa bir velî kendisinden istimdâdda bulunanların yardımına yetişme gücüne sahiptir. Hayatta olan velîlerin maneviyatından bu şekilde yardım isteme düşüncesinin ilk sûfilerden itibaren mevcut olduğu bilinmektedir. Ma'rûf-i Kerhî (200/816) yeğenine, "İhtiyacın olan bir şeyi Allah'tan talep ettiğin zaman beni aracı kılarak iste" demiştir.⁶⁹ Bu anlayış *إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ* "Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz."⁷⁰ ayetinde bizlere tavsiye edilen dua şekliyle de uyuşmamaktadır. Ayrıca günahlarından pişmalık duyarak tevbe eden birinin bağışlanması için bir aracı zikretmesi gerekliliği Kur'an Kerim'de mevcut olan bir husus değildir. Bunun aksine zikri geçen ayet dahil olmak üzere bir çok ayette yardımın Allah'tan istenilmesi gerektiği hususu bizlere bildirilmiştir.

İstimdadı benimseyenler tarafından ileri sürülen başlıca deliller ise şunlardır:

1. İstimdâd "Allah nezdinde değerli bir kul olan velînin şefaathî olması" anlamına gelmektedir. Allah'ın kendilerine şefaathî etme izni verdiği kullarının bulunduğu ve bunların âhirette şefaathî edeceği Kur'an'la sabit olan bir husustur.⁷¹
2. Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Peygamber'in haklarında istiğfarda bulunduğu kimselerin affedileceği bildirilmiştir⁷²; istimdâd da buna benzemektedir.
3. Duaların her konuda etkili olduğu âlimlerce kabul edilen bir husustur. Velîlerden yardım istemek onların Allah nezdinde makbul olan dualarını talep etmek demektir.
4. Günahkâr bir kulun doğrudan Allah'a yönelmesi uygun olmadığından ilâhî dostluğu kazanmış bulunan velîlerin aracı kılınması gerekir.⁷³

Bütün bu düşüncelerin yanında şu unutulmamalıdır ki; yukarıda da zikredildiği gibi Kur'an'da ve sahih hadislerde istimdad kelimesi geçmemekle birlikte "medd" kökünden türeyen ve "yardım etmek" anlamına gelen "imdâd" fiil kalıbında kullanılmış ve Allah'ın

⁶⁸ Mâide 5/2; Enfâl 8/72, 74; Buhârî, *Mezâlim*, 3-4; Müslim, *Zikir*, 8688; Tirmizî, *Hudûd*, 3.

⁶⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, VIII, 364.

⁷⁰ Fatiha 1/5.

⁷¹ Bakara 2/255; Tâhâ 20/109; Mâide 5/35.

⁷² Nisâ 4/64.

⁷³ Yavuz, Yusuf Şevki, "İstimdad", *DİA*, XXII, 363

melek göndermek suretiyle müminlere yardım ettiği haber verilmiştir.⁷⁴ Bu âyetler bırakın bir kulu aracı kılmayı özellikle yardımın Allah'tan isteneceğini açıkça ifade etmektedir. Ayrıca Kur'an'da duanın ancak Allah'a yapılabileceği, Allah'ın duaları işittiği ve onlara icabet ettiği, darda kalan kişinin bu sırada Allah'tan başkasına yalvarmadığı, insanları her türlü sıkıntı ve felâketten Allah'ın kurtaracağı, Allah'tan başka varlıklara dua etmenin tevhidi ihlâl edeceği bildirilmiştir.⁷⁵ Ayrıca İnsanların sadece Allah'a sığınıp doğrudan doğruya O'na dua etmeleri gerçek dindarlığın bir gereği, Allah'tan başkasından medet ummaya kalkışmak ise Câhiliye âdeti olarak değerlendirilmiştir. Bunun için de dua ile istimdad farklı şeyler olup birbirine karıştırılmamalıdır. Duada kendisinden yardım talep edilen varlık bizatihi Allah iken istimdada imdad çağrısı başka bir kula yönelik gerçekleştirilmektedir. Kişinin doğrudan Allah'tan yardım istemesi, tehlikeli ve sıkıntılı zamanlarda sadece O'na sığınması, İslâm'ın itikad ve ibadet ilkeleri açısından tercih edilecek yegâne davranıştır. Açık ve kesin naslara dayanmayan istimdadin yanlış anlama ve istismara müsait olduğu şüphesizdir. Ancak bazı sûfilerin ve halktan bazı kesimlerin iyi niyete dayanan böyle bir davranışını küfür saymak da tevhid inancını benimseyen bir müslüman hakkında isabetsiz verilmiş bir hüküm niteliği taşır.⁷⁶

III. RABİTA

Sözlükte "iki şeyi birbirine bağlayan ip, alâka, bağ, vuslat, münâsebet, ilgi ve sevgi ile mensûbiyet, cesur ve dayanıklı" anlamlarına gelen "r-b-t" (ر ب ط) kökünden türeyen "rabita" tasavvufî bir terim olarak literatüre girmiştir. Rabita tasavvufta sâlikin, kâmil bir mürşide gönlünü bağlaması, onun suret ve sîretini (hem yüzünü hem ahlâk ve davranışlarını) düşünmesini ifade eder.⁷⁷ Filizlenmesi için saksıya konulmuş ve üzeri sulanmış hurma fidesine "rabî" dendiği gibi, nefislerini dünyadan çekip kendilerini ukbâya adanmış zâhîd, hakîm, râhib ve filozofa da aynı isim verilir.⁷⁸

Aynı kökten türeyen ve Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ribât ve murâbata⁷⁹ ise sınırlarda düşmanı gözetlemek, nöbet tutmak, verilen emrin eksiksiz yerine getirilmesi gibi anlamları

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/123-125.

⁷⁵ En'am 6/63; el-A'râf 7/128; Yûnus 10/106; Cin 72/20.

⁷⁶ Yavuz, Yusuf Şevki, "İstimdad", DİA, XXII, 364

⁷⁷ Tosun, Necdet, " Rabita", DİA, İstanbul, 2007, XXXIV, 378-379.

⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, III, 1560-1561; Firuzâbadî, *Besâiru Zevî't-Temyiz fî Letâifi'l-Kurâni'l-Azîz*, III, 31-32; Asım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, İstanbul, 1305, III, 55-56.

⁷⁹ Âl-i İmrân 3/ 200; el-Enfâl 8/60.

ifade eder. Beden ile nefsin irtibatını sağlaması ve "Halk âlemi" ile "Emir âlemi"ni bünyesinde barındırması dolayısı ile kalbe de "ribât" denmiştir. Zira tasavvufta, "nazargâh-ı ilâhî" kabul edilen ve "mâsivâ"nın girmemesi için her şeyden önce gözetilmesi gereken yer kalbtir.⁸⁰ Daha sonra hudut boylarında askerlerin ve gurbette misâfirlerin atlarını bağlayıp konakladıkları tekke, kervan-saray, imâret gibi müesseselere bu isim verilmiştir.⁸¹

Kur'ân-ı Kerîm'de (رابطوا) râbitû şeklinde geçen ve emir ifade eden ribât ve murâbata, yalnızca maddi ve dış düşmana karşı değil, bizi içten vuran ve "kötülüğü emredici" karakteri ile tanımlanan nefis ve şeytan⁸² düşmanına karşı da vaziyet almayı, bunların aldatıcı hilelerine karşı kalbi gözlemeyi emrettiği müfessirlerce söz konusu edilmiştir.⁸³ Râğîb el-İsfahanî (502/1109), ribat ve murâbatının ikili anlamına işaret ederken: "*Bir vakit namazdan öteki vakit namazına kadar beklemek ve kalbi mescitlere bağlı tutmak*"⁸⁴ hadisine dikkat çekerek Kur'ân-ı Kerîm'de "râb" kökünden türetilmiş kelimeleri ihtiva eden ayetleri sıraladıktan sonra, bu ayetlerdeki "râb"ın: "*O Allah, müminlerin kalbine sekîneti (iç huzûru, mânevî kuvvet ve sabrı) indirendir.*"⁸⁵ ayetinden hareketle kalp sekînetine delâlet ettiğini söylemektedir.⁸⁶

Tasavvuf tarihinde önceleri şeyhi sevmek, kalbini ona bağlamak, bu sayede ondan feyiz almak ve davranışlarını taklit etmek gibi uygulamalar bulunurken zamanla bunlar şeyhin suretini düşünme şeklini almıştır. Necmeddîn-i Kübrâ (618/1221) sâlikin kalbini şeyhe bağlamasının önemini vurgulamış, Şehâbeddin es-Sühreverdî de (632/1234) bu konuda, "Müridin şeyhine nazar ederek bütün dikkatini onda toplaması ve Cenâb-ı Hak'tan şeyhi üzerine gelen tecellîleri seyre dalması semâda kendi kendine hareket etmesinden daha hayırlıdır"⁸⁷ demiştir. Tasavvufî anlayışa göre mürid, şeyhinin davranışlarını taklit edebilmek ve onun manevî halini kendi üzerine yansıtabilmek için şeyhini sevmelidir. Çünkü seven kişi sevdiğine benzemek ister. Sevgi ve ülfet şeyh ile mürid arasında bir

⁸⁰ Bkz. Tûsî, *Kitabu'l-Lumâ' fi't-tasavvuf*, s. 418-419; Kuşeyri, *er-Risâle*, I, 263-265; Kelâbazî, *et-Ta'aruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, s. 109, 181.

⁸¹ Asım Efendi, *Kâmûs*, III, 56. Ayrıca ribatların İslam tarihinde oynadığı roller için bk. Fuat Köprülü, "Ribât", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942, s. 267-268.

⁸² Yûsuf, 12/52.

⁸³ Bkz. Bursevî, *Rûhü'l-beyân*, I, 408-409; Yazır, *Hak Dini* II, 1265-1266.

⁸⁴ Buhârî, *Vudû*, 6; Müslim, *Tahâret*, 34-41; Tirmizi, *Tahâret*, 39, 103.

⁸⁵ el- Fetih 48/4.

⁸⁶ İsfahani, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân*, s. 270-271.

⁸⁷ Şehâbeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, Beyrut 1966, s. 411

vasıttadır. Bu sevginin gücü nisbetinde müride şeyhten manevî hal sirayet eder.⁸⁸

Râbîta ile ilgili en derli toplu eserlerden birinin müellifi olan İbrahim Hilmi el-Kâdirî'ye göre râbîta, kalben bağlanılan şeyin nev'ine göre değişik isimler alır. Bunları üç grupta toplamak mümkündür:

1. Tâbi'î ve âdî râbîta.
2. Bayağı şeylere istekle yapılan râbîta,
3. Mukaddes değerlere istekle yapılan râbîta,

Kişinin ailesi, evladı ya da yakınlarına karşı duyduğu normal sevgi bağına tabi'î ve bayağı râbîta; her hangi şahsa, güzelliği ya da dünyevî bir cazibesinden dolayı duyulan, dînen teşvik edilmediği gibi bazen de kerih kabul edilen şeylere gönül bağlamaya, bayağı nesnelere istekle yapılan râbîta; Allah ve Peygamber sevgisi veya O'nun sâlih kullarından birine, yine salahlarından ötürü duyulan, Cenâb-ı Hakk'ın özellikle yapılmasını emrettiği ve teşvik ettiği helâllere kalbi sevgi ve istekle bağlamak da mukaddes değerlere yönelik ulvî râbîtayı meydana getirir.⁸⁹

Râbîta hakkında bilgi veren kaynaklar, oldukça muahhar daha sonraki devrin mahsulleridir. Râbîtayı savunmak üzere eser yazan müellifler, bunun tatbîkâtını Hz. Peygamber zamanına kadar indiriyorlarsa da, buna dâir yazılı kaynağa rastlamak ancak h. X/m. XVI. asır müellefâtı arasında mümkün olmaktadır. Araştırmalar bugünkü anlamda bir Râbîta anlayışının ilk defa Muhammed Bahâüddin Nakşibend (791-1388) 'e isnâd edildiğini göstermektedir.⁹⁰ Kendisine ve tarîkatına bu ismin verilmesinin, müridlerin, müşidlerinin sûretinin kalplerine nakşetmeleri şeklinde tezahür eden Râbîta'dan aldığı da ileri sürülen fikirler arasındadır.⁹¹ Râbîta konusunda yazılı en eski kaynak, imam-ı Rabbânî diye bilinen Ahmed Faruk es-Sirhindî'nin (1031/1621) *Mektûbât*'ıdır. *Mektûbât*'ın muhtelif yerlerinde râbîtanın zikirden de üstün mertebeye ulaştıran bir yol olduğu, kâmillikle sürdürülen manevi beraberliğin ve müşidlerle uzaktan hayalen birlikte olmanın, Nakşibendiyye katında kemale götüren bir usûl olduğuna dair bilgiler verilmektedir.⁹² XIX. yüzyıla kadar rabîta hakkında önemli bir eleştiri yapılmamıştır.

⁸⁸ Tosun, "Rabita", *DİA*, XXXIV, 378-379.

⁸⁹ Mevlana Halid, *Risale*, s. 18.

⁹⁰ Haydarizade, *el-Mecdü't-Talid*, s. 28.

⁹¹ Yazıcı, Tahsin, "Nakşibend", *İA*, MEB, İstanbul, 1964, IX, 54.

⁹² İmam Rabbani, *Mektubat*, Mektup no: 187, 207.

XIX ve XX. yüzyıllarda Hindistan'da kendisi de bir Nakşibendî Müceddidî olan Ahmed Şehîd Birîl-vî ile Sıddîk Hasan Han Kannevcî ve İstanbul'da Hafız Seyyid Hoca başta olmak üzere bazı kişiler tarafından rabıtaya eleştiriler yöneltilmiştir. Eleştirenlerin çoğu rabıtayı sadece bid'at olarak görürken Hafız Seyyid Hoca hem bid'at hem şirk olduğunu ve putperestlik âdetlerine benzediğini öne sürmüştür. Bu eleştiriler üzerine bilhassa Nakşibendî Hâlidî mensupları rabıtayı savunmak için eserler kaleme almışlardır.⁹³ Eleştirenlerden bazıları rabıtayı bir ibadet olarak algılamış, ibadetin de ancak Kur'an ve Sünnette belirlenebileceğini söylemiştir. Sûfilere göre ise rabıta bir ibadet değil şeyh ile mürid arasında sevgi ve feyiz alışverişine vasıta olacak bir metottur. Rabıtayı eleştirenler genellikle onu aynı zamanda bir itikad meselesi şeklinde görürken sûfiler eşini seven bir kişinin gıyabında onu düşünmesi gibi tabii bir hal olduğunu söylemişlerdir. Bu sebeple bazı sûfiler rabıtayı "şeyhe tam bir muhabbet" diye tarif etmişler ve rabıtada şeyhin suretini düşünmek için özel bir gayrete gerek olmadığını, muhabbetin yeterli olduğunu, zaten seven kişinin sevdiğini düşüneneğini belirtmişlerdir.⁹⁴

Bütün bu değerlendirme ve tesbitlerden sonra râbitanın; tasavvufi bir eğitim metodu olduğu ve müridlere örnek ve hedef kişilik olarak kâmil şahsiyetlerin takdim edildiği söylenebilir. Zira fertlerin sosyal hayata intibakını sağlayan eğitimin temel sistemlerinden biri de, insan psikolojisinin vazgeçilmez vâkı'alarından biri olan başkalarına benzeme ve taklit duygularını dikkate alarak yönlendirmek, onları istenilen istikamete sevk ederek belirli bir seviyeye getirmektir. Çocukların daha ilk yaşlarından itibaren anne ve babalarını taklide yönelindikleri bilinmektedir. Ergenlik çağında gençlerse, yapılarına, ana-babalarına, saplantı derecelerine, sosyal çevrenin ve okulun telkinlerine, okudukları eserlere ve arkadaşlarına göre edebi, kültürel, dinî, ideolojik vb. kendilerince beğendikleri ve hayranlık duydukları çeşitli idealleri benimserler. Ruhlarımız ve kalplerimizde yaşayan arzular, kahramanlarımızın şahsında realize edilerek karşımıza çıkmaktadır⁹⁵.

Benimseme, benzeme ve aynileşme ameliyesi, aile, okul ve toplum hayatında çok önemli olduğundan, gerek psikolojide, gerek eğitim psikolojisinde ve gerekse sosyal psikolojide bu mekanizmadan geniş ölçüde istifade edilmektedir. Bir realite olarak varlığı ifade edilen bu idealizasyon, insan-ı kâmilleri hedef almakla, bu ihtiyacı gidermeye matuf

⁹³ Mevlana Hâlid el-Bağdâdî, *Risale fi isbâti'r-râbita*, İstanbul, 1284.

⁹⁴ Tosun, " Rabıta", *DİA*, XXXIV, 379.

⁹⁵ Akdeniz, Sabri, *Toplumumuz ve Eğitimimiz*, İFAV, İstanbul, 1982, s. 30-31, 64-65.

olsa gerektir. Bunun en etkili usulü ise; karakter transferi ve şahsiyet yansımaları sağlamaya üzere kişilerdeki taklit, benimseme ve aynileşme mekanizmasını harekete geçirmektir. Fakat tasavvuf alanına giren birçok konuda olduğu gibi rabıtayı da hassas bir şekilde değerlendirmeli ve kişiyi şirke götürecek bağlanmalardan da şiddetle sakınılmalıdır.

IV. İSTİGÂSE

Tehlikeli veya sıkıntılı bir durumda kalan insanın bundan kurtulmak için mânevî yardım istemesi anlamında kullanılan bir terim olan istigâse (استغاث), yağmur yağması veya bir kimseden kişinin güç yetiremeyeceği konuda istenen yardım çağrısı anlamlarına gelen, g-v-s (غ-و-ث) kök harflerinden türemiş bir kelimedir.⁹⁶ Ayrıca ağlama ve dua gibi nida içeren eylemlerle gelen yardıma da gavs denmektedir.⁹⁷

Kur'an-ı Kerim'de g-v-s (غ-و-ث) kelimesinin türevleri beş yerde geçmektedir. Bunlardan ilki "Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz. O da, "Ben size ard arda bin melekle yardım ediyorum" diye cevap vermişti."⁹⁸ Taberî bu ayette geçen istigâse kelimesine düşmanlarına karşı Allah'a sığınarak onlara galip gelmek için dua etmek anlamında olduğunu bildiriyor. Nitekim bu ayetle ilgili Hz. Peygamber'in bin kişiden oluşan müşrik ordusuna baktıktan sonra, kibleye dönüp iki elini kaldırarak, "İlâhî bana verdiğin sözünü yerine getir! İlâhî şu bir avuç insan yok olursa, sana yeryüzünde ibadet eden kalmayacak."⁹⁹ diye istigâsede bulunmuş bunun üzerine mezkûr ayet vahyolunmuştu. Mâturidî (333/944) tefsirinde buradaki istigâsenin yardım anlamına geldiğini ve hakiki yardımın ancak Allah'tan isteneceğini¹⁰⁰ bildiriyor. Râzî (606/1209), buradaki istigâsenin yardım talep etmek¹⁰¹ anlamında olduğunu; Âlûsî (1270/1854) ise şiddetten ve felaketten kurtulmak için yardım istemek manasına geldiğini ve ayette geçen istigâsenin Müslümanların içinde buldukları durumdan kurtulmak üzere yaptıkları dua olduğunu açıklıyor.

İstigâsenin geçtiği diğer ayetleri sıralayacak olursak "(Susuzluktan) feryat edip yardım dilediklerinde, maden eriyiği gibi, yüzleri yakıp kavuran bir su ile kendilerine

⁹⁶ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 367.

⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, LIII, 3312.

⁹⁸ Enfal 8/9.

⁹⁹ Müslim, *Cihad*, 58

¹⁰⁰ Mâturidî, *Te'vîlâtü Ehl-i's-Sünne*, II, 134-135.

¹⁰¹ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, XIII, 135.

yardım edilir.”¹⁰² “Mûsâ halkın habersiz olduğu bir sırada şehre girdi. Orada biri kendi tarafından, diğeri düşmanı tarafından; kavga eden iki adam gördü. Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi.”¹⁰³ “Anne ve babasına, "Öf size! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken, beni tekrar diriltilecek olmakla mı tehdit ediyorsunuz?" diyen kimseye onlar Allah'a sığınarak, "Yazıklar olsun sana! İman et, Allah'ın va'di gerçektir" diyorlar.”¹⁰⁴ Bu ayetlerden anlaşıldığı üzere istigâse diğere ayetlerde de çoğunlukla yardım ve sığınma anlamına gelmektedir. Bir hadiste ise istigâse yine yardım manasında kullanılmaktadır. “Kıyamet günü güneş o kadar yaklaştırılır ki insanlardan akan ter birikerek kulakların yarısına kadar yükselir. Onlar bu vaziyetteyken Hazret-i Âdem'den, sonra Hazret-i Mûsâ'dan, sonra da Muhammed (s.a.v)'den yardım isterler.”¹⁰⁵ Burada yardım isterler şeklinde tercüme edilen istigâsedir. Buna göre gerek Kur'ân'da gerekse hadislerde istigâse ve türevleri genellikle yardım anlamındadır.

İstigasenin yardım manasında kullanılması noktasında bir şüphe yoktur. İstigase konusunda dikkat edilmesi gereken nokta ise; yardım istenenin yardım konusunda güç yetirebilecek nitelikte olmasıdır. Aksi takdirde yardım istemenin bir faydası olamayacaktır. Bu sebeple beşerin güç yetiremeyeceği bir husus insanlardan istenemez. Bununla beraber istigâse kelimesinin geçtiği ayetleri göz önünde bulundurarak, kişinin sıkıntılı durumlardan kurtuluş için yalnızca Allah'a sığınıp O'ndan yardım dilemesi İslamî ilkelere daha uygun olmaktadır.

V. İSTİÂNE

İnsanların güç yetiremedikleri durumlarda yardım istemeleri anlamında bir terim olan isitane, sözlükte yardım talep etmek,¹⁰⁶ hem sıkıntılı anında, hem de normal zamanlarda yapılan yardım çağrısı¹⁰⁷ anlamında bir kavramdır. Üç harfli (ع-و-ن) a-v-n kök fiilinin istifâl babındaki şekli olan istiâne kelimesi Kur'an-ı Kerim'de bir yerde نَسْتَعِينُ “yardım dileriz”¹⁰⁸ anlamında, üç yerde اسْتَعِينُوا şeklinde emir kipiyle “yardım dileyin”¹⁰⁹, iki yerde

¹⁰² Kehf 18/29

¹⁰³ Kasas 28/15

¹⁰⁴ Ahkaf 46/17

¹⁰⁵ Buhârî, Zekât, 52

¹⁰⁶ el-Isfahânî, *el-Müfredât*, s.598

¹⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, LIII, 1763.

¹⁰⁸ Fatiha 1/5

¹⁰⁹ Bakara 2/45, 153, A'raf 7/128.

ise ism-i fail kalıbında الْمُسْتَعَانُ “yardımı istenecek”¹¹⁰ varlık anlamında geçmektedir.

Taberî İِيَاكَ نَسْتَعِينُ “yalnız senden yardım dileriz.” ile ilgili olarak, ibadetin, taatin ve tüm işlerimizin Allah için olup, yine bütün işlerimizde tek yardım isteyeceğimiz varlığın Allah olduđu¹¹¹ açıklamasını yapar. Râzî konuyla ilgili geniş açıklamalara yer vererek şöyle der; Allah öylesine büyük, öylesine yüce ve öylesine azamet sahibidir ki, onun yardımı, tevfikı ve ihsanı olmaksızın hiç bir gaye ve maksad tamamlanamaz ve kemâle eremez.¹¹²Râzî daha sonra konu ile ilgili aklî ve naklî delilleri sıralar. Buna göre;

1- Bir işi yapmak için insanın kudreti her zaman yeterli olmaz. Bir müreccih lazımdır ki O da Cenab-ı Allah'tır. Kulun bir şeyi yapmaya yönelmesi ancak ilâhî yardımla olur.

2- Bütün insanlar, kudret, akıl, gayret ve taleb bakımından eşit olarak, Hak dini ve doğru inancı isterler, Fakat onlardan bir kısmı ancak belli bir yardım ile hakka ulaşmaya muvaffak olurlar. Bu yardımı tayin eden de, ancak Cenâb-ı Allah'tır, Çünkü eğer bu tayin eden bir insan veya bir melek olsaydı, bunu devamlı surette tekrar yapardı.

3- İnsan uzun müddet bir şeyi ister, fakat o şey meydana gelmez. Sonra bir anda veya bir durumda, o şey ortaya çıkar ve kul da böylece ona yönelmiş olur. Bu hâl kula, kalbinde o fiili yapmaya sevkeden katî bir sebep bulunduğu zaman, tecellî eder. Kulun kalbine bu sebebi düşüren ve bu sebebe karşı olan diğer sebeplen yok eden, sadece Allah'tır. Yardım etmenin manası işte budur.¹¹³

Ayrıca bu aklî delillerin yanında Râzî naklî deliller olarak da Fatiha 5 ve Bakara 153. ayetleri zikreder. Aslında burada Râzî'nin temel görüşü şu şekilde açıklanabilir; istiânenen kasıt, "Senden başkasından yardım istemem" demektir. Çünkü başkasının insana yardım etmesi de ancak Allah'ın o kimseye bu yardım hususunda yardım etmesi mümkün olur. Başkasının yardımı, sadece Allah'ın yardımıyla tamamlanınca, kişi bu aradaki vasıtayı kaldırıp, doğrudan Allah'ın yardımına başvurur.¹¹⁴

İstianenin emir sıygasıyla yer aldığı ayetlere baktığımızda “sabır ve namazla yardım isteyin”¹¹⁵ emr-i ilâhîsi ile karşılaşırız. Bu konudaki tartışmalar tefsirlerde genellikle bu hitabın kimlere olduğu ve sabırdan kastın oruç mu yoksa diğer bela ve musibetler mi

¹¹⁰ Yusuf 12/18, Enbiya 21/112.

¹¹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân, fi Tefsîri'l-Kur'ân*, I, 160.

¹¹² Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, XI, 254.

¹¹³ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, XI, 255.

¹¹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, XI, 256.

¹¹⁵ Bakara 2/45,153, A'raf 7/128.

olduğu üzerinde tartışmalar mevcuttur. İstianenin ism-i fail “المُسْتَعَانُ” el-müsteân şeklinde kullanılan ayetlerini incelediğimizde de insanların yaptıkları dolayısı ile yardım istenmesi gereken yegâne varlığın Allah olduğu gerçeği de bir kez daha karşımıza çıkmaktadır.

Buraya kadar tevessüle alakalı ıstılahları vermeye çalıştık. Çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi bu konu ile ilgili başka ıstılahların da olduğu unutulmamalıdır. Bir kelim tezi olmasına rağmen çalışmamızda rabıta hakkında çok bilgi verilmesi, Abdullah Fevzi Efendi'nin akaid hocası olmasının yanısıra Nakşi-Halidi koluna bağlı bir aileye mensubiyeti dolayısıyla bu kavramı birçok yerde kullanıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmamızın bundan sonra bölümünde Vehhabilerin vesile ve tevessül konusunda temel aldıkları tevhid meselesini ve bu bağlamda vesile ve tevessül konularındaki görüşlerini ve Tanrıku'nun Vehhabilere yönelttiği eleştirileri inceleyeceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

VEHHÂBİLERİN TEVESSÜL HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ VE TANRIKULU'NUN VEHHÂBİLERE YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER

VEHHÂBÎLERİN TEVESSÛL HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ ve TANRIKULU'NUN VEHHÂBÎLERE YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER

XIX. yüzyılın başlarında günümüz Suudi Arabistan Krallığı sınırları içinde bulunan Necd bölgesinde Muhammed b. Abdulvehhab(1115-1206) tarafından kurulan Vehhabilik günümüze kadar devamlılığını sürdürülmüştür. Suudîlerin siyasi desteğini de alan akım taraftarlarının davranışlarındaki sertlik, iman konusunda içinde buldukları taassub ve görüşlerini benimsemeyenleri küfürle itham etmek gibi özellikleri göz önünde bulundurulduğunda tarihteki "Haricilik" hareketinin bir tekrarı olarak görülmüştür.¹¹⁶ Bu görüşü kuvvetlendiren başka bir nokta da bu akımın Harici mezhebi ile benzer bir ortamda, siyasi otoriteden mahrum, cahil, mutaassıb, geri kalmış, iptidâi ve kavgacı bir sosyal ortamda doğup gelişmesinden kaynaklanmaktadır.¹¹⁷ Bu akım ismini Muhammed b. Abdulvehhab'a nispetle almıştır. Bu akımın mensupları ise kendilerini "Muvahhidûn" ve "Ehl-i Hadis" ya da "Selefiler" olarak isimlendirmektedirler.¹¹⁸ Vehhabilik birçok kişi tarafından üzerinde çalışılmış ve halen güncelliğini koruyan bir akım olarak karşımıza çıkar.¹¹⁹ Akımın kuruluşu gelişimi geçirdiği evreleri aktarmaktan ziyade tezimizle alakalı olan tevhid inancı, tevessül ve vesile konularında akımın görüşlerini vermenin daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

I. VEHHÂBÎLERİN TEVHİD BAĞLAMINDA TEVESSÛL HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

A. TEVHİD İNANCI

Vehhabiler, vesile, tevessül ve bu kavramlarla aynı anlam alanına giren istimdad, râbîta, istigâse ve istiâne kavramlarını tevhid inançları bağlamında ele almışlardır. Dolayısıyla bizde vehhabilerin vesile ve tevessül konusuna yaklaşımlarını incelemeden

¹¹⁶ Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2004, s. 91.

¹¹⁷ Uludağ, Süleyman, *İslam'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler*, Marifet Yayınları, 2002, İstanbul, s. 428.

¹¹⁸ Büyükkara, Mehmet Ali, "Vehhabilik", *DİA*, İstanbul, 2012, XLII., 611.

¹¹⁹ Vehhabilik hakkında bkz. Büyükkara, Mehmet Ali, *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004; Şeker, M.Fatih, *Osmanlılar ve Vehhabilik*, Dergah Yay., İstanbul, 2010; Eyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhabiyan*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1992; Koç, Veysel, *Vehhabilik ve Temel Prensipleri*, Marmara Üni. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Y.L. Tezi, İstanbul, 2005; Akın, Murat, *Vehhabilikte Tevhid ve Şirk*, Cumhuriyet Üni. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Y.L. Tezi, Sivas, 2006.

önce tevhid anlayışlarını tahlil edeceğiz. Muhammed İbn Abdulvehhab(1206/1796), *Keşfu's-Şubehât* adlı eserinde tevhidin "Hz. Peygamber'in getirdiği en büyük farz olarak namazdan, oruçtan, zekâtan ve haccdan daha önemli olduğunu bildirerek, bu farzlardan birini inkâr eden birinin küfrüne hükmedilirken, nasıl olur da tevhidi inkâr eden veya hakkıyla eda etmeyen kişinin kâfir olduğuna hükmedilmez."¹²⁰ şeklinde bir açıklama getirir.

Muhammed b. Abdulvehhab'ın büyük oranda etkilendiği İbn-i Teymiyye (728/1328), tevhid konusunda üçlü sınıflandırmayı esas alır. Buna göre tevhid, tevhid-i rubûbiyyet, tevhid-i uluhiyyet ve tevhid-i esmâ ve's-sıfat olmak üzere üç kısımdır.¹²¹ Vehhabiliğin kurucusu İbn Abdulvehhab için de bu sınıflandırma esastır.

Rububiyyet tevhidi, kulun Allah'ı, yaratma, rızık, mülk, tedbir vs. gibi konularda bir kılmasıdır.¹²² Rububiyyet tevhidi, yüce Allah'ın göklerin ve yerin Rabbi, ikisinde mevcut canlı ve cansız varlıkların yaratıcısı, mülkünde hiçbir ortağı olmadan bütün bu âlemdeki her şeyin sahibi olduğuna ve hükmünde yardımcısı olmadığına inanmaktır. Tek başına her şeyin Rabbi, bütün canlıların rızıkını veren ve bütün işleri idare eden, alçaltan, yükselten, veren, alan, zarar ve yarar veren, aziz ve zelil eden O'dur. O'ndan başka canlı ve cansız hiçbir varlık, kendisi ve başkası için fayda ve zarar veremez.¹²³ İbn Abdulvehhab'a göre kişi, sadece rububiyyet tevhidini ikrar etmekle ehl-i tevhîd olmaz, İslâm dairesine girmez, malı ve canı korunma altında olmaz. Zira Hz. Peygamberin kendileriyle mücadele ettiği ve savaştığı müşrikler rububiyyet tevhidini kabul eden insanlardı.¹²⁴ Nitekim ayette "De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da kulaklara ve gözlere kim mâlik bulunuyor? Ölüden diriye kim çıkarıyor, diriden ölüyü kim çıkarıyor? (Her türlü) işi kim idare ediyor? "Allah" diyeceklerdir."¹²⁵ buyurulmaktadır.

¹²⁰ Çelenk, Mehmet, *Muhammed b. Abdulvehhab'ın Hayatı ve İtikadi Görüşleri*, Uludağ Üni. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Y.L. Tezi, Bursa, 1999, s. 65, Muhammed b. Abdülvehhab, *Keşfu's-Şubehât*, Daru'l-İman, ty. s. 18.

¹²¹ Özervarlı, M. Sait, "İbn-i Teymiyye", *DİA*, İstanbul, 1999, c. XX, s. 405-413.

¹²² Abdurrahman b. Nâsır, *Kavlu's-sedid şerhu Kitabu't-tevhid*, Riyad, 2004, s. 13; Abdurrahman b. Hasan Âlûşeyh, *Fethu'l-Mecid fi Şerhi Kitâbi't-Tevhid*, Riyad, 1413, s. 13; Ahmet b. Hacer, *Tevhîd*, Tevhid Ajans, İstanbul, 1996, s. 9.

¹²³ Yusuf el-Kardavi, *Tevhidin Hakikatı*, Tercüme Mustafa Özel, Özgün Yayıncılık, İstanbul, ty., s. 18-19.

¹²⁴ İbn Abdulvehhâb, *Keşfu's-Şubehât*, s. 4-5.

¹²⁵ Yûnus 10/31.

Uluhiyette tevhid, Allah'ın ulûhiyetini kabul etmek ve O'nu ibadette bir kılmaktır. Tevhid, Allah'ın peygamber göndermesinin de en büyük gayesidir. Uluhiyyet tevhidi, Allah'ın kulların fiilleri ve ibadetleriyle birlenmesidir.¹²⁶ Bu ise, Allah'ı ulûhiyette tevhid etmek, ihlas ile bütün ibadetlerini Allah için yapmakla gerçekleşir.¹²⁷

Uluhiyyette tevhid, rububiyette tevhid ve esma ve sıfatta tevhidi de kapsamaktadır. Zira ulûhiyet, kemâl sıfatlarını ve rububiyet sıfatlarını da içine alan geniş bir kavramdır.¹²⁸

Esmâ ve sıfatta tevhid ise ilâhî sıfatlar ve müteşâbihât konularında ehl-i hadîs ekolünün bilinen tercihlerini takip ederek, azamet, celal, cemel gibi vasıflara tüm yönlerden en mükemmel biçimde yalnızca Allah'ın sahip olduğuna inanmak, hiçbir şekilde hiçbir varlığın bu vasıflarda O'na ortak olmadığını ve olamayacağını kabul etmek demektir. Bunun yolu da Allah ve Rasûlü'nün kabul ettiği bütün sıfatları, isimleri mana ve hükümleri ile Kitab ve sünnette bildirildiği biçimde ve Allah'ın azamet ve celaline uygun olacak şekilde kabul etmektir. Esmâ ve sıfat hususundaki bu kabulde de nefy/olumsuzlama, ta'til/işlevsiz kılma, tahrif/bozup değiştirme ve temsil/benzetmeden kaçınılması gerekmektedir.¹²⁹ İşte Vehhabiler tevessül konusunu "tevhid" anlayışları bağlamında ele almaktadırlar.

B. TEVESSÛL ANLAYIŞI

Tevessül, istiğase, istiâne ve istimdât vb. kavramların tümü Muhammed b. Abdulvehhab tarafından uluhiyyet tevhidi merceği altında incelenen konulardır. Buna göre tevessül, istiğâse ve istiâne, sadece Allah için yapılması gereken ibadetlerdir. Bunların Allah'tan başkasına yapılması ubudiyet tevhidinde zarar verir.

Vehhabiler şu şekilde yapılan tevessülü caiz görürler. Vehhabilerin kabul ettiği tevessül çeşitlerinden birisi Allah'ın zatı, isimleri ve sıfatları ile tevessüldür. "En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin."¹³⁰ ayeti bu tevessüle örnektir. Bu

¹²⁶ İbn Abdulvehhâb, *Keşfu's-Şubehât*, s. 3; Salih b. Saïd es-Sehimi, *Müzekkirat fi'l-Akide*, Medine, 1413, s. 14.

¹²⁷ Süleyman b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilvehhâb, *Teysiru'l-azizi'l-hamid Şerhu Kitabı't-tevhid*, Riyad, ty, s. 38.

¹²⁸ İbn Abdulvehhâb, *Keşfu's-Şubehât*, s. 14.

¹²⁹ İbn Abdulvehhâb, *Keşfu's-Şubehât*, s. 15.

¹³⁰ A'râf 7/180

tevessül çeşidi aynı zamanda Allah'ın kesin emridir.¹³¹Nitekim Hz Peygamber bir hastaya gittiği veya kendisine bir hasta getirildiği zaman şu duayı okurdu: "Ey insanların Rabbi, acıyı gider, şifa ver, sen Şafisin. Senin şifandan başka şifa yoktur. Senden hiçbir hastalığı hariç tutmayan şifa istiyoruz."¹³²Bu rivâyet bu çeşit tevessüle örnektir.

Vehhabiler amel-i salih ile yapılan tevessülü de "Rabbimiz! Biz, 'Rabbimize iman edin' diye imana çağırın bir davetçi işittik, hemen iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla. Kötülüklerimizi ört. Canımızı iyilerle beraber al."¹³³ ayetini ve mağara hadisi¹³⁴ olarak bilinen Buhârî'de geçen içinde buldukları sıkıntılı durumdan kurtulmak için, daha önce işlemiş oldukları salih amelleri zikrederek kurtulan müminlerin hallerinin anlatıldığı rivâyeti delil olarak kabul ederler.¹³⁵

Vehhabiler'in kabul ettikleri diğer bir tevessül çeşidi ise Hz. Peygamber'le yapılan tevessüldür. Bununla ilgili olarak Hz Peygamber'e gelip gözlerinin görmediğinden şikâyet eden sahabinin Hz. Peygamber'in duası ile gözlerinin açılması¹³⁶ ve kıtlık zamanında yağmur yağması için dua talebinde bulunmasını müteakip Hz Peygamber'in duası ile yağmurun yağmasını bildiren rivâyetleri¹³⁷ kabul ederler. Bununla birlikte bu çeşit tevessülün sadece Hz Peygamber'in hayatta olduğu döneme has bir durum olduğunu, Hz. Peygamber'in vefatından sonra onunla tevessül edilemeyeceğini savunurlar. Bu görüşlerine Hz. Peygamber'in vefatından sonra yağmur duası için Hz. Ömer'in, Hz. Abbas'la tevessül ederek yağmur yağması için dua etmesini¹³⁸ delil olarak getirirler. Dolayısıyla vefatından sonra kabri başında veya herhangi bir şekilde Hz. Peygamber ile tevessül mümkün değildir.¹³⁹

Vehhabiler, bir kimseden hayatta iken dua istemenin Hz Peygamber'e has bir durum olmadığı görüşündedirler. Nitekim umre için yola çıkan Hz. Ömer'e, Hz Peygamber'in, "Bizleri hayırlı dualarında unutma." demesi buna delildir. Yaşayan bir

¹³¹ Süleyman b. Sehmân en-Necdî, *el-Hediyyetü's-Sünniyye ve't-tuhfetü'l-Vehhâbiyye en-Necdiyye*, Mısır, 1342, s. 19; Salih b. Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim, *et-Temhîd li Kitâbi't-Tevhid*, Daru't-Tevhid, Riyad, 2002, s. 510-514.

¹³² Tirmizî, *Daavât*, 122.

¹³³ Âl-i İmrân 3 /193

¹³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, II, 116; Buhârî, *Edeb*, 5.

¹³⁵ Buhârî, *Büyyu'*, 34.

¹³⁶ İbn Mâce, *İkâme*, 189, hadis no: 1385.

¹³⁷ Buhârî, *Cuma*, 35, *İstiskâ*, 24; Müslim, *Salâtu'l-İstiskâ*, 8.

¹³⁸ Buhârî, *İstiskâ*, 4; Şevkânî, *Neylü'l-Evlâr*, IV, 8.

¹³⁹ Süleyman b. Sehmân, *el-Hediyyetü's-Sünniyye*, s. 21.

insana, önemli bir iş için veya bir sıkıntının giderilmesi için dua isteyerek tevessül etmek caizdir. Hayatta olmayan birisi için ise bu durum geçerli değildir. Kendisine dahi faydası olmayan bir ölüden dua istemek, onunla tevessül etmek caiz değildir. Aksine ölülere faydalı olmak vardır.¹⁴⁰

Salih kimseler ile tevessül etmek de Vehhabiler'e göre caiz değildir. Duanın kabul olması veya bir ihtiyacın giderilmesi için dua ederken Allah'ın seçkin kullarını aracı kılmak gerektiği inancı kişiyi şirke götüren bir davranıştır. Buna delil olarak da Ebû Yusuf'tan naklen Ebu Hanife'nin "Kişinin yalnızca Allah'a dua etmesi gerekir." sözünü getirirler. Filan kişinin, meleklerinin veya Peygamberlerinin hakkı için diyerek dua etmeyi kulların Allah'ın üzerinde hakkı olamayacağı için caiz görmezler.¹⁴¹ Dua ederken veya tevessülde bulunurken "senden isteyenlerin hakkı için" denilmesi de caiz değildir. "Bana dua edin, duânıza cevap vereyim"¹⁴² ayetindeki mana "tevessül edilen şahıslar" değildir. Allah Teâla'nın cevap vereceği vaadi ancak iman edip salih amel işleyenler içindir.¹⁴³

Ölen bir insana bir talebin yerine getirilmesi veya bir sıkıntının giderilmesi amacıyla dua etmenin İslâm'da yeri yoktur. Ölen bir zat için dua etmek, onun sıkıntısını hafifletir, bu meşrudur. Ancak ondan dua beklemek, ondan bir talepte bulunmak kesinlikle gayri muşrudur.¹⁴⁴ Rasûl-i Ekrem'le sahâbîlerden intikal eden uygulama müminlerin kabirlerini ziyaret edip onlara selâm vermek ve dua etmekten ibarettir. Ölülerden yardım istemek Hristiyanların âdetidir, ayrıca bu fiil kabirleri tapınak haline getirmeye yol açabilir. Ölülerden yardım istemek ilâhî sünnetin yanı sıra Resûl-i Ekrem'in tebliğ ettiği dinin ilkelerine ve ruhuna aykırıdır. Bu tür tevessülle ilgili rivâyetler uydurma olabileceği gibi yanılma ve şeytan aldatmasının ürünü de olabilir.¹⁴⁵ Ehl-i sünnetin ölülerle yapılan tevessül hakkındaki sahip olduğu bu görüşe Vehhabiler de katılmaktadır. Nitekim Vehhabiler'e göre; Allah'ın yarattıkları ile peygamberler de dahil tevessül edilemez. Tevessül ancak Hz. Peygamber'le ve hayatta olması şartıyla mümkün olabilir.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Çelenk, *Muhammed b. Abdulvehhab'ın Hayatı ve İtikadi Görüşleri*, s.112.

¹⁴¹ Süleyman b. Sehmân, *el-Hediyyetü's-Sünniyye*, s. 20.

¹⁴² Mümin 40/60.

¹⁴³ Süleyman b. Sehmân, *el-Hediyyetü's-Sünniyye*, s. 21.

¹⁴⁴ Süleyman b. Abdullah, *Teyşiru'l-azizi'l-hamid Şerhu Kitabi't-tevhid*, s. 729.

¹⁴⁵ Yavuz, "Tevessül", *DİA*, XLI, 8.

¹⁴⁶ Süleyman b. Sehmân, *el-Hediyyetü's-Sünniyye*, s. 25.

Öte yandan bir kimsenin imdat diyerek yardım istemesi tevessül değildir. Tevessülün manası amellerle Allah'a yaklaşımdan ibarettir. Mesela çölde bineğini kaybeden bir insanın "Ya İbâdallah" diyerek yardım talep etmesi tevessül değil ancak fiziksel yardımdır.¹⁴⁷

Vehhabilere göre peygamber ve velilerin kabirlerinden istiğasede bulunmak da büyük şirk sebeplerinden birisidir. İnsanlar zorda kaldıklarında veya başları sıkıştığında peygamber ve velilerin kabirlerine gelerek sıkıntılarının giderilmesini istemekte, onlardan istiğasede bulunmaktadır. Bu bir sapıklıktır. Cenab-ı Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır: "Allah'ı bırakıp da (ilah olduğunu) ileri sürdüklerinize yalvarın. Ne var ki onlar, sizin sıkıntınızı ne uzaklaştırabilir ne de değiştirebilirler."¹⁴⁸. Bütün bu fiiller İslâm dininin tasvip etmediği fiillerdir.¹⁴⁹

İstiğase ve istiâne ayrı şeyler olarak düşünölmelidir. İstiğase, insanın dara düştüğü zamanlardaki sıkıntısının giderilmesi için yardım talebinde bulunmasını ifade eder ve sadece Allah'ın kudretiyle ortadan kalkabilecek zor anlarda yardım talebi için kullanılır. Böyle bir durumda Allah'tan başkasına müracaat etmek caiz değildir. Nitekim Hz. Peygamber Bedr savaşı öncesinde Cenab-ı Allah'tan istiğasede bulunmuş, O da müslömanlara yardım etmiştir. İstiane ise, kişinin herhangi bir mümin kardeşinin yardımıyla giderilebilecek bir probleminin izalesi için mümin kardeşinden yardım talebi için kullanılır, böyle bir talep caizdir.¹⁵⁰

İbn Abdulvehhâb ve tabileri, Hz. Peygamber veya bir veliden istiğasede bulunanların "ğavs" kelimesini mecâzî olarak kullandıkları şeklindeki iddiayı kabul etmezler. Bu iddianın devamı mahiyetinde olan "kulların fiillerini halk eden Cenab-ı Allah'tır, Hz. Peygambere veya bir veliye bir maslahatın celbi veya bir zararın defi için dua edenin duası neticede Allah'a yönelik bir duadır" şeklindeki yoruma da itibar etmezler.¹⁵¹

¹⁴⁷ Süleyman b. Sehmân, *el-Hediyetü's-Sünniyye*, s. 23-24.

¹⁴⁸ İsrâ 17/56.

¹⁴⁹ Elbânî, Muhammed Nâsuriddin, *et-Tevessül Envâuhu ve Ahkâmuhu*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1986, s. 122-123.

¹⁵⁰ Çelenk, *Muhammed b. Abdulvehhab'ın Hayatı ve İtikadi Görüşleri*, s. 114.

¹⁵¹ Abdullah Salih el-Useymin, *Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab Hayatuhu ve Fikruhu*, Riyad, ty., s. 111.

İbn Abdulvehhâb ve taraftarları duanın birisinde "ibadet" diğesinde ise "ibadetin özü" diye tavsif edildiği iki hadis zikrederler. Bununla "sual"ın (bir şey istemenin, talep etmenin) duanın bir türü olduğu tezini temellendirir ve bunun da ibadet olduğu sonucuna varırlar. Sual, kulun Allah'a karşı tezellülünü ve Allah'ın azametini ikrar etmesi demektir. Bundan dolayı da ibadetin bir nevidir ve kişi sadece Allah'a sual etmelidir. İnsanın kendisi gibi insan olan, fayda verip zarar defetmeye gücü yetmeyen birine tazarru ve niyazda bulunması selim bir aklın işi değildir. Müslüman Allah dışında kimseden bir şey istememelidir. Bu hem dinin hem de aklın gereğidir.¹⁵²

Kimi insanlar, Allah'a daha yakın olmak amacıyla kendilerinin doğrudan Allah'a muhatap olmadıklarını söyleyerek velileri ve kabirleri aracı kıldıklarını söylemektedirler. Bu insanlar bu sözleriyle Allah'ı dünya sultanlarının menziline indirmektedirler. Hâlbuki Allah'a dua ve tazarru için hiçbir aracıya ihtiyaç yoktur. Allah aracı isteyenlerin durumunu Kur'an'da şöyle tasvir etmektedir: "Onlar Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve "Bunlar, Allah katında bizim şefaatçılarımızdır", diyorlar. De ki: Siz Allah'a göklerde ve yerde bilemeyeceği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? Hâşâ! O, onların ortak koştuklarından uzak ve yücedir".¹⁵³ Bu akîde müşriklerin akidesidir ve onlara hiçbir fayda vermeyecektir.¹⁵⁴

Teveşül, istigâse ve istiâne gibi konular bütünüyle ele alındığı zaman Vehhabiler, bunların tümünün dine sonradan dahil edildiğini söylerler. Buna delil olarak şu ayeti delil getirirler: "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim."¹⁵⁵ Onlar bu ayette açıkça beyan edildiği üzere Allah Teâla'nın İslâm'ı tamamlamış olduğunu, bundan sonra dinde olmayan teveşülü dine sokanların ise bu ayet gereği cezalandırılması gerektiğini savunurlar.¹⁵⁶ Şimdi de Vehhabilerin teveşülle ilgili kullandıkları delilleri yorumlayan Tanrıkulu'nun görüşlerini ele alacağız.

¹⁵² Çelenk, *Muhammed b. Abdulvehhab'ın Hayatı ve İtikadi Görüşleri*, s. 115, el-Useymin, *Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab.*, s. 110.

¹⁵³ Yûnus 10/18.

¹⁵⁴ Ahmet b. Hacer Ali Ebu Tâmi Âl b. Ali, *Tathiru'l-cenân ve'l-erkân an dereni's-şirk ve'l-küfran*, Riyad, 1986, s. 36.

¹⁵⁵ Maide 5/3.

¹⁵⁶ Süleyman b. Sehmân, *el-Hediyetü's-Sünniyye*, s. 24.

II. TANRIKULU'NUN TEVESSÜL HAKKINDA HÜCCET KABUL ETTİĞİ ÂYETLERİN VE RİVÂYETLERİN DEĞERLENDİRMESİ

Abdullah Fevzi Tanrıkulu Vehhabilikle ilgili eserine başlarken giriş mahiyetinde hak ve batıl mezheplerin tasnifini yapıp, daha sonra konu ile ilgili hadisleri zikrederek eserini sınıflandırmıştır. Biz Tanrıkulu'nun tasnifine uymayıp, ilk olarak Tanrıkulu'nun konu ile ilgili olarak zikrettiği ayetleri daha sonra ise rivâyetler başlığı altında ilgili hadisleri vermeyi tercih ettik. Bu tercihe göre bu bölüm tevessül ile ilgili ayetler, rivâyetler adı altında tevessülün çeşitleri ve bunlarla ilgili hadis ve değerlendirmeler, tevessül şirk ilişkisi, Vehhabilerin tevessül hakkındaki görüşleri, tevessül konusunda dikkat edilmesi gerekenler, Vehhabilerin fikirlerinin tevessül konusunda gösterdikleri değişimler ve tevessülün ruhla ilişkisi başlıkları altında Tanrıkulu'nun görüşlerini aktarmaya çalışacağız.

A. AYETLER

1.

"وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا"

*"Biz her peygamberi sırf, Allah'ın izni ile itaat edilmek üzere gönderdik. Eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler de Allah'tan günahlarının bağışlamasını dileseler ve Peygamber de onlara bağışlama dileseydi, elbette Allah'ı tövbeleri çok kabul edici ve çok merhametli bulacaklardı."*¹⁵⁷

Abdullah Fevzi Tanrıkulu'na göre bu ayet-i kerîme tevessülün hem Hz. Muhammed (s.a.v.)'le hem de onun kabr-i şerîflerini ziyaret etmekle aynı olduğunu vurgulayarak müstehab olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir. Vehhabiliğin ise tevessül hakkında yanılığa düştüğü temel nokta burasıdır.¹⁵⁸ Ayette tevessülün gerçekleşmesi için Hz. Muhammed'in hayatta olması şartı ile ilgili bir sınırlama yoktur. Bu aynı zamanda Hz. Muhammed'in vefatından sonra da tevessülün gerçekleşebileceği

¹⁵⁷ Nisa 4/64

¹⁵⁸ Tanrıkulu, Abdullah, *Vehhabilik*, 1. Defter, Arşiv no 7266-10, Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi, s. 116.

manasına gelmektedir. Bununla ilgili tevessülün Hz. Muhammed'in vefatından sonra da gerçekleşebileceğine dair deliller şunlardır:

1- İmam-ı Malik de bu ayetten aynı hükmü çıkarmıştır. Çünkü İmam-ı Malik, Halife Mansur ile girmiş olduğu münazarada Peygamber Efendimizin kabri huzurunda onunla tevessül ve istişfa' etmesini kendisine emir ve tavsiye etmiştir. Bu istişfa'ın lüzumunu ispat için de Mansur'a karşı bu ayeti delil olarak kullanmıştır.¹⁵⁹

2- İbn Hacer *el-Cevherü'l-Munzam*'ında Peygamberimizin vefatından sonra tevessülün cevazı hakkında Ebu Said es-Semani'nin rivâyetine dayanan ve Hz. Ali'nin de şahit olduğu bir olayı şu şekilde anlatmaktadır:

"Hz. Peygamber'in vefatından üç gün sonra bir a'rabî çıka geldi. Telaşla kendini Hz. Peygamber'in kabrinin üzerine attı. Kabrin üzerinde bulunan toprakları alıp başına saçtı ve şöyle dedi: Ya Rasulallah! Risaletini tebliğ ettin, sen söyledin biz sözünü dinledik, bizim senden alıp öğrendiğimizi, sen Cenâb-ı Hakk'tan aldın öğrendin, Cenâb-ı Hakk'ın sana indirdiği Kur'ân'da *"Eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler de Allah'tan günahlarının bağışlamasını dileseler ve Peygamber de onlara bağışlama dileseydi, elbette Allah'ı tövbeleri çok kabul edici ve çok merhametli bulacaklardı."*¹⁶⁰ ayeti kerimesi de bulunuyordu, işte ben de nefsimi zulmettim, günah işledim. Rabbimden bana afv ve mağfiret dilemen için Kur'ân'ın bu va'dine dayanarak sana geldim." diyerek Hz. Muhammed'in kabri huzurunda bir duada bulundu, bu duanın arkasından Hz. Muhammed'in kabrinden bir ses yükseldi ki "Günahın affedildi." buyuruldu."¹⁶¹

Bu olayda a'rabinin "sen söyledin biz dinledik, bizim senden öğrendiğimiz şeyleri sen de Cenâb-ı Hakk'dan öğrendin" gibi sözlerinin delil olarak ele alınmasının sebebi Arapların Arap dilinin inceliklerini biliyor olmalarıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in indirilmeye başlamasından kısa bir süre önce Ukaz ve bunun gibi panayır alanlarında fesahat ve belagate dair yapılan yarışmalar Arapların bu iki ilimde ne kadar ileri seviyede olduklarına işaret eder. İşte bu a'rabî de böyle bir iklimde yetişmiş ve Hz. Muhammed'in tebliğinden sonra da İslamla müşerref olarak sahabe sınıfına dahil olmuştur. Fesahat ve belagatteki derinliği onun Kur'ân-ı Kerîm'in ahkâmını anlamasına yardımcı olmuştur.

¹⁵⁹ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, s. 41.

¹⁶⁰ Nisa 4/64

¹⁶¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 672(Zehebî rivâyetin uydurma olduğunu belirtmiştir.)

Sonuç olarak bu olayda Nisa 64. ayeti zikretmesi bu ayetin peygamberin vefatından sonra da tevessülün gerçekleşebileceğine delil olarak gösterilebilir.¹⁶²

3- Menâsik-i hacc hakkında kaleme alınan eserlerin "âdâb-ı ziyâret" bölümlerinde Hz. Peygamber'in kabri şeriflerini ziyaret edenlere Nisa 64. ayeti okumasını tavsiye eden ibareler bulunmaktadır. Bu konuda dikkat çeken husus da şudur ki Hanbeli mezhebinin devamı olduklarını iddia eden Vehhabiler'in tevessül için Hz. Peygamber'in hayatta olmasını şart koşmalarıdır. Ancak Hanbeli Mezhebi'nden Ebu Abdullah Muhammed es-Samirî, Kitabu'l-Müstev'ab'ında mezkûr ayetin okunmasını¹⁶³ tavsiye etmektedir.¹⁶⁴

Tevessül, kavî olduğu gibi fiilî de olur. Yani tevessül eden kişinin (mütevessil); tevessül ve istişfa' gibi tevessül ifade eden kelimeleri kullanma zorunluluğu yoktur. Nasıl ki İslam Hukuku'ndaki "bey'-i teâtî" usulünde satış akdinin geçerli olması için fiilî satış yeterli olup kavlen kabule gerek yoksa aynı şekilde Nisa suresi 64. ayetin içerdiği tevessül de tevessül-i fiilîden ibarettir. Bu ayette tevessülün lafzı olmasa bile kuvvetli bir ruhu vardır. Buna bir örnek Hz. Ömer'in hilafeti zamanında kuraklığın olduğu bir vakitte sahabeden Bilal bin Haris el-Müzenî'nin Hz. Peygamber'in kabri başında "Yâ Rasûlullah ümmetin için yağmur iste çünkü helâk oldular"¹⁶⁵ ifadesidir. Bu ifadede tevessül lafzının veya tevessül ifade eden başka bir lafzın bulunmaması ayette vurgulanan tevessül-i fiilîye delalet etmektedir.¹⁶⁶

2.

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ"

*"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının, ona yaklaşılmaya vesile arayın ve onun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz."*¹⁶⁷

Bu ayet-i celilede geçen "vesile" lafzını Vehhabiler, sadece amellerle sınırlı tutmasına karşılık Ruhu'l-Beyan sahibi İsmail Hakkı, Şeyh Remlî, Ebu Said Hadimî ve Şeyh Nablusî gibi birçok mutasavvıf bu lafzın kişileri de kapsadığını ifade etmektedir.

¹⁶² 1. Defter s. 115-116

¹⁶³ Ebu Abdullah Muhammed es-Samirî, *Kitabu'l-Mustev'ab*, thk. Abdulmelik b. Abdullah b. Duheş, Mekke, 2003, II, 525

¹⁶⁴ Bu deliller için bkz. 1. Defter s. 116-121.

¹⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XVII, 65.

¹⁶⁶ 1. Defter s. 116.

¹⁶⁷ Maide 5/35

Tasavvuf ehlinin bu ayete getirdikleri yorum rabitanın cevaz ve lüzumuyla ilgilidir ki sufilerin ileri gelenleri rabitanın da bir çeşit tevessül olduğunu kabul ederler. Bu gibi sufilerin uygulamalarına bakarak bu ayetin tevessül-i zâtî için bir örnek olduğunu söylememiz mümkündür.¹⁶⁸

3.

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ"

*"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun."*¹⁶⁹

Ayet-i kerime, hem Allah'a karşı gelmekten sakınmayı, hem de sadık kimselerle birlikte olmayı bizlere emrediyor. Buradaki sadıklarla beraber olmak ise tevessül ve rabitadan başka bir şey değildir. Ayrıca bu birliktelik zâhirî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılır. Sûfilere göre zahirî birliktelik zahirî bir sohbet, manevî birliktelik ise rûhî bir sohbet demek olup bunların her ikisi de tevessül ve râbîta şekilleri demektir.¹⁷⁰ Bu birlikteliği sağlamaktaki amaç ise sadık insanlardan ilim, irfan ve manevî zenginlik kazanarak maddî ve manevî yönden kemâle ermektir. Bu da huzurda bu işe sınıksız olarak tevessül ve manevî olarak rabîta devam etmekle mümkün olur. Hatta öyle ki, bu ayetteki birliktelik bazı sûfiler tarafından rabîta için en büyük delil kabul edilmiştir.¹⁷¹

Zikri geçen ayette emredilen birliktelik ise zâhirî bir birliktelikten çok manevî bir birlikteliktir. Çünkü böyle birliktelikteki şart aynı ortamda olmak değildir. Hz Peygamber ile aynı ortamda olamayan sahabe için birliktelik mânevî rûhânî bir sohbet olmalıdır. Ancak bu şekilde sahabe Hz. Muhammed'in feyzinden faydalanabilmektedir. Burada tasavvufla ilgili örnek verilmesinin sebebi ise Vehhabilerin tasavvuf ehlini kabul ettiklerini kendi kaynaklarında¹⁷² belirtmiş olmalarıdır.¹⁷³

¹⁶⁸ 1. Defter s. 121-122.

¹⁶⁹ Tevbe 9/119

¹⁷⁰ Mevlana Halid Ziyaeddin el-Bağdâdî el-Mücdîvi'nin mektubatında 4. Mektupta görülür.(Müellifin dipnotu.) Not: Biz bu esere ulaşım yerini belirleyemedik. (Esad Sahib Efendi, *Mektubât-ı Mevlânâ Hâlid* Yayına Hazırlayan Dilaver Servi, Kemal Yıldız, Umran Yayınları, İstanbul,1993)

¹⁷¹ Tanrıkulu'nun ifadesine göre bu bilgi Muhammed Bahaeddin Efendi'nin bir risalesinden alınmıştır. Biz bu eseri tetkik edemedik.

¹⁷² Müellifin kaynak olarak kendi istinsah ettiği eserde bu şekilde geçmekle birlikte eserin matbu halindeki nüshasında biz bu bilgiye rastlayamadık.

¹⁷³ Tanrıkulu, Abdullah, *Vehhabilik*, 2. Defter, Arşiv no 7272-2, Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi, s. 123-126 (İkinci defterin 123. Sayfadan başlaması müellifin birinci deftere ek olarak düşünüp böyle numaralandırılmış olmasıdır.

4.

"فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ"

"Derken, Adem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz o, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır."¹⁷⁴

Bazı müfessirler ayet-i kerimede geçen "كَلِمَاتٍ" kelimesinin Hz. Âdem'in zelle sonucu cennetten çıkarılması esnasında Hz. Muhammed'le tevessülünden ibaret olduğunu belirtmişlerdir. Bu ayet-i kerîme ile Hz. Adem'in zelle sonucu cennetten çıkarıldığını ifade eden hadis¹⁷⁵ Taberani, Beyhaki, Hakim ve İmam Subki gibi alimlere göre Hz. Âdem'in Hz. Muhammed'le tevessülüne delildir. Âlûsî'nin de bu ayetin tefsirinde¹⁷⁶ aynı görüşe sahip olduğu görülmektedir.¹⁷⁷

5.

"أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا"

"Onların yalvardıkları bu varlıklar, "hangimiz daha yakın olacağız" diye Rablerine vesile ararlar. Onun rahmetini umarlar, azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı gerçekten korkunçtur."¹⁷⁸

Müfessirler bu ayet-i kerimede geçen "Rablerine vesile ararlar" ifadesindeki vesilenin ancak akıl sahibi kimseleri kapsadığını ve müşriklerin güneş, ay, yıldız ve putlar gibi aracı kıldıkları cansız varlıklarla ilgili olmadığını bildirir. Yine müfessirler akıl sahibi kimselerin ise o zamanda müşriklerin kutsal saydığı Hz. İsa, Hz. Meryem, Hz. Üzeyr ve cinden bir taife olabileceğini ileri sürmüşlerdir.¹⁷⁹

Buna göre ayet-i kerîmeyi şu şekilde anlamak icap eder: "Müşrikler melekler, Hz. İsa ve Hz. Üzeyr'e ilah diye taparak ulûhiyete uymayan bir ubûdiyet halinde bulunuyorlar

¹⁷⁴ Bakara 2/37

¹⁷⁵ Hayata Gelmeden Önce Tevessülün Senetleri başlığında incelenecek olan hadistir. Hadis için bkz. Hâkim, en-Nîsâbü'rî el-Müstedrek ala's-Sahîhayn, II, 672.

¹⁷⁶ Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, I, 237-238.

¹⁷⁷ 2. Defter s. 125-129.

¹⁷⁸ İsra 17/57

¹⁷⁹ 2. Defter s. 129-131.

ki kendileri de Allah'a yakın olmak için vesile arıyorlar. Hatta kendi aralarında hangimizin Allah'a yakın olduğunu anlasak da Cenab-ı Hakk'a onunla tevessül etsek diye kendi kendilerine düşünüyorlar ve sair kullar gibi Allah'ın rahmetini umuyor ve azabından korkuyorlar". Bu anlayışa göre melekler, Hz. İsa ve Hz. Üzeyr gibi masum ve her davranışında Cenab-ı Hakk'ın müsaadesini temsil eden muhterem varlıkların birbirleriyle tevessül etmek fikrinde belki de bilfiil tevessül etmiş olmaları tevessülün Kur'ân'a dayandığını açıkça ifade eder.¹⁸⁰

Bu ayette Vehhabilerin hataya düştüğü yer ise Âlûsî'nin de ifade ettiği gibi ilah olarak kabul edilen meleklerden veya Hz. İsa ve Hz. Üzeyr'den birinin zatıyla değil, duasıyla tevessülden ibaret olduğunu zannedip zannın tevessüle engel olduğunu düşünmeleridir. Ancak Âlûsî bu ifadesinde Kur'ân'ın beyan buyurduğu tevessül karşısında tevehhüm ettiği engeli açıklamalıydı ve ikinci olarak ise tevessül edilenin zatıyla tevessül etmekle duasıyla tevessül etmek arasındaki farkı ortaya koymalıydı. Âlûsî, bu müphem noktaları açıklamamakla Vehhabilerin temel görüşleri olan tevessülü hayatta ve amelde caiz görüp ölümden sonra ve kişinin zatında şirk görmeleri hususunda düştüğü yanılığa kendisi de düşmüştür.¹⁸¹ Hâlbuki Vehhabilerin iddia ettiği gibi olsaydı Beydavi ve daha birçok müfessirin söylediği gibi Hz. İsa ve Hz. Üzeyr'in çağdaş olmamalarına rağmen birbirleriyle tevessül etmiş olmaları ölümden sonra da tevessülün caiz olduğunu göstermezdi. Bu da tevessülün şirk olmadığını Kur'ân nassıyla ispatlamaktadır.¹⁸²

6.

"وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ"

*"Kendilerine ellerindeki (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'ân) gelince onu inkâr ettiler. Oysa daha önce (bu kitabı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun."*¹⁸³

¹⁸⁰ 2. Defter s. 131-132.

¹⁸¹ 2. Defter s. 135-136.

¹⁸² 2. Defter s. 137-139.

¹⁸³ Bakara 2/89

Vehhabilerin de muteber kabul ettikleri Taberi, İbn Kesir, Kadı Beydavi, Hâzin ve Nisaburî'nin tefsirlerinde bu ayeti "İslamiyet'ten önce Yahudiler bir düşman veya bela ile karşı karşıya geldiklerinde bu düşmandan veya beladan kurtulmak için Cenâb-ı Hakk'a dualarında Tevrat'ta geleceği müjdelenen Hz. Muhammed'le tevessül ve teşeffü' ederler ve bununla da emellerine ulaşırlardı" şeklinde açıklamışlardır. Fıkıh usulünde "Kur'ân-ı Kerîm'de veya Hz. Peygamber'in sözlerinde reddedilmeksizin zikredilen ve Müslümanlarca mensuh olduğuna dair delil bulunmayan hükümler bizim için de geçerlidir"¹⁸⁴ kâidesince yahudilerin de İslamiyet öncesi yaptıkları bu uygulama tevessül konusunda bizim için delil kabul edilir.¹⁸⁵

Görüldüğü gibi Tanrıkulu Vehhabilerin tevessülü caiz olmadığına dair kullandıkları ayetlerin yorumlarında düştükleri hatalı yorumlar üzerinde durmuştur. Şimdi de Tanrıkulu'nun tevessülle ilgili rivâyetlerin senetlerinin değerlendirmesine geçeceğiz.

B. RİVÂYETLER

1. Hayattaki Tevessül

1.

روى الترميذي في جامعه في كتاب الدعوات و صححه عن عثمان بن حنيف رضي الله تعالى عنه أن رجلاً
ضرير البصر أتى النبي صلى الله عليه وسلم فقال ادع الله أن يعافيني قال «إن شئت دعوتُ وإن شئت صبرتَ فهو خير
لك» قال فادع قال فأمره أن يتوضأ فيحسن وضوءه ويدعو بهذا الدعاء «اللهم إني أسألك وأتوجه إليك بنبيك محمد نبي
الرحمة إني توجهتُ بك إلى ربي في حاجتي هذه لتقضى لي اللهم فشفِّعه فيَّ»¹⁸⁶

Tirmîzî, bu rivâyeti Câmi'de Dualar Kitabı'nda rivâyet etmiş ve Osman b. Huneyf'den gelen rivâyetin sıhhatini belirtmiştir. Gözleri görmeyen biri Hz. Peygamber'e geldi ve dedi ki: "Allah'a dua et bana âfiyet (şifâ) versin." Hz. Peygamber de "Dilersen dua edeyim dilersen sabret. Bu senin için daha hayırlı olur" buyurdu. O da "dua et" dedi. Hz. Peygamber hakkıyla abdest almasını ve şu duayı etmesini emretti. "Ey Allah'ım! Senden istiyorum ve sana rahmet peygamberin Hz. Muhammed (s.a.v.) ile yöneliyorum. Ey

¹⁸⁴ İbn-i Melek, İbn Firişte İzzeddin Abdüllatif b. Abdilaziz Rûmî, *Şerhü'l-Menâr fi'l-Usûl*, İstanbul, 1315, s. 251.

¹⁸⁵ 2.Defter s. 139-145.

¹⁸⁶ Tirmizi, *Da'vât*, 135; İbn-i Mâce, *İkâmet*, 189; Ahmed b. Hanbel, IV, 138; Hâkim, *Müstedrek*, I, 700; Beyhakî, *Delâil*, VI, 167.

Muhammed! Ben seninle Allah'a ihtiyâcım için teveccüh ettim ki ihtiyacım karşılansın. Allah'ım! Onu (Hz. Peygamber) benim için şefaâtçi eyle."

Hadisin isnad değeri hakkında Tirmizî (v. 279/892) şöyle demektedir: “Bu, hasen-sahih-garib hadistir; biz onu yalnız Ebû Ca’fer el-Hatmî (el-Medenî) tarîkinden bilmekteyiz”. “Ebû İshâk, bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir” diyen İbn Mâce (v. 273/886), Rasûl-i Ekrem’in, gözlerinden dert yanan sahâbîye abdestten sonra iki rek’at namaz kılmasını emrettiğini de zikretmektedir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel’in (v. 241/855) rivâyetinde, “Adam (söyleneni) yaptı ve şifa buldu” ifadesi mevcuttur. Hâkim (v. 405/1014), rivâyetin sahih olduğunu söylemekte ve Zehebî (v. 748/1347) de ona muvafakat etmektedir.¹⁸⁷

Tanrıkulu’na göre Tirmizî’nin rivâyet ettiği bu hadis-i şerifin sıhhati hakkında herhangi bir şüphe yoktur. Vehhabilerle hadisin sıhhati hakkında hemfikir olunmasına rağmen onlar hadisi te’vil etme yoluna gitmişlerdir. Şöyle ki; Vehhabiler, Hz. Peygamber’in bu durumda dua isteyen birine bizzat dua etmek yerine kendisine ne şekilde dua edeceğini tavsiye etmesi, tevessülü hayatla sınırlı bırakmayıp genel bir dua yolunu öğreterek vefatından sonra da bu şekilde dua edilebileceğini kabul etmezler. Eğer Hz. Peygamber kendi dua etse idi bu olay takrirî bir sünnet olarak kalıp sonraki dönemlerde bu şekilde bir dua mümkün olmayabilirdi. Dolayısıyla Hz. Muhammed’in vefatından sonraki Müslümanlar bu duadan istifade edemeyeceklerdi. Burada Hz. Peygamber ayrıca dua ederken Allah katında mertebesi yüksek olan birini hâzır olsun gâib olsun, yaşayıp yaşamamasına bakılmaksızın vesile kılarak dua etmeyi de bizlere tavsiye etmiştir.¹⁸⁸

Vehhabiler yaşanan bu olayın gerçekliğini kabul edip, bunun Hz. Peygamber’in hayatıyla sınırlı olduğunu, vefatından sonra ise böyle bir duanın şirk sayılacağını iddia etmektedirler. Eğer bunların iddia ettikleri gibi olsaydı Hz. Peygamber bu şekil tevessülü kendi hayatıyla sınırlandırıp vefatından sonra böyle bir tevessülün olamayacağını Müslümanlara bildirirdi. Hatta Vehhabilerin bu fikrini Hz. Osman’ın hilafeti zamanında bu hadisin de ravilerinden olan sahabeden Osman bin Huneyf’in zikri geçen tevessülü başka bir sahabiye telkin etmesi sonuçsuz bırakmaktadır. Çünkü bidat meseleler hakkında çok

¹⁸⁷ Güler, Zekeriya, *Vesîle ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri*, İLAM Araştırma Dergisi, II, sy I, 94-95, İstanbul, 1997.

¹⁸⁸ 1. Defter s. 18-22.

titiz davranan sahabe nesli böyle bir tutum sergilemekle tevessülün Hz. Peygamberin hayatıyla sınırlı olmadığı konusunda bize örnek olmuşlardır.¹⁸⁹

Bu rivâyette Peygamberin duası ile değil de, bizzat Allah katındaki makamı ile tevessül vardır ki, zât ile tevessüle karşı çıkanlar, bu hadisi delil olarak kabul etmez, reddederler.¹⁹⁰

Rivâyetin, “Rasûlullâh’ın hayatında ve huzurunda” diye sınırlandırılıp “vefatından sonra veya gıyabında” söz konusu olmadığını veya vefatından sonra tevessülün yalnız Rasûlullah’a (s.a.) has olduğunu ileri sürmek, inhisarcı bir görüş ve tutum olmalıdır.¹⁹¹

Hadisin metninden de anlaşılacağı üzere, Hz. Peygamber âmâ sahabiye abdest ve namazın ardından muayyen duâ tavsiyesinde bulunmuştur. Hâlbuki muhtelif vesilelerle kendisinden duâ talebinde bulunan sahâbîlere daha önce böyle bir tavsiyede bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden, söz konusu tevessül nevi ile Hz. Peygamber diğer insanlara da şâmil olacak şekilde yeni bir tatbikat tavsiye etmiş olmalıdır.¹⁹²

2.

روى البخاري و مسلم عن أنس بن مالك قال أصابت الناس سنة على عهد النبي صلى الله عليه وسلم فبينما النبي صلى الله عليه وسلم يخطب في يوم الجمعة قام أعرابي فقال يا رسول الله هلك المال وجاع العيال فادع الله لنا فرفع يديه وما نرى في السماء قزعة فولذي نفسي بيده ما وضعها حتى ثار السحاب أمثال الجبال ثم لم ينزل عن منبره حتى رأيت المطر يتحادر على لحيته صلى الله عليه وسلم فمطرنا يومنا ذلك ومن الغد وبعد الغد والذي يليه حتى الجمعة الأخرى وقام ذلك الأعرابي - أو قال غيره - فقال يا رسول الله تهدم البناء وغرق المال فادع الله لنا فرفع يديه فقال «اللهم حوالينا ولا علينا» فما يشير بيده إلى ناحية من السحاب إلا انفرجت وصارت المدينة مثل الجوبة وسال الوادي قناة شهرا ولم يجئ أحد من ناحية إلا حدث بالجوود.¹⁹³

İmam Buhârî ve İmam Müslim Hz. Enes'den rivâyet etmişlerdir ki "Bir adam Cumâ günü mescide Daru'l-Kazâ yönünde girdi. Bu esnada Rasûlullah hutbe veriyordu. Ayakta iken Hz. Peygamber'e döndü ve sonra şöyle dedi: "Ya Rasûlallah! Mallar helâk oldu, yollar kesildi. Allah'a dua et de bize yağmur yağdırsın." Hz. Enes dedi ki, "Allah'a yemin olsun

¹⁸⁹ 1. Defter s. 22-27.

¹⁹⁰ Toprak, Süleyman, Ölümünden Sonraki Hayat, s. 336, Işık Yay. İstanbul, 2014.

¹⁹¹ Güler, Zekeriya, a.g.m., s. 97.

¹⁹² Güler, Zekeriya, a.g.m., s. 98.

¹⁹³ Buhârî, Cuma, 35, İstiskâ, 24; Müslim, Salâtu'l-istiskâ, 8. (Müellif metni Müslim'in eserinden almıştır.)

ki, gökyüzünde ne bulut ne de gökkuşağı görmedik ve bizimle Sel' dağı arasında ne bir ev ne de bir hane vardı. Dağın arkasından kalkan gibi bir bulut çıktı, gökyüzünü ortalayınca dağıldı ve yağmur yağdı. Allah'a yemin olsun ki altı gün güneşi görmedik. Daha sonra bir adam bir sonraki Cuma çıkageldi. O sırada Hz. Peygamber hutbe veriyordu. Hz. Peygamber'e döndü ve "Ya Rasûllallah mallar helâk oldu, yollar kesildi. Allah'a dua et bu durumu bizden kessin." Hz. Enes diyor ki, Hz. Peygamber ellerini kaldırdı ve şöyle buyurdu: Ey Allah'ım bize yağmur yağdır, aleyhimize değil. Tepelere, çıkıntı yerlere, ağaçların diplerine yağdır. Daha sonra oradakiler "Güneşin altında mescitten ayrıldık." dediler. Müslim'in rivâyetinde "Kalktı eliyle bir yöne işâret etti hemen sıkıntı çözüldü, Medine'yi bir çukur gibi gördüm ve vadilerden su aktı. Hangi yönden kim geldiyse bolluk olduğunu söyledi" ilavesi vardır.

Bu hadis-i şerife göre Hz. Peygamber henüz hayatta iken meydana gelen bir kuraklıkta Cenâb-ı Hakk'dan hem yağmur istemiş hem de yağmurun şiddetli ve devamlı yağmasıyla oluşabilecek bir afetin kesilmesi için kendisiyle tevessül edilerek dua ve inayet yoluna gitmiştir.¹⁹⁴

Buna göre; başına büyük bir musibet gelen veya ciddi bir sıkıntı içinde olan kimsenin, salâh ve takvâ sahibi olduğuna inandığı bir zâtı ziyaret ederek kendisi için ondan Allâh'a duâ etmesini istemesi meşrû bir tevessül olduğu gibi, normal zamanlarda da kemal ve fazilet sahibi müslümlardan duâ talep etmek, nebevî bir tavsiye olmaktadır.¹⁹⁵

2. Hayattaki Evliya ile Tevessül

1.

أخرج البخاري عن أنس بن مالك أن عمر بن الخطاب رضي الله عنه كان إذا قحطوا استسقى بالعباس بن عبد
المطلب فقال «اللهم إنا كنا نتوسل إليك بنبينا فتسقيننا وإنا نتوسل إليك بعم نبينا فاسقنا» قال فيسقون.¹⁹⁶

İmam Buhârî Enes b. Malik'ten şöyle rivâyet etmiştir. Hz Ömer b. Hattab (r.a.) bir kıtlığa maruz kaldıklarında Abbas b. Abdulmuttalib (r.a.) ile yağmur dilerdi. Şöyle dedi: Allah'ım biz sana Nebi'n (s.a.v.) ile tevessül ederdik ve bize yağmur verirdin ve şimdi de Nebimizin amcası ile tevessül ediyoruz bize yağmur ver. Dedi ki: Onlara yağmur verilirdi.

¹⁹⁴ 1. Defter s. 28-34.

¹⁹⁵ Güler, Zekeriya, a.g.m., s. 126.

¹⁹⁶ Buhârî, *İstiskâ*, 3; Hâkim, *Müstedrek*, III, 334.

Bu rivâyette Hz. Ömer'in Hz. Abbas ile tevessül ederek Allah'tan yağmur istemesi ve halka da yağmur istedikleri zaman Hz. Abbas'a hürmet edip onu vesile kılarak bunu yapmalarını istemesi Hz. Peygamber'in vefatından sonra hayatta olan kimselerle tevessül etmenin cevazına delalet etmektedir. Ancak Vehhabiler bu olayı yani Hz. Ömer'in vefat etmiş olan Hz. Peygamber'le tevessül etmeyip hayatta olan Hz. Abbas'la tevessül etmesini hayatta olmayan biriyle tevessül etmenin caiz olamayacağına delil olarak göstermektedirler. Fakat Vehhabilerin bu tutumu yani ilk olarak tevessülü şirk sayıp sonra ise hayatta olan biriyle sınırlı tutmaya çalışmaları kendi içlerindeki tutarsızlığı göstermektedir.¹⁹⁷

Buhârî'nin (256/869) rivâyet ettiği bu hadis sahih kabul edilmiş; gerek metin gerekse isnad bakımından sıhhati tartışma konusu yapılmamıştır. Ancak vefatından sonra zât ile tevessülü kabul etmeyenler hadisi tevile tâbi tutmuşlardır. Hz. Ömer'in Peygamber ile tevessülü bırakarak amcası Abbas ile tevessülde bulunduğunu ve bunun zât ile değil, duâ nitelikli bir tevessül çeşidi olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁹⁸ Onlara göre, evlâ konumda olan Hz. Peygamber yerine Abbas ile tevessül edilmesi, sağlığında iken Hz. Peygamber ile yapılan tevessülün artık vefatıyla imkânsız hâle geldiğini de göstermektedir.¹⁹⁹

Zât ile tevessülü kabul edenler ise, Hz. Ömer'in sözünü te'vil etmeksizin metnin açık ifadesini dikkate almışlardır. Kevserî (1371/1952), şöyle demektedir: Bu rivâyet, sahâbenin sahâbe (Abbâs'ın şahsı) ile tevessülünü gösteren açık bir delildir. Hz. Ömer'in bu hareketi, Peygamber ile câiz olduğu gibi, onun, hayatta olan yakınıyla da tevessülün câiz olduğunu gösterir. Ayrıca "Peygamberimizin amcası ile (bi ammi nebiyyinâ) tevessül ediyorum" cümlesinde, "Peygamberimizin amcasının duâsıyla" (bi duâi ammi nebiyyinâ) şeklinde mahzuf bir muzâf olduğunu iddia etmek, herhangi bir delile dayanmaksızın konuşmak ve hakikati gizlemek demektir. "Peygamberimizin amcası ile" tarzındaki tevessül, Abbâs'ın Peygamber'e olan yakınlığı ve onun yanındaki konumuyla tevessül mânasına gelir. Netice itibariyle bu tevessül, aynı zamanda Hz. Peygamber ile tevessül demek olur."²⁰⁰ Hz. Ömer'in, dilimizde "Peygamberimizin amcası hürmetine" diye duâ etmek şeklinde ifadesini bulan Abbas ile tevessülünün, öncelikle onun zâtı yani, Hz.

¹⁹⁷ 1. Defter s. 35-37.

¹⁹⁸ Elbânî, *Teveşşül*, s. 56-57

¹⁹⁹ Güler, *Zekeriya, a.g.m.*, s. 90.

²⁰⁰ Kevserî, *Makâlât*, s. 451-452, 458.

Peygamber'e olan yakınlığı sebebiyle Allah katındaki mertebesi; değer ve konumu ile tevessül mânasına geldiği anlaşılmaktadır.²⁰¹ Nitekim günümüzde de yağmur dualarında salih kişilerin beraber götürülmesi ve dua etmelerinin istenmesi adeti devam etmekte olup canlı bir tevessül örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰²

3. Ölümünden Sonra Tevessül

1.

روى الطبراني والبيهقي أن رجلاً كان يختلف إلى عثمان بن عفان رضي الله عنه في حاجة له فكان عثمان لا يلتفت إليه ولا ينظر في حاجته فلقي ابن حنيفة فشكى ذلك إليه فقال له عثمان بن حنيفة أنت الميضأة فتوضأ ثم أتت المسجد فصل فيه ركعتين ثم قل اللهم إني أسألك وأتوجه إليك بنبينا محمد صلى الله عليه وسلم نبي الرحمة يا محمد إني أتوجه بك إلى ربي فتقضي لي حاجتي وتذكر حاجتك ورح حتى أروح معك فانطلق الرجل فصنع ما قال له ثم أتى باب عثمان بن عفان رضي الله عنه فجاء البواب حتى أخذ بيده فأدخله على عثمان بن عفان رضي الله عنه فأجلسه معه على الطنفسة فقال حاجتك فذكر حاجته وقضاها له ثم قال له ما ذكرت حاجتك حتى كان الساعة وقال ما كانت لك من حاجة فأذكرها ثم إن الرجل خرج من عنده فلقي عثمان بن حنيفة فقال له جزاك الله خيراً ما كان ينظر في حاجتي ولا يلتفت إلي حتى كلمته في فقال عثمان بن حنيفة والله ما كلمته ولكني شهدت رسول الله صلى الله عليه وسلم وأتاه ضريير فشكى إليه ذهاب بصره فقال له النبي صلى الله عليه وسلم «فتصبر» فقال يا رسول الله ليس لي قائد وقد شق علي فقال النبي صلى الله عليه وسلم «أنت الميضأة فتوضأ ثم صل ركعتين ثم ادع بهذه الدعوات» قال ابن حنيفة فوالله ما تفرقتنا وطال بنا الحديث حتى دخل علينا الرجل كأنه لم يكن به ضرر قط²⁰³

Taberânî ve Beyhakî rivâyet ediyorlar ki: Hz. Osman'ın hilafeti zamanında bir adam bir ihtiyacı için gider gelirdi. Halife Hz. Osman onunla ilgilenmez ve ihtiyacına bakmazdı. Adam bunu Osman b. Huneyf'e anlattı. O da şu şekilde dua et: "Allah'ım senden diliyorum ve sana ihtiyacımla teveccüh ediyorum." Sonra mescide git namaz kıl ben de seninle geleyim, sonra "Allah'ım senden istiyor ve sana rahmet Peygamberi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) ile teveccüh ediyorum. Sonra da Ya Muhammed (s.a.v.) seninle senin Rabbine teveccüh ediyorum ki ihtiyacımı gidersin." Adam gitti söyleneni yaptı. Sonra Hz. Osman'ın kapısına gitti. Hz. Osman'ın kapıcısı geldi adamı elinden tuttu, Hz. Osman'ın yanına götürdü. Ardından Hz. Osman'ın yanına oturttu. Halife

²⁰¹ Güler, Zekeriya, *a.g.m.*, s. 91-92.

²⁰² Toprak, Süleyman, *Ölümünden Sonraki Hayat*, s. 336.

²⁰³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 17-18; Beyhakî, *Delâilu'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvâli sâhibi 'ş-şerîa*, VI, 167-168.

"İhtiyacın nedir?" diye sordu. Adam ihtiyacını söyledi. Hz. Osman adamın ihtiyacını karşıladı ve şöyle dedi: "İhtiyacını şu âna kadar bilmiyordum, yanımda ne ihtiyacın olursa onu gel söyle." Sonra adam Halife'nin huzurundan çıktı ve Osman b. Huneyf ile karşılaştı ve Cenâb-ı Allah seni mükâfatlandırsın. Senin bana söylediklerine kadar Halife benim ihtiyacım ile ilgilenmiyordu." dedi. Osman b. Huneyf de "Allah'a yemin olsun ki, bunu kendim söylemedim. Lâkin şahit oldum ki Rasûlullah'a (s.a.v.) bir hasta geldi ve gözündeki şikâyetini ilettili. Hz. Peygamber "Sabretmeye çalış." dedi. Adam da "Ya Rasûlallah benim elimden tutacak kimsem yok ve bu durum benim için çok zahmetlidir." dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) ona şöyle buyurdu: İbriği getir ve abdest al. Sonra iki rekât namaz kıl sonra şu duaları et. Osman b. Huneyf "Vallahî biz dağılmamıştık, konuşma da uzamıştı. O adam yanımıza geldi ve sanki daha önce bir hastalığı yokmuş gibiydi.

Bu rivâyette Osman b. Huneyf'in (r.a.) Hz. Muhammed'in vefatından Hz. Osman'ın halifeliği zamanında bir sahabeye tevessülü tavsiye etmesi de Hz. Peygamber'in vefatından sonra tevessülün caiz olduğuna bir işarettir. Daha önce geçtiği üzere Hz. Peygamber'in davetini en iyi şekilde anlayan ve bidatlere karşı çok hassas davranan ashab Vehhabilerin şirk olduğunu iddia ettikleri tevessülü başkalarına tavsiye etmezdi. Burada şu soruyu da sormak gerekir ki; Osman b. Huneyf gibi Hz. Peygamber'in ashabından olma şerefini kazanan ilim sahibi bir sahabe mi bu hadisi daha iyi anlar yoksa Vehhabiler mi? Ayrıca Osman b. Huneyf rivâyette fiilî tevessülü tavsiye ederken aslında kıyamete kadar devam edecek şekilde tevessülü bizlere tavsiye ediyor.²⁰⁴

Taberânî (360/970), Osman b. Huneyf vakasının sonunda rivâyetin tarikleri ve râvîler hakkında bilgi verirken "Hadis sahihtir" demektedir. Ancak, Taberânî'nin hadis hakkında verdiği sahih hükmüyle, bahse konu olan rivâyetin merfû olan kısmını mı yoksa ziyade olan Osman b. Huneyf kıssasını mı kastettiği münâkaşa mevzûu yapılmış; sahih hükmünü hadisin merfû olan kısmına ircâ edenler olduğu gibi, kıssaya ircâ edenler de olmuştur. Öte yandan, isnad bakımından zayıf görülerek cerhe maruz kalan kıssa, Hz. Osman gibi kendisinden meleklerin dahi haya ettiği ahlâk-ı hamîde sahibi bir şahsiyetin, ihtiyacı olan bir adama aldırış etmediği ifadesinden hareketle, metin/muhteva bakımından da tenkide tâbi tutulmuştur.²⁰⁵ Yapılan tartışmalarda her iki temâyülü haklı çıkaracak ipuçları bulunmaktadır. Osman b. Huneyf vak'ası, metin ve isnad bakımından müstakil ve

²⁰⁴ 1. Defter s. 54-58.

²⁰⁵ Ataç, Ali, *Kelâm ve Tasavvuf Açısından Tevessül*, s. 50; Elbânî, *Tevessül*, s. 99.

şümüllü bir tetkike tabi tutularak daha tafsilatlı/açık bir neticeye ulaşılması mümkün gözükmemektedir.

Bununla birlikte, bahse konu olan Osman b. Huneyf rivâyetinin merfû olan kısmıyla ilgili yapılan tartışmalar üzerine şunları söylemek istiyoruz: Rivâyetin, “Rasûlullâh’ın hayatında ve huzurunda” diye sınırlandırılıp “vefatından sonra veya gıyabında” söz konusu olmadığını veya vefatından sonra tevessülün yalnız Rasûlullâh’a has olduğunu ileri sürmek, kanaatimizce inhisarcı bir görüş ve tutum olmalıdır. Hadisin metninden de anlaşılacağı üzere, Hz. Peygamber âmâ sahâbîye abdest ve namazın ardından muayyen duâ tavsiyesinde bulunmuştur. Hâlbuki muhtelif vesilelerle kendisinden duâ talebinde bulunan sahâbîlere daha önce böyle bir tavsiyede bulunmadığı anlaşılmaktadır.²⁰⁶

2.

روى البيهقي وابن ابي شيبة باسناد صحيح أصاب الناس قحط في زمن عمر فجاء رجل إلى قبر النبي صلى الله عليه وسلم فقال يا رسول الله استسق لأمتك فإنهم قد هلكوا فأتى الرجل في المنام فقيل له انت عمر فأقرنه السلام وأخبره أنكم مستقيمون وقل له عليك الكيس عليك الكيس فأتى عمر فأخبره فبكى عمر ثم قال يا رب لا آلو إلا ما عجزت عنه²⁰⁷

Beyhakî ve İbn-i Ebî Şeybe sahih bir isnatla rivâyet etmiştir. Hz. Ömer döneminde insanlar kıtlığa düşmüştü. Bir kişi (Bilal b. Hâris) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrine gitti ve "Ya Rasûlallah ümmetin için yağmur iste çünkü helâk oldular." dedi. Hz. Peygamber onun rüyasına geldi. "Git ona (Hz. Ömer) söyle yağmur alacaklar ve tedbirini alsın" dedi. Sahabe olan Bilâl b. Hars el-Müzenî, Hz Ömer'e geldi ve gördüğü rüyayı anlattı. Hz. Ömer ağladı ve "Ya Rabbi! Ben gücümün yetmediği bir görevi üzerime almışım" dedi.

Bu rivâyette asıl dikkat edilmesi gereken nokta Bilal b. Hâris el-Müzenî'nin rüyası değil, Hz Muhammed'in kabrine gidip "Yâ Rasûlallah ümmetin için yağmur iste çünkü helâk oldular." demesidir. Zira rüya ile hüküm ispat edilemez. Adı geçen sahabinin rüyasında gördüğü bizim için delil hükmü taşımaz. Müzenî'nin kabrin başına gidip Hz. Peygamber'den ümmeti için yağmur istemesi ve diğer sahabîlerin buna itiraz etmemeleri tevessülün caiz olmasına delildir.²⁰⁸

²⁰⁶ Güler, Zekeriya, *a.g.m.*, s. 97-98.

²⁰⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XVII, 65; Beyhakî, *Delâilu'n-nübüvve*, VII, 47.

²⁰⁸ 1. Defter s. 57-62.

Bu rivâyetten de anlaşılacağı üzere Hz. Muhammed'in vefatından sonra onunla tevessül, istigâse ve istişfa' ashab tarafından bilinen bir uygulamadır. Bu konuda Vehhabiler İbn-i Teymiyye ve onun öğrencisi olan İbn-i Cevzî'yi örnek almışlar. Bizim tevessülde örnek aldıklarımız Hz. Peygamber'in ashabıdır.²⁰⁹

İbn Teymiyye (728/1327), bu hadisenin, ictihad ve fetvâlarıyla amel edilen dört büyük müctehid başta olmak üzere imamlardan nakledilmediğini, ancak bunun müteahhir bazı alimler tarafından zikredildiğini ve bunu destekleyecek şer'î bir delilin bulunmadığını söylemektedir. Hadiseyi Tefsîr'inde zikreden İbn Kesîr ise herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır. Ancak, bir tenkit yöneltmeksizin hadiseyi nakletmesinden onun, bunu tasvip ettiği anlaşılmaktadır. Bahse konu olan hadisede rüyanın bir delil olarak kullanıldığı düşünülmemelidir. Çünkü rüya ile ahkâm sabit olmaz. Ancak ifade etmek gerekir ki, hadisenin ehl-i tahkik bazı âlimlerin tasvibinden geçmesi, bunun şirke müncer bid'at bir uygulama olmadığı mesajını vermesi bakımından önem arz etmektedir.²¹⁰

3.

قال في شواهد الحق نقلا عن خلاصة الوفا: روى الدارمي في صحيحه عن ابي الجوزا التابعون²¹¹ قال قحط أهل المدينة قحطا شديدا فشكوا إلى عائشة فقالت انظروا قبر النبي صلى الله عليه وسلم فاجعلوا منه كوا إلى السماء حتى لا يكون بينه وبين السماء سقف قال ففعلوا فمطرنا مطرا حتى نبت العشب وسمنت الإبل حتى تفتقت من الشحم فسمي عام الفتق²¹²

Şevahidü'l-Hakk'ta Hülâsatü'l-Vefâ'dan naklen Dârimî'nin tâbiinden Ebû Cevzâ'dan naklettiğine göre şöyle dedi: Medîne'de şiddetli bir kıtlık oldu. Hz. Aişe'ye gidip bu kıtlıktan şikâyet ettiler. Hz. Aişe de Hz. Peygamber'in kabrine gidin kabrin üst kısmından gökyüzüne açılan bir delik açın dedi. Onlar da öyle yaptılar. Daha sonra yağmur yağmaya başladı. Hatta öyle bir yağmur yağdı ki otlar bereketlendi, develer yarılacak derecede semiz oldu. Bunun üzerine o sene "âmu'l-fitk" yarılma yılı olarak isimlendirildi.

²⁰⁹ 1. Defter s. 62-64.

²¹⁰ Güler, Zekeriya, *a.g.m.*, s. 114.

²¹¹ Ebu'l el-Cevzâ Basra ahâlisinden meşhûr tabîî Evs bin Abdullah el-Ezdî'dir, Ümmü'l Müminîn Hazret-i Âişe'den, Abdullah bin Abbas ve Abdullah bin Ömer Radyallâhu Anhüm'den hadîs tahsil etmiştir, Ömer bin Mâlik ve sâir ecille kendisinden hadîs rivâyet etmiştir, H. 83'te vefât etmiştir. Ali el-Kâri, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (1014/1606),

²¹² Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, I, 43; Semhûdî, *Hulasatü'l-Vefa bi-ahbari dari'l-Mustafa*, II, 141.

Bu rivâyette Hz. Aişe'den kıtlık olması konusunda yardım istenmesi, onun Hz. Peygamber'in kabrinin üstünden bir delik açmak suretiyle onlara tevessülü tavsiye etmesi tevessülün caiz olduğuna dair büyük bir delildir. Şüphesiz Hz. Aişe Hz. Peygamber'in "Dininizin büyük bölümünü Hümeýra'dan alın"²¹³ hitabına mazhar olan ve bu konularda söz söyleme salahiyetine sahip bir sahabidir. Şu da gerçektir ki Hz. Aişe'nin yağmur yağması hususunda tavsiye ettiği tevessülün şeklinde bir değişme söz konusudur. Ancak bu değişiklik zahiri ve şekle aittir. Tevessülün aslında bir değişiklik yoktur. Tevessülün ruhu ve mahiyeti bâkîdir, sadece kisvesi değişmiştir. Şüphesiz Hz. Aişe bu şekil bir tevessülü şuurlu bir tarzda kanaatine, ilim ve irfanına dayanarak tavsiye etmiştir. Tevessül konusunda başka bir delil bulunmasa bile bu rivâyet tevessülün varlığına dair kesin bir delildir. Bu deliller Vehhabilerin tevessülü şirk saymalarını yerle bir edecek derecede kuvvetlidir. Fakat Vehhabiler gerek dini gerek siyasi birçok hakikati yok saydıkları için bu rivâyetler onların hesaba alacağı türden değildir.²¹⁴

4.

قد روى ابن السني باسناد صحيح عن بلال مؤذن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا خرج إلى الصلاة قال «بسم الله آمنت بالله توكلت على الله لا حول ولا قوة إلا بالله اللهم بحق السائلين عليك وبحق مخرجي هذا فإني لم أخرج أشرا ولا بطرا ولا رياء ولا سمعة خرجت ابتغاء مرضاتك وانتقاء سخطك أسألك أن تعيذني من النار وتدخني الجنة»²¹⁵

İbn-i Seniyye sahih bir senetle Hz. Peygamber'in müezzini Bilal'den rivâyet etmiştir ki: Hz. Peygamber (s.a.v.) namaz için çıktığında "Allah'ın adıyla O'na iman ettim. Güç ve kuvvet onunladır. Ya Rabbi! Senden isteyenlerin hakkı ve bu çıkışımın hakkı için senden istiyorum. Ben böbürlenmek, zulüm, riya ve gösteriş için değil, rızanı elde etmek, dargınlığından sakınmak için çıktım. Cehenneminden korumanı, beni cennetine sokmanı istiyorum." derdi.

Bu hadisi İbn Mace'de sahih bir senetle şu şekilde rivâyet ve tahrir etmiştir:

²¹³ Ali el-Kârî, *el-Erâru'l-Merfua*, 198; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII, 96. (Ali el-Kârî: "bu rivâyetin aslının olmadığı söylenmiştir" demiştir. İbn Kesîr ise aslı yoktur demiştir.)

²¹⁴ 1. Defter s. 64-66.

²¹⁵ İbnü's-Sünnî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî, *Amelu'l-yevm ve'l-leyle*, Dâru Erkam, Beyrut, 1998, s. 69.

عن ابي سعيد الخدري رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من خرج من بيته الى الصلوة فقال اللهم اني اسئلك بحق السائلين عليك واسئلك بحق ممشاء هذا اليك فاني لم اخرج اشرا ولا بطرا ولا رياء ولا سمعة خرجت اتقاء سخطك وابتغاء مرضاتك فاسئلك ان تعيذني من النار وان تغفرلي ذنوبي فانه لا يغفر الذنوب الا انت اقبل ²¹⁶ الله عليه بوجهه واستغفر له سبعون الف ملك

Ebû Saîd el-Hudari'den naklen; Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Kim namaz için evinden çıkarsa ve Ya Rabbi senden isteyenlerin hakkı için ve sana yürüyenlerin hakkı için senden istiyorum. Zulüm, böbürlenmek, riya ve gösteriş için çıkmıyorum. Gazabından sakınarak, rızanı isteyerek yola çıktım. Beni cehenneminden korumanı, günahlarımı bağışlamamı istiyorum. Günahları senden başka bağışlayacak yoktur." derse Allah ona zatiyle yönelir ve yetmiş melek onun için istiğfarda bulunur.

İşte bu iki hadisteki " بحق السائلين عليك " ifadesi her ne kadar Vehhabiler kabul etmese de tevessülü açıkça ifade etmektedir. Birinci hadiste Hz. Peygamber namaz için çıktıkça tevessül içeren bu duaya devam etmiş, ikinci hadiste ise ümmetine bu tevessüllü duayı talim ve tavsiye etmiştir. Böylelikle Hz. Peygamber'in bu tavsiyesiyle salih her kulun tevessül etmesine izin vardır. Yine bu iki hadis hem kişilerle hem de ameller gibi arazlarla tevessül etmenin caiz olduğuna delildir. Bu delil ise ameller gibi arazlarla tevessülü caiz görüp ölümden sonra kişilerle tevessülü caiz görmeyen Vehhabilere katî bir cevaptır.²¹⁷

İlk rivayetle ilgili olarak, isnad açısından rivâyetin zayıf olduğunu ifade eden İbn Teymiyye, metin bakımından da farklı bir değerlendirme yapmaktadır. Ona göre bahse konu olan hadis, Hz. Peygamber ve sâlihlerin duâsı ile tevessül kabilindedir. Çünkü Allah'tan isteyenlerin hakkı, Allâh'ın onlara icabet etmesi, namaz için evinden çıkıp yürüyenlerin hakkı ise onları sevaba nâil kılmasıdır. Bu, Allâh'ın (kendisine) vâcib kıldığı bir haktır. Yaratığın, Yüce Yaratıcı üzerinde ise hiçbir hakkı yoktur.²¹⁸

Gerçekten de hiçbir kimsenin Allah üzerinde hakkı yoktur. Allah Teâlâ, fiil ve tasarruflarında mutlak irade ve ihtiyar sahibidir. Ne var ki, duâ esnasında "hakkı için" tabirinin kullanılabileceği görüşünde olan alimlerin de bu noktayı dikkatten uzak tutmadıklarını görmekteyiz. Nitekim, ilgili hadisin metninde geçen hakk kelimesinin rütbe ve konum (menzile) mânasına geldiğini ifade eden Sübkî (756/1355) şöyle demektedir:

²¹⁶ İbn Mâce, *Mesâcid ve'l-cemâât*, 14.

²¹⁷ 1. Defter s. 66-67.

²¹⁸ Güler, *Zekeriya, a.g.m.*, s. 101.

“Bu, Allâh’ın lütuf ve keremiyle yaratıklara ihsan ettiği hakır... Burada hakk ile kastedilen şey vâcib değildir. Çünkü Allah üzerine hiçbir şey vâcib olmaz. (Dua esnasında) hakk kelimesinin kullanılmaması yönünde bazı fakihlerden nakledilen sözler de bu mânaya hamledilir” . Bu izah tarzına göre, söz konusu hadis metnindeki “Allâhım, senden isteyenlerin senin katındaki hakkı için senden diliyorum!” cümlesi, “Allâhım, isteğimin yerine gelmesi için vaad, kerem ve ihsanın gereği, senden isteyenlerin kavuşmuş oldukları/hakettikleri katındaki lütuf ve fazileti vesile kılıyorum!” şeklinde anlaşılması gerekecektir.²¹⁹

5.

قال النبي صلى الله عليه وسلم اغفر لأمي فاطمة بنت أسد ووسع عليها مدخلها بحق نبيك والأنبياء الذين من

قبلي²²⁰

Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ya Rabbi! Senin nebin ve benden önceki nebilerinin hakkı için Ümmü Fâtıma binti Esed'e mağfiret eyle ve onun gireceği yeri(kabri) genişlet."

Bu hadis-i şerifte Hz. Peygamber hem kendisiyle hem de kendinden önce gelen peygamberlerle tevessülde bulunmuştur. Hz. Peygamber'in kendisiyle tevessül buyurması mütevellil ile mütevellil-bihi bir tutması demektir ki bu ümmetinin kendisiyle tevessülde bulunabileceğine işaret eder. Kendinden önce gelen peygamberlerle tevessülde bulunması ise Vehhabi zihniyetine rağmen ahirete intikal eden muhterem kişilerin ruhlarıyla da tevessül etmenin cevazını ortaya koyar.²²¹

6.

روى القاضى عياض فى الشفاء بالسند الصحيح ناظر أبو جعفر أمير المؤمنين مالكا فى مسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال له مالك يا أمير المؤمنين لا ترفع صوتك فى هذا المسجد فإن الله تعالى أدب قوما فقال (لا ترفعوا أصواتكم فوق صوت النبي) الآية ومدح قوما فقال (إن الذين يغضون أصواتهم عند رسول الله) الآية وذم قوما

²¹⁹ Güler, Zekeriya, a.g.m., s. 102.

²²⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXIV, 352. Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 121. Hâkim, *Müstedrek*, III, 116-117.

²²¹ 1. Defter s. 68

فقال (إن الذين ينادونك) الآية وإن حرمة ميتا كحرمة حيا فاستكان لها أبو جعفر وقال يا أبا عبد الله أستقبل القبلة وأدعو أم أستقبل رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ولم تصرف وجهك عنه وهو وسيلتك ووسيلة أبيك آدم عيه السلام إلى الله تعالى يوم القيامة بل استقبله واستشفع به فيشفعه الله تعالا قال الله تعالا: ولو انهم اذ ظلموا انفسهم جاؤك فاستغفروا الله واستغفر لهم الرسول لوجدوا الله توابا رحيمًا²²².

Kâdî İyâz *Şifâ* adlı eserinde sahih bir senetle şöyle rivâyet ediyor: Halife Ebû Ca'fer Rasûlullah'ın (s.a.v.) mescidinde otururken İmam Mâlik ona "Ey müminlerin emîri! Bu mescitte sesini yükseltme. Allah Teâlâ bir kavmi tedip etti ve şöyle buyurdu: *Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmanın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider*²²³.

Bir kavmi de övdü ve *Allah'ın elçisinin huzurunda seslerini kısarlar, Allah'ın, gönüllerini takva konusunda sınıdığı kimselerdir. Onlar için bir bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır*²²⁴. Ebû Ca'fer bu söz karşısında sustu kaldı. Sonra İmam Malik'e "Ey Ebâ Abdallah! Kibleye yönelerek mi, yoksa Hz. Peygamber'e yönelerek mi dua edeyim?" dedi. İmam Mâlik de yüzünü Rasûlullah'tan çevirme. O, kıyamet günü senin ve baban Âdem'in Allah'a karşı vesilen olacaktır. Bilakis ona yönel ve şefaatinde iste. Nitekim Allah ona şefaati etti. Zira ayet-i kerimede: "Eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler de Allah'tan günahlarının bağışlanmasını dileseler ve Peygamber de onlara bağışlama dileseydi, elbette Allah'ı tövbeleri çok kabul edici ve çok merhametli bulacaklardı."²²⁵ buyurulmaktadır.

İmam-ı Malik ve Halife Mansur arasında cereyan eden bu ilmî münazarada İmam-ı Malik, Halife Mansur'u nasıl ki Hz. Peygamber hayattayken kendisine hürmet edilmesi gerekiyorsa aynı şekilde vefatından sonra da kendisine hürmet edilmesi zaruretinin olduğunu Hucûrât Suresi'nin 3. ayetini okuyarak uyarmıştır. Akabinde Halife Mansur'un "Kibleye yönelerek mi, yoksa Hz. Peygamber'e yönelerek mi dua edeyim?" sorusuna karşılık İmam-ı Malik "Bilakis ona yönel ve şefaatinde iste" cevabını vermiştir. İşte İmam-ı Malik'in bu cevabından hareketle Hz. Peygamber'in evvelce nasıl ki hayattayken kendisiyle

²²² Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*, II, 41.

²²³ Hucûrât 49/2

²²⁴ Hucûrât 49/3

²²⁵ Nîsâ 4/64.

tevessül ediliyor ise vefatından sonra da aynı suretle tevessül etmek gerekir. Bunun için herhangi bir engel bulunmamaktadır.²²⁶

4. Hayata Gelmeden Önceki Tevessül

1.

اخرج الحاكم وصححه انه صلى الله عليه وسلم «لما اقترب آدم الخطيئة قال يا رب أسألك بحق محمد لما غفرت لي فقال الله يا آدم وكيف عرفت محمدا ولم أخلقه قال يا رب لأنك لما خلقتني بيدك ونفخت في من روحك رفعت رأسي فرأيت على قوائم العرش مكتوبا لا إله إلا الله محمد رسول الله فعلمت أنك لم تضيف إلى اسمك إلا أحب الخلق إليك فقال الله صدقت يا آدم إنه لأحب الخلق إلي ادعني بحقه فقد غفرت لك ولولا محمد ما خلقتك»²²⁷

Hâkim tahrir etti ve sahih olduğunu belirtti. Hz. Âdem o hatayı işledikten sonra, "Ya Rabbi Muhammed (s.a.v.) hürmetine beni affet" dedi. Allah Teâlâ: "Ben onu yaratmadığım halde Muhammed'i nerden bildin?" buyurdu. Hz. Âdem "Sen beni elinle (kudretinle) yaratıp, ruhumdan bana üflediğin zaman, başımı kaldırdım ve arşının önünde "Allah'tan başka ilah yoktur Muhammed onun Rasûlü'dür." olarak yazılı gördüm ve anladım ki sen mahlûkatta ancak en çok sevdiğinin ismini isminin yanına koyarsın. Allah Teâlâ: "Ey Âdem doğru söyledin. O bana yarattıklarımın en sevgilisidir. Eğer onun hürmetine istersen seni affederim. Muhammed olmasaydı seni yaratmazdım.

Bu hadis-i şerife kadar zikredilen senetler, ekseriyetle Vehhabiler'in ölümden sonra ki tevessülün caiz olmadığı görüşünün iptaline yönelik idi. Bu hadis-i şerif ise ölümden sonra tevessül etmenin caiz olduğuna delil olduğu gibi Hz. Peygamber'in doğumundan önce bile Hz. Adem tarafından kendisiyle tevessülün yapıldığını göstermesi açısından önemlidir.²²⁸

Hakkında sahih, zayıf, mevzû gibi farklı tesbit ve değerlendirmelerin yapıldığı söz konusu rivâyetin, isnad bakımından ihtiyatla karşılanması gerektiği anlaşılmaktadır.²²⁹

²²⁶ 1. Defter s. 70-79.

²²⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 672; Beyhakî, *Delâil*, V, 488-489. (Zehebî rivâyetin uydurma olduğunu belirtmiştir.)

²²⁸ 1. Defter s. 79-84.

²²⁹ Güler, *Zekeriya, a.g.m.*, s. 108.

5. Kıyamet Günündeki Tevessül

1.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَأَبِي مَالِكٍ عَنِ رُبَيْعٍ عَنِ حُدَيْفَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « يَجْمَعُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى النَّاسَ فَيَقُومُ الْمُؤْمِنُونَ حَتَّى تُزْلَفَ لَهُمُ الْجَنَّةُ فَيَأْتُونَ آدَمَ فَيَقُولُونَ يَا أَبَانَا اسْتَفْتِحْ لَنَا الْجَنَّةَ . فَيَقُولُ وَهَلْ أَخْرَجَكُم مِّنَ الْجَنَّةِ إِلَّا خَطِيئَةُ أَبِيكُمْ آدَمَ لَسْتُ بِصَاحِبِ ذَلِكَ أَذْهَبُوا إِلَى ابْنِي إِبْرَاهِيمَ خَلِيلِ اللَّهِ - قَالَ - فَيَقُولُ إِبْرَاهِيمُ لَسْتُ بِصَاحِبِ ذَلِكَ إِنَّمَا كُنْتُ خَلِيلًا مِّنْ وَرَاءَ وَرَاءَ اذْهَبُوا إِلَى مُوسَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الَّذِي كَلَّمَهُ اللَّهُ تَكْلِيمًا . فَيَأْتُونَ مُوسَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَقُولُ لَسْتُ بِصَاحِبِ ذَلِكَ أَذْهَبُوا إِلَى عِيسَى كَلِمَةَ اللَّهِ وَرُوحِهِ . فَيَقُولُ عِيسَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَسْتُ بِصَاحِبِ ذَلِكَ . فَيَأْتُونَ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَقُومُ فَيُودِنُ لَهُ وَتُرْسَلُ الْأَمَانَةُ وَالرَّحِمُ فَتَقُومَانِ جَنَّتِي الصِّرَاطِ يَمِينًا وَشِمَالًا فَيَمُرُّ أَوْلَاكُمْ كَالْبَرْقِ » . قَالَ قُلْتُ يَا أَبَتِي أَنْتَ وَأُمِّي أَيْ شَيْءٍ كَمَرَّ الْبَرْقِ قَالَ « أَلَمْ تَرَوْا إِلَى الْبَرْقِ كَيْفَ يَمُرُّ وَيَرْجِعُ فِي طَرْفَةِ عَيْنٍ ثُمَّ كَمَرَّ الرِّيحِ ثُمَّ كَمَرَّ الطَّيْرِ وَشَدَّ الرَّجَالَ تَجْرِي بِهِمْ أَعْمَالُهُمْ وَنَبِيُّكُمْ قَائِمٌ عَلَى الصِّرَاطِ يَقُولُ رَبِّ سَلِّمْ سَلِّمْ حَتَّى تَعَجَزَ أَعْمَالُ الْعِبَادِ حَتَّى يَجِيءَ الرَّجُلُ فَلَا يَسْتَطِيعُ السَّيْرَ إِلَّا زَحْفًا - قَالَ - وَفِي حَافَتِي الصِّرَاطِ كَلَالِيْبٌ مُّعَلَّقَةٌ مَّأْمُورَةٌ بِأَخْذِ مَنْ أَمَرَتْ بِهِ فَمَخْدُوشٌ نَاجٍ وَمَكْدُوسٌ فِي النَّارِ » . وَالَّذِي نَفْسُ أَبِي هُرَيْرَةَ بِيَدِهِ إِنَّ قَعَرَ جَهَنَّمَ لَسَبْعُونَ خَرِيْفًا²³⁰

Ebu Hüreyre İle Huzeyfe şöyle demişler: Resulullâh (s.a.v.) buyurdular ki: Allah Tebareke ve Teâlâ kıyamet gününde insanları bir yere toplayacak. Mü'minler kendilerine cennet yaklaştınıncaya kadar ayakta duracaklar. O zaman Âdem'e gelerek "Ey babamız! Bizim için cennetin açılmasını iste" diyecekler. O da "Sizi cennetten ancak babanız Âdem'in hatası çıkarmadı mı? Ben bu işin ehli değilim. Siz oğlum İbrahim Halilullah'a gidin" diyecek. İbrahim dahi "Ben bu işin ehli değilim. Ben ancak geriden geriye Halil idim. Siz Allah'ın kendisi ile konuştuğu Musa (a.s.)'a gidin" diyecek. Bunun üzerine Musa (s.a.v.)'e gelecekler. O da "Ben bu işin ehli değilim. Siz kelimetullah ve ruhullah olan İsa'ya gidin" diyecek. İsa (s.a.v.) de: "Ben bu işin ehli değilim" diyecek. Nihayet Muhammed (s.a.v.) 'e gelecekler. O hemen ayağa kalkacak ve kendisine şefaath için izin verilecek, emanetle rahim gönderilerek sıratın sağ ve sol taraflarına duracaklar. Sonra sizin ilk kafileniz şimşek gibi sıratın sağ ve sol taraflarına geçecek. Ben "Annem babam sana feda olsun! Şimşek gibi geçmek ne demektir?" diye sordum. Resulullâh (s.a.v.) "Şimşegi hiç görmediniz mi? Göz kırpacak kadar bir zamanda nasıl geçip dönüyor. Sonrakiler rüzgârın geçişi gibi. Daha sonrakiler kuşların geçişi gibi ve insanların koşması gibi geçecekler. Onları böyle koşturan

²³⁰ Müslim, İman, 329.

amelleri olacaktır. Peygamberiniz de sırat üzerinde durup "Yarabbi! Selâmet ver, selâmet!" diyecek. Nihayet kulların amelleri aciz kalacak hatta öyle kimse gelecek ki, ancak sürünerek yürüyebilecek. Sıratın iki tarafında asılı çengeller olacak. Bunlar emrolunduklarını yakalamakla memurdurlar. Bakarsın bazı insanlar tırmalanmış kurtulmuş. Bazıları da cehenneme atılmış olacak buyurdular. Ebu Hüreyre'nin nefsi yedi kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki cehennem dibi yetmiş yıllık yol kadar derindir.

Şefaât hadisi olarak bilinen rivâyet kıyamette şefaatin gerçekleşeceğine dair kesin bir hüküm olarak karşımıza çıkar. Burada dikkat edilmesi gereken konu ise o kimselerin istişfa'ı sırf kendileri için istişfa'a etmekle kalmayıp istişfa'ı ettikleri peygamberin başka bir peygambere istişfa'ı tavsiye etmesiyle bu silsile Hz Muhammed'e kadar uzanıyor. Bu hadiste geçen şefaât birdir istişfa'ı ise çeşitlidir. Burada Vehhabilerin tuttıkları yol tıpkı Bektaşilerin "İçkiliyken namaza yaklaşmayın" ayetinin sadece "namaza yaklaşmayın" kısmını alıp diğer kısmıyla ilgilenmemeleri gibidir. Onlar da tıpkı Bektaşiler gibi bu hadisteki " محمد ارفع رأسك وقل يسمع واشفع تشفع " ve " اشفع لنا الى ربك " ve " اشفع لنا الى ربك فيمقولون يا محمد انت رسول الله " ve " اشفع لنا الى ربك " gibi kısımları dikkate almayıp bunu gizlemeye çalışıyorlar. Vehhabiler istişfa'ı üzerinde düşünmeden önyargıyla reddediyorlar. Yoksa Hz. Peygamber'in zatıyla istişfa'ı etmek oluyor da başka şekillerde istişfa'ı niçin şirk oluyor?²³¹

C. TEVESSÜL-ŞİRK İLİŞKİSİ

Tevessülün şirk olmadığı ve tevhit inancına uygun olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur. Ehl-i Sünnet tevhid-i ef'âl itikadına göre Allah hâlık, kul kâsibdir. Yani her şeyde ve her olayda yaratma açısından hakiki müessir Vacibü'l-Vücut olan Allah Teâla'dır. Kulun ise kendi hareket ve fillerinde Allah'ın yaratması karşısındaki konumu ancak kâsib ve müsebbib mahiyetindedir. Bu mahiyet, tevessül için de aynıdır. Şu halde tevessülün beşere veya sebeplere isnadı ancak mecazi bir isnaddır, Cenab-ı Hakk'a isnadı ise hakiki bir isnaddır. Bunun aksi bir düşünce ise tevhit inancına aykırıdır.²³²

Âlemin kevn ve fesadında Allah Teâlâ'dan tecelli ve sudur eden yaratmanın mutlaka bir sebebinin olması gerektiği sünnetullah olarak görülmüştür. Bu yüzden her hadisenin gizli veya açık, maddi veya manevi bir veya daha fazla birbirini takip eden

²³¹ 1. Defter s. 84-88

²³² 2. Defter s. 176-177.

sebeplere dayandığı görülmektedir. Ancak bu sebeplerin meydana gelmesinde de tek müessir yine Cenâb-ı Hakk'tır. Mesela ekmek doymak için, su kanmak için, ateş yakmak için birer sebeptirler. Fakat ekmek yemeğe ve yemek doyurmaya elverişli bir hâle gelmek için buna birçok sebep ve illet öncülük eder. Sonuçta bir doyma fiili ortaya çıkar ki bu fiilin yaratıcısı ancak Allah Teâlâ'dır. Sebeplerin bu yaratma fiiline bir tesiri yoktur. Bu yüzden Cenâb-ı Hakk'tan bir işin olmasını arzu ettiğimiz zaman tevekkülü muhafaza etmekle o işin sebebine sarılarak Cenâb-ı Hakk'tan o işin olması için niyazda bulunuruz.²³³

Ehl-i Sünnet'in yukarıda açıklanan tevhîd-i efal konusu tevessül ile ilişkilendirildiği zaman kendisine tevessül edilenin Cenab-ı Hakk nezdindeki şefaatinin de ancak bir araç ve sebep olma fiilinden ibaret olduğu anlaşılmış olur. Bu şefaet ve araçla meydana gelen fiilin hakiki yaratıcısı Cenab-ı Hakk, kasibi ise kendisiyle tevessül edilen kişidir. Birinci sebep mütevessil, ikinci sebep ise mütevessel bihtir. Bu yüzden o fiil yaratma açısından Cenab-ı Hakk'a kazanma ve sebeplenme açısından ise mütevessel bihe istinat eder. İşte fiilin Cenab-ı Hakk'a isnadı isnad-ı hakiki, mütevessel bihe isnadı ise yalnız isnad-ı mecaziden ibarettir.²³⁴

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ "Onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Müminleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."²³⁵ ayet-i kerimesindeki "Onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü." ve "Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı." lafzı buna örnektir. Şöyle ki; burada onları sen öldürmedin ve sen atmadın derken isnad-ı mecazi Hz. Peygamber isnad-ı hakîki ise Cenab-ı Allah'adır. Burada Hz Peygamber kasip Allah Teâlâ ise hâlîktir. Yemeğin doymak, suyun kanmak ile olan ilişkisi ne ise mütevessel bihin mütevessel ileyhten halken ve icaden sudur etme noktasındaki ilişkisi de odur. Acıkan birinin yemek yemesi nasıl ki şirk olmuyorsa, Allah nezdinde bir ihtiyacın karşılanması için tevessül edilen yani mütevessel bih olan birine iltica etmek de şirk olamaz. Bunu şirk sayan Vehhabiler'in birinin başka birinden herhangi bir konuda yardım

²³³ 2. Defter s. 178.

²³⁴ 2 Defter s.181.

²³⁵ Enfal 8/17.

istememesi nasıl şirk sayılmıyorsa Allah katında mevki sahibi birinden istenilen yardım da onun gibi şirk sayılamaz.²³⁶

Allah Teâlâ, insanlardan kesb yoluyla sâdır olan fiilleri bir takım sebeplere bağladığı gibi, yarattıklarını da bir takım sebep ve vesilelere bağlamıştır. İnsanların karşılığında sevap veya ceza göreceği davranışları belirlediği gibi kendisine yaklaştıracak vasıta ve vesileleri de bizlere emretmiştir. "وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ"²³⁷ ayetinden anlaşılan ise Allah'a yaklaşmak için bir vasıta ve vesile bulmak gerektiğidir. Vehhabiler de bunu inkâr edemezler. Bizim emrolduğumuz vesile ise amel ve kişiler gibi hiçbir şart olmaksızın tevessüldür. Ayette geçen vesileyi Vehhabilerin yaptıkları gibi sadece amellerle sınırlamak usulsüz bir davranıştır. Hâlbuki vasıta ve vesile olan gerek ameller ve gerekse şahıslar, tevessül eden kişi ile Cenab-ı Hakk arasında birer sebep olmaktan öteye geçemezler. Bunu bile bile vesileye şirk demek mantıksız bir tutumdur.²³⁸

Vehhabilerin amelle yapılan tevessülü şirk olarak görmeyip, kişilerle yapılan tevessülü şirk görmelerinin sebebi amellerin araz olup şahısların ise tesir sahibi olmalarından kaynaklanmaktadır. Oysa Vehhabilerin böyle düşünmeleri Mutezile ile Ehl-i Sünnet arasındaki "kulun fiillerinin yaratıcısı olup olmadığı" meselesini akla getiriyor. Tevessül eden hiçbir mümin tevessül edilen zatta hiçbir şekilde yaratma noktasından bir tesir düşünmez.

Her gün namazlarımızda Kâbe'ye dönerek, kendimiz gibi bir beşer olan birine uyarak namazımızı onun namazına bağlıyoruz, haccederken Haceru'l-esved'e dokunmak, eğer yapamazsak uzaktan selamlamak suretiyle ona hürmet gösteriyoruz. Gerek imam gerekse Haceru'l-esved, kişi ile Cenâb-ı Hakk arasında yaklaşma vasıtası olmaktan başka bir şey değildir. Demek ki bizler bir takım vasıta ve vesilelere başvurmak durumundayız.²³⁹

D. VEHHABİLERİN TEVESSÜLÜN ŞİRK OLDUĞUNA DAİR DELİLLERİ

Vehhabilerin tevessülü inkâr konusunda dayandıkları deliller müşrikler ve putperestler hakkında nazil olan ayetlerdir. Bu ayetler şunlardır:

²³⁶ 2. Defter s. 183-184.

²³⁷ Mâide 5/35.

²³⁸ 2. Defter 184-185.

²³⁹ 2. Defter s. 186-190.

1. وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَبْصُرُهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَنْتَبَهُنَّ اللَّهُ بِمَا لَا يَعْلَمُونَ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

Allah'ı bırakıp, kendilerine ne zarar, ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve "İşte bunlar Allah katında bizim şefaathımızdır" diyorlar. De ki: "Siz, Allah'a göklerde ve yerde onun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz!? O, onların ortak koştuğu şeylerden uzaktır, yücedir."²⁴⁰

2. أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ

İyi bilin ki, halis din yalnız Allah'ındır. Onu bırakıp da başka dostlar edinenler, "Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" diyorlar. Şüphesiz Allah ayrılığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez.²⁴¹

3. وَبَرَزَتْ لِلْعَاقِبِينَ وَقِيلَ لَهُمْ آيِنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ هَلْ يَنْصُرُونَكُم أَوْ يَنْتَصِرُونَ

Cehennem de azgınlara gösterilecek ve onlara, "Allahı bırakıp da tapmakta olduklarınız nerede? Size yardım ediyorlar mı veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?" denilecek.²⁴²

4. وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ

İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da ona ortak koşanlar vardır. Onları, Allah'ı severcesine severler. Mü'minlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir. Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi.²⁴³

5. تَاللَّهِ إِنْ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ذُنُوبِكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ

²⁴⁰ Yunus 10 /18.

²⁴¹ Zümer 39/3.

²⁴² Şuara 26/91-93.

²⁴³ Bakara 2 /165.

"Allah'a andolsun! Biz gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz, Çünkü sizi, âlemlerin Rabbi ile bir tutuyorduk."²⁴⁴

6. قُلْ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِنْ شِرْكٍَ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ

(Ey Muhammed!) De ki: "Allah'ı bırakıp da ilah olduklarını iddia ettiklerinizi çağırın. Göklerde ve yerde zerre kadar bir şeye sahip değillerdir. Onların yerde ve gökte hiçbir ortaklıkları yoktur. Allah'ın onlardan bir yardımcısı da yoktur."²⁴⁵

7. وَإِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ

İnsanlar (kıyamet günü) toplandığında, o taptıkları kendilerine düşman oluverir, onların ibâdetlerini de inkâr ederler.²⁴⁶

8. فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ

Öyle ise sakın Allah ile beraber başka bir ilaha yalvarma, sonra azaba uğratılanlardan olursun!²⁴⁷

9. وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّن يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَنِ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ

Kim, Allah'ı bırakıp da, kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere tapandan daha sapıktır? Oysa onlar, bunların tapınmalarından habersizdirler.²⁴⁸

10. وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَلَّى يُؤْفَكُونَ

Andolsun, eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı hizmetinize kim verdi?" diye soracak olsan mutlaka, "Allah" diyeceklerdir. O halde nasıl(haktan) döndürülüyorlar?²⁴⁹

11. لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ

"Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk etmem."²⁵⁰

²⁴⁴ Şuara 26/97-98.

²⁴⁵ Sebe 34/22.

²⁴⁶ Ahkaf 46/6.

²⁴⁷ Şuara 26 /213.

²⁴⁸ Ahkaf 46/5.

²⁴⁹ Ankebut 29/61.

12. قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ
إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا

De ki: "Onu bırakıp da ilah diye ileri sürdüklerinizi çağırın. Onlar, başınızdaki sıkıntıyı ne kaldıracırlar ne de değiştirebilirler." Onların yalvardıkları bu varlıklar, "hangimiz daha yakın olacağız" diye Rablerine vesile ararlar. Onun rahmetini umarlar, azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı gerçekten korkunçtur.²⁵¹

13. وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا
أُفًّا وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا

Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara "öf!" bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.²⁵²

Vehhabiliğin kurucusu olan Muhammed bin Abdulvehhab'ın tevessül görüşü ise şu şekildedir: Her kim Hz. Peygamber'le veya diğer peygamberler ve evliyadan biriyle tevessül eder yahut bunlardan birine nida hitabında bulunarak şefaath isterse onların durumu -yukarıda vermiş olduğumuz ayetlerdeki- müşriklerin durumu gibi olur. Vehhabilerin bu delillerinin geçersiz olduğunu şu şekilde ortaya koyabiliriz:

1- Vehhabilerin şerh tevessülü, puta tapmaya benzetmeleri bir ictihad ve kıyastır. Ancak tevessülün caiz olduğuna dair bu bölümün baş kısmında verilen ayetlerin varlığı tevessülün caiz olmadığı hakkında yapılan kıyası geçersiz kılmaktadır. Çünkü "mevred-i nassda ictihada mesaj yoktur" kaidesine nassın mevcut olduğu yerde kıyasın yapılması ilmi olarak doğru değildir.²⁵³

2- Vehhabilerin tevessül ile puta tapmak arasında yaptıkları kıyas, tevessül hakkında herhangi bir nass olmasa bile kabul edilemez. Çünkü bu kıyas, ma'a'l-fârik bir kıyastır. Yani kıyas edilecek iki şeyin birbirleriyle benzer olması gerekir. Oysa tevessül ile puta tapma arasında herhangi bir benzerlik yoktur. Şöyle ki müşrikler ilah kabul ettikleri şeylere bilfiil ibadet ederler ve bu suretle sadece ulûhiyet makamına ait olan kulluğu kabul

²⁵⁰ Kafirun 109/2.

²⁵¹ İsra 17/56-57.

²⁵² İsra 17/23.

²⁵³ 2. Defter, s. 195-197.

ettikleri bu ilahlara gösterirlerdi. Tevhid inancına sahip bir mütevellil ise enbiya ve evliyadan ibaret olan mütevellil-bihlerine karşı ibadet ruhunu temsil eden fiil ve davranışlar sergilemezler. Yalnızca isteklerini Cenâb-ı Hakk'ın yaratması için bu tevessülde buldukları muhterem kişilerden şefaât ve tevassut rica ederler.²⁵⁴

3- Muhammed b. Abdulvehhab ayette geçen müşriklerin *مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَنَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى* "Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz"²⁵⁵ demelerinin tevessülün şirk olduğuna delil olarak getiriyor. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta, müşriklerin Allah'a şirk koşmaları hakkında gelen ayetlerden sonra müşriklerin bu konuda kendilerini mazur göstermeleri için verdikleri cevaptır. Yoksa onlar birçok ayette geçtiği şekilde Allah'a şirk koşmaya devam ediyorlardı. Onların " bizi Allah'a yaklaştırsın diye" demeleri "*وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ*" ayeti ile tevessülün gerçekliğini bilip ona sığınmaktan başka bir şey değildir. Müşrikler "biz de sizin gibi Allah'a yaklaşma ve tevessül yollarını takip ediyoruz, fazla veya bidat bir iş yapmıyoruz" diyerek sanki kendi şirklerini haklı göstermeye çalışıyorlardı. Bu ancak tevessül lehine bir delil olabilir aleyhine değil.²⁵⁶

Müşrikler aslında dedikleri gibi Allah'a yaklaşmak için putlara tapmıyorlardı.

مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَنَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى ayetinde de geçtiği gibi atalarından kalma bir davranış olduğu için putlara tapıyorlardı.

Müşriklerin putlara taparken kendilerini haklı gösterdikleri bir durum daha vardı ki; o da Benî Selc kabilesinin *وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ*²⁵⁷ "Eğer Rahmân dileseydi biz onlara kulluk etmezdik" dediler. Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar." ayetinde geçtiği gibi Allah Teala'nın puta tapma konusunda onlara izin verdiğini hatta putlara tapmayı emrettiğini iddia etmeleridir. Bu şekilde cevap vermeleri onları şirk cezasından kurtaramayacağı gibi " bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" demeleri de şirkin karşılığı olan ebedî cehennem azabından da kurtaramayacaktır. Çünkü onların bu cezalarının sebebi Allah Teala'nın Hz.

²⁵⁴ 2. Defter, s. 197-198.

²⁵⁵ Zümer 39/3.

²⁵⁶ 2. Defter, s. 201-203.

²⁵⁷ Zuhruf 43/20

Muhammed vasıtası ile gönderdiği hükümlere uymayarak, Hz. Peygamber'e iman etmeyip kendi nefisleri doğrultusunda hareket etmeleridir.²⁵⁸

Bizim savunduğumuz tevessülde şirk ile ilgili bir durum mevcut değildir. Müşrikler ما نتوسل بهم الا ليقربونا " Biz Allah'a yaklaşmak için tevessül ediyoruz" demiyorlar. Onlar ما نعبدهم الا ليقربونا "bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" diyorlar. İbadet etmek ayrı tevessül etmek ayrıdır. Onlar putlara tapmalarını yakınlaşmayı bahane ederek meşru göstermeye çalışıyorlar. Halbuki tevessülde önce iman, sonra ise tevessül edilenin yani mütevell bih'in ya Hz. Peygamber'de olduğu gibi risalet veya diğer evliyada olduğu gibi Allah katında makbul davranışlar sergileyen müttaki müminlerden olması gerekir. Müşrikler Hz. Peygamber'e iman etmemiş, vesile olarak gördükleri putlar da bizim vesile noktasında kabul ettiklerimize dahil olmamıştır.

Eğer müşrikler ما نعبدهم الا لنتوسل بهم "Biz ancak Allah'a tevessül etmek için onlara (putlara) ibadet ediyoruz" deselerdi o zaman da bu sözleri kabul edilemezdi. Çünkü, İslam'ın kabul ettiği tevessülde mütevell bih'e ilah veya ibadet edilen bir düşünceyle bakmak ve ibadet etmek kesinlikle caiz değildir. Tevessül edenin mümin, tevessül edilenin de Allah katında bu dereceye sahip biri olması gerekir. Ayrıca tevessül eden kimse mütevell bihi ancak Allah katında vasıta olarak görür ve kesinlikle mütevell bihe ibadet etmez. Hal böyle olunca, puta tapılarak gerçekleşen şirk ile tevessül etmek arasında hiçbir yakınlık yoktur.²⁵⁹

4- Lügatlerde tevessül ifade eden kelimeler şunlardır: tevessül, teşeffu, teveccüh, istişfa, istiğâse, istiâne, istinsâr, istiftâh, istimdât. Bu kelimeler arasında şirk yoktur. Ayrıca şirk ile tevessül arasında lügat ve kullanım açısından da bir benzerlik mevcut değildir. Tevessül kök itibari ile و-س-ل harflerinden şirk ise ش-ر-ك harflerin türemiştir. Arapça da bir kelimenin diğer bir kelime yerine kullanılabilmesi için kök veya anlam itibari ile bir benzerliğinin olması gerekir. Tevessül ve şirk kelimeleri arasında hem lafız hem de mana yönünden bir benzerlik hatta yakınlık dahi söz konusu değildir. Müşrik, birden fazla ilah kabul eden ve bunlara ibadet eden, şerik ikiden fazla olan ortak, müşterekun fih ise şeriklere ibadet etme demektir. Buna göre Müşrik, Lat, Uzza, Menat, Hubel gibi putlara veya ay, güneş ve yıldızlar gibi gök cisimlerine ilah olarak tapanları, şerik bunları ilah

²⁵⁸ 2. Defter, s. 203-207.

²⁵⁹ 2. Defter, s. 207-211.

olarak nitelendirme ve müşterekun fih ise sahte ilahlara ibadet etmek demektir. Oysa mütevellil tevessül ederken mütevellil bihin ancak bir vasıta olduğunu bir şerik olmadığını gözeterek tevessül eder. Yani mütevellil bih'in şerik olarak düşünülmesi bu noktadan da imkansızdır.

Vehhabiler bir taraftan tevessül ve şirk kelimelerini birbirine benzetirken diğer bir taraftan da "isimlerin değişmesi ile hakikat değişmez tevessülün ruhu şirk'tir" diyorlar. Bu görüşlerini ise ²⁶⁰ليشربن اناس من امتي الخمر يسمونها بغير اسمها hadisi-i şerifi ile delillendiriyorlar. Fakat burada da yine aralarında benzerlik olmayan iki durumu birbirine kıyas ediyorlar. Tevessül meşru olarak Hz. Peygamber ve hatta Hz. Adem zamanından bu güne kadar örnekleri olan bir eylemdir. Bu hadis-i şerifte geçen mana ile uzaktan yakından bir alakası yoktur. Hiçbir ayet-i kerimede ve hadis-i şerifte tevessül ile şirk kelimesinin birbirinin yerine kullanılmamış olması da ayrıca tevessülün şirk olmadığına dair delil olarak karşımıza çıkar.²⁶¹

E. TEVESSÜL KONUSUNDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKENLER

Tevessül konusunda dikkat edilmesi gereken iki nokta vardır. Bunlar; Hz. Peygamber'in(s.a.v.) yaratılmış olanların en üstünü, Allah Teala'nın da bütün sıfat ve fiillerinde bir ve tek olduğudur. Her kim Cenab-ı Allah'ın zat, sıfat ve fiillerine ait rububiyet ve uluhiyet noktasında, yarattıklarından birini ortak olarak görür ve bu yönde davranırsa bu kesin olarak şirk'tir. Bir kimse de Allah'ın sıfatlarından biriyle Hz. Peygamber'i vasıflandırmaksızın Hz. Muhammed'e tazim ve senâda bulunursa hem Allah için hem de Hz. Peygamber için sınırları gözetmiş olur. Bir müminin sözünde Allah'a isnadı gerekli olan bir şeyin başkasına isnadı gibi bir durumla karşılaşırsa buna da isnad-ı mecazî demek daha uygun olur.²⁶² Bununla ilgili birçok örnek vardır.

(1) إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

*Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler.*²⁶³ Burada ayetlerin okunması isnad-ı mecazîdir. Çünkü

²⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVII, 534; İbn Mâce, *Fiten*, 22.

²⁶¹ 2. Defter, s. 211-222

²⁶² 2. Defter, s. 222-224

²⁶³ Enfal 8/2.

müminlerin imanının artmasını yaratan Allah Teala'dır. Yani isnad-ı hakiki Cenab-ı Hakk, ayetlerin okunması ise isand-ı mecazîdir.

(2) فَكَيْفَ تَنْفُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا

*Hal böyle iken inkar ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek olan bir günden (kıyametten) nasıl korunursunuz?*²⁶⁴ Bu ayette de kıyametin çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirmesi isnad-ı mecazîdir. Kıyamet burada sebeptir. Bunu yaratan ise Cenab-ı Hakk'tır.

(3) وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانَ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ ۖ أَسْبَابَ السَّمَوَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَىٰ إِلَهِ مُوسَىٰ

*Firavun dedi ki: "Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Mûsâ'nın ilâhını görürüm."*²⁶⁵ Burada da yapılacak olan kulenin Haman'a isnad-ı mecazîdir. Haman Firavun'un baş veziri olduğu için bizzat binayı yapan değil bu işin amiri ve nazıdır.

(4) شَيْبَتِي سوره هود

Hud suresi beni yaşlandırdı.²⁶⁶ Buradaki yaşlandırmanın sureye isnadı mecazîdir. Hakikatte yaşlandırmayı yaratan Cenâb-ı Hakk'tır.

Bu örneklerden anlaşıldığı üzere bazı cahil müminler tarafından mütevessel bihe bazı şeylerin isnad edilse bile o isnadı mecaz-ı aklî olarak görmek gerekir. Bunu sırf cahilliğinden ötürü yapan kimseye de bu konuda tutulması gereken yolu öğretmek gerekir. Yoksa Vehhabilerin yaptıkları gibi tevessül eden bazı kimselerdeki kusur sebebiyle dinde sabit olan tevessülü reddetmek ve buna şirk damgasını vurmamak haksız bir davranıştır.²⁶⁷

Tevessül meselesinde titizlik gösterenlerin endişesi tevhit inancından sapılıp şirke düşülmesidir. Onlar bu endişeyle tevessül caiz görmemişlerdir; ancak uygulamada her tevessül edenin şirk koştugu iddia edilemez. Usul ve adabına uygun olarak tevessül eden herkese, "sen şirk koştun, haram işledin vb. denemez. İşte tevessülü caiz görenler her

²⁶⁴ Müzzemmil 79/17.

²⁶⁵ Mümin 40/36.

²⁶⁶ Tirmizî, *Tefsîru'l-Kurân*, 56.

²⁶⁷ 2. Defter, s. 224-227

tevessül edenin şirk koşmadığını görerek bu hükmü vermişlerdir ki, usulüne uygun olarak yapılan tevessülün caiz olmaması için hiçbir sebep yoktur.²⁶⁸

F. VEHHABİLER'İN GÖRÜŞLERİNDEKİ DEĞİŞİMLER

Vehhabiler kitaplarında tevessülü inkar ederken birbiriyle çelişen ve farklı ifadelere yer veriyorlar. Şöyle ki; Vehhabiler ilk olarak tevessülün ruhen ve mahiyeten şirk olduğu görüşünü ileri sürmüşler. Tevessül ile ilgili kitap ve sünnette bulunan örnekleri görünce tevessülü amel ve Allah Teala'nın isimleri ile sınırlamışlar. Daha sonra Hz. Ömer'in Hz Peygamber'in (s.a.v.) amcası ile tevessül ettiğini ifade eden Buharî hadisi ve ama hadisi ile karşılaşmışlar. Bu konudaki tereddütleri neticesinde kişilerle yapılan tevessülün hayat ile sınırlı olması ve tevessül edilen kişinin zatıyla değil de duası ile tevessül edilmesi gerektiğini bildirmişler. İleride tevessül ile ilgili sunulacak başka deliller ile bu görüşlerini de değiştirmek zorunda kalacaklardır.

Eğer tevessül ruhen ve mahiyeten şirk ise nasıl oluyor da mütevessele bih olan Allah Teala'nın isimleri ve salih amel gibi arızî vasıflar ile o mahiyet ve hakikat nasıl değişebilir? Vasf-ı ârız mahiyette olmadığı için bir şeyin mahiyetinde ve mahiyetin imkanında değişiklik yapamaz. Bu nazariyeye göre mütevessele bih ne olursa olsun şerik olması gerekir. Fakat Vehhabilerce de kabul edildiği gibi amel-i salih ve Esmâ-i İlahiyye ile yapılan tevessül şirk değildir. Çünkü şirkte Allah'a şirk koşulanlar arasında bir istisna söz konusu değildir. Aynı şekilde tevessülde de bir istisna söz konusu değildir. Böyle bir durumda Tevessülün tüm şekilleri ile dinen yasak olması gerekirdi. Halbuki tevessül konusunda verilen senetler de bunu destekler mahiyettedir. Vehhabilerin bir kısım tevessülü kabul edip bir kısmını ise reddetmeleri ilme, mantığa ve akla isyan ayrıca Enbiya ve evliyaya hayatlarında ve vefatlarından sonra gösterilmesi gereken edebe de aykırıdır.²⁶⁹

Rivâyet noktasından amel-i salih ile tevessül etmekle kişiler ile tevessül etmek arasında bir fark yoktur. Zira her iki tevessül hakkında da senet çoktur. Aynı şekilde dirayet yönünden de böyle bir farkın olmasını da akıl ve mantık kabul etmez. Çünkü Ehl-i sünnet akidesine göre bütün netice ve sebeplerin yaratılması konusunda amel-i salih ve

²⁶⁸ Toprak, Süleyman, Ölümünden Sonraki Hayat, s. 337.

²⁶⁹ 2. Defter, s. 227-233.

kişiler ancak adi bir sebep olacaktır. Şirk olarak düşünülmesine sebep ise bunların Cenab-ı Hakk'ın yanında bir uluhiyet iddiasında bulunmak veya bunlara ibadet etmektir. Eğer Vehhabiler amelde bunu düşünmeyip, zatta böyle bir düşünceye kapılırlarsa şirkten kaçıp şirkte düşerler. Böyle olunca da "maksadımız himaye-i tevhid için gazadır" düşünceleri suya düşer.

Vehhabiler vefat eden zatlarla tevessül etmenin yanlış olduğunu delillendirirken akıbetleri belli olmayan kimselerle tevessül edilemeyeceğini öne sürerler. Bunda ise şöyle bir düşünce akla gelir ki, insanların ahiretteki hallerinin meçhul olmasının sebebi işledikleri ameller olduğuna göre amel ile tevessül caiz olup evliya ile yapılan tevessül nasıl caiz olmaz. Amellerin boşa gitmesine sebep olan durumlarda vardır. Bu husus,

" يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ "

*"Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider."*²⁷⁰ ayetinde açıkça beyan ediliyor.

Kişilerin ahiret hallerinin meçhul olması Vehhabilerin iddia ettiği gibi zat ile tevessülün imkansızlığına delil ise, ameller için de böyle bir durumun mümkün olabileceği mezkur ayetten anlaşılır. Peygamberlerin ahiretteki durumlarının kesinliği konusunda bir şüphe yoktur. Tüm ümmet bu konuda müttefiktirler. Evliyalara gelince onlar da

"أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ"

*"Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeceklerdir de."*²⁷¹ ayeti ile ilahî hitaba mazhardırlar. Burada bir soru daha akla gelir ki; "Dünyada iken Evliyayı nasıl bilebiliriz?" Evliyanın haiz olduğu iç alemlerine ait kemalin dışa verdiği akis ile şüphe ve karışıklığa meydan vermeksizin bilinirler. Eğer Vehhabiler bunu anlayamıyorlar veya Vehhabi olanlar dışında bu hasleti göremiyorlar ise Vehhabi zihniyetine sahip olmayan Müslümanların dirilerine veya ölülerine biraz hüsn-i zann etmelidirler. Ekabir-i ümmet bir tarafa cahil olan müslümanlara bile müminlerin birbirinin dostu olmaları ve birbirlerini sevme zorunluluğu İslam'da bir zorunluluk olduğuna göre

²⁷⁰ Hucurat 49/2.

²⁷¹ Yunus 10/62.

Vehhabiler de nasıl amel ile tevessülü kabul ediyorlarsa onun gibi zat ile de tevessülü kabul etmeleri gerekir.²⁷²

Vehhabilerin tevessül konusunda ileri sürdükleri diğer fikir ise tevessülün hayatla sınırlı ve mütevell bihin zatıyla değil de duası ile tevessül edileceğidir. Buna delil olarak da Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas ile tevessül ettiğini bildiren rivâyeti kabul ediyorlar. A'ma hadisi olarak bilinen rivâyette Hz. Peygamber'in zatıyla tevessül edilmediğini gösteren bir emare olmadığı gibi Hz. Abbas ile yapılan tevessülde de dua ile tevessül edildiğini gösteren bir emare yoktur. Bilakis Hz. Ömer dua ederken *انا نتوسل اليك بعم نبينا* "Peygamber'in amcası ile tevessül ediyoruz." demesi Hz. Abbas ile yapılan tevessülün Hz. Peygamber'e olan nesebî yakınlık sebebi ile olduğunu gösterir. Yani buradaki ilgi akrabalıktır. Akrabalık ise duanın vasfı değil kişinin vasfıdır. Burada Hz. Ömer'in *عم* demesinin sebebi de budur. Vehhabilerin bunu *بدعاء عم نبينا* şekline çevirmeleri Hz. Ömer'in kastettiğinin dışına çıkarak gereksiz bir tevil olarak karşımıza çıkar. Mütevell bih'in duası ile tevessül aynı zamanda zatıyla da tevessülü gerektirir. Çünkü dua kelimelerinin dua edenden ayrı düşünülmesinin bir kıymeti yoktur. Onun için Vehhabiler "duası ile tevessül olunan kişinin ancak Peygamber veya cennetle müjdelenen biri olması gerekir." diyorlar. Eğer tevessülde önemli olan sadece dua olsaydı her dua edenin duası ile tevessül edilebilirdi. Madem mütevell bih duadır. O zaman Vehhabiler hangi sebeple kendisi ile tevessül olunan kişinin cennetle müjdelenen biri olmasını şart koşuyorlar?

Vehhabiler'in hayatta olan biri ile tevessülü kabul edip öldükten sonra olan tevessülü şirk olarak görmeleri de bir çelişkidir. Hz. Peygamber'in bu alemi teşrifinden önce Hz. Adem'in yaptığı tevessül, risaletten sonra yapılan ve a'ma hadisinde geçen tevessül, kıyamet gününde kendisi ile yapılan tevessül sabit iken, tevessülü hangi istisna ile hayatla sınırlı tutabiliyorlar?²⁷³

G. VEHHABİLER'İN RUH İLE İLGİLİ DELİLLERİ

Vehhabilere göre hayatta olan biri ile tevessül etmek mümkündür olduğu şeyleri talep etmek noktasından caizdir. Fakat hayatta olmayan kimselerle istigâse ve tevessül edilmez. Bu görüşlerini de Ama hadisi olarak bilinen rivâyetle ilgili olarak bildirirler. Halbuki geçerli olan tevessül Cenab-ı Hakk tarafından kendilerine bir imtiyaz verilen Peygamberler

²⁷² 2. Defter, s.233-239.

²⁷³ 2. Defter, s.239-250.

ve evliya ile yapılan tevessüldür. Yoksa vefat eden her şahısla değildir. Vehhabiler enbiya ve evliyayı hayatta olmayan diğer insanlar gibi görerek bu görüşlerini öne sürmüşlerdir.

Vehhabilerin tevessül ile ilgili meselelerde hayatta olan kimselerde gördükleri kudreti hayatta olmayan kimselerde görmemeleri mantığa aykırıdır. Mütevessel bih yalnızca bir sebab-i adîdir. Müessir-i hakîkî yalnızca Cenab-ı Allah'tır. Hayatta iken mütevessel bih olma kudretine sahip olan kimsenin vefatından sonra böyle bir kudretinin bulunmamasını düşünmek tevhide ihlal eden bir görüştür. Vehhabilerin kudretten maksatları istenilen şeyin olması için Allah'a karşı bir nevi aracılık ve sebep olabilme noktasında hayatta olmak ise mahiyeten bir olan sebepleri hüküm noktasından ayrı tutarak hayatta olmayan enbiya ve evliyaya karşı edebe aykırı bir davranıştır. Nitekim Halife Mansur İle İmam Malik arasında Hz. Peygamber'in kabri huzurunda geçen diyalog bu konuda bir örnek olarak karşımıza çıkar.

من عادى لي وليا فقد آذنته بالحرب و في روايته من اهان لي وليا... الحديث

“Kim benim veli kuluma düşmanlık ederse ona harb ilan ederim.”²⁷⁴ diğer bir rivâyette ise “kim benim veli kuluma ihanet ederse” şeklinde geçmektedir. Bu hadis-i kudsî ile de anlaşılır ki enbiya ve evliyanın vefatları halinde manevi rütbelerinde bir eksiklik olmayacaktır.

Dünyada iken insanda gözlemediğimiz fiil ve davranışlar ruh ve nefs-i natıkaya aittir. Beden ve organlarımız bir fiili gerçekleştirirken sadece bize yardım ederler. Onun için tevessül gibi işlerde tasarruf sahibi ruhtur. İster tevessül eden isterse tevessül edilen konumda olsun sergilenen davranışlarda mesuliyet ruhtur. Burada dil gibi maddi aletler ancak tercüman konumundadır. Binaenalyh ruh gafil ve Allah'a yönelmemiş bir halde iken yapılan dua Allah katında makbul değildir. Yani dua anında dil ile söylenen dua kelimeleri ne kadar veciz ve belagatlı olsa, beden diğer organları ne kadar mütevazı olsa bile bir kıymeti yoktur. Yalnız edeben dilin ve diğer azaların ruha uygun olması gerekir. Çünkü tercümanların da tercümanlık hükümlerince edebe aykırı davranışlar içinde olması uygun değildir. Bir mümin biriyle tevessül ederken tevessül eden mütevellildeki tevessül-i filf ve mütevessel bihteki şefaath ve vasıtalık ruhun işi ve vasfıdır. Mesela Hz. Ömer Hz. Abbas ile tevessül ederken göklere yağmur yağması için maddi bir takım aletler kurmuş değillerdir.

²⁷⁴ Buhâri, *Rikâk*, 38.

Sadece ruhları ile Allah'a iltica etmişlerdir. Elleri ve dilleri ise ancak o ruhî ilticaya tercümanlık etmişlerdir. Mütevessil ile mütevessel bih hayatta iken tevessül nasıl ruhi oluyorsa tevessül edilen bu fani dünyada hayatta olmadığı durumda da aynen ruhani bir surette vuku bulur. Bizce de doğru olan görüş şudur ki; Mütevessil ölü ile tevessül etmez, ancak ölünün ruhu ile tevessül eder. Ruh ise kitap ve sünnette geçtiği üzere diriliğini her an muhafaza etmektedir. Yani ruh ölümün gerçekleştiği mahal değildir. Ölümün gerçekleştiği mahal ancak cisim ve suret-i insaniyedir. Yoksa ruh ölümsüzdür. Vehhabiler bu noktayı göz ardı ettikleri için ölü olan acizdir, dolayısıyla acizden bir şey istenmez şeklinde görüşlerini öne sürerler.²⁷⁵

Müellif Abdullah Tanrıkulu Vehhabilerin tevessül konusundaki görüşlerini eleştirirken kendi sistematığı içerisinde ele almıştır. Eserinde ayet ve hadisleri sıralayıp sonrasında yorumlama safhasına geçmiştir. Bunu yaparken rivâyetler noktasında bazı uydurma rivâyetleri de eserine dahil etmiştir. Vehhabilerin Ruh ile ilgili delillerini inceledikten sonra Tanrıkulu ikinci deftere son verir. Bundan sonra ise değerlendirmeleri yapmak üzere sonuç bölümüne geçiyoruz.

²⁷⁵ 2. Defter s. 250-260.

SONUÇ

19. yy.ın son çeyreği ile 20. yy.ın ilk yarısı Osmanlı Devleti'nin son evreleri ve Cumhuriyet'in ilanı dönemlerini kapsayan önemli değişimlere sahne olan bir zaman dilimidir. Anadolu'da yaşanan bu gelişmelerden, asırlar boyunca önemini koruyagelen, Selçuklu'ya başkentlik yapan Konya da nasibini almıştır. İttihat Terakki rejiminin politikaları o dönemde Konya medreselerine de ağır darbeler indirmiştir. Medreselerin kapatılıp öğrencilerinin askere alınmasıyla birçok ilim yuvası tarihin derinliklerinde kaybolmuştur. Bu medreselerden biri de İslah-ı Medaris Medresesi olarak bilinen Paşadaresi'dir. Abdullah Tanrıkulu bu medresede önce öğrencilik daha sonra hocalık ve idarecilik yapan bir ilim adamıdır. İlk başta İttihat Terakki rejimini savunan daha sonra bu rejimin iç yüzünü öğrenmek üzere müderris kimliğini gizleyerek milli mücadele dönemine dahil olan Abdullah Tanrıkulu, uzun süren askerlik günlerinin ardından hakkında çıkarılan yakalama ve idam kararı sonrasında sürgün hayatı yaşamak zorunda kalmış, o günlerde bile ilim ile uğraşına devam etmiştir. İşte bu dönemde kaleme aldığı vesile tevessül bağlamında Vehhabiliği eleştiren eseri dönemin İslam dünyasında yaşanan gelişmeleri, içinde bulunduğu durumu bir tarafa bırakarak takip ettiğinin bir göstergesidir.

Vehhabilik halen varlığını koruyan bir akım olarak karşımıza çıkar. Fikirlerindeki aşırılık ve izledikleri katı politika vesile-tevessül konusunda da kendini göstermiştir. Tevhidü'l-ulûhiyye başlığı altında inceledikleri vesile tevessül meselesi de aynı katı tutumla Vehhabilerin literatüründe yer almıştır. Vehhabilik'e göre vesile tevessül benzeri dua şekilleri Allah'a yapılması gereken ibadetlerdir. Vehhabiler tevessül konusunu tamamiyle reddetmemiş, salih amellerle, Hz Peygamber'le ve yaşayan birinden dua istemek şeklinde yapılan tevessülü caiz görmüşlerdir. Ancak vefatından sonra Hz. Peygamber'le veya başka ölülerle tevessül etmek insanları şirke düşüren bir davranıştır.

Tanrıkulu'nun vesile-tevessül konusundaki eserinde yetişmiş olduğu tasavvufi kültürün etkileri belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu konuda ayet ve hadislerin yanında referans aldığı eserlerin tasavvufi eserler olması bunu ispatlamaktır. Ayrıca konu ile ilgili rivâyetlerin bazılarında pek de seçici davranmadığı, görüşlerini temellendirmek için bazı uydurma rivâyetleri de eserine dahil ettiği görülmektedir.

Hız Peygamber döneminde yaşanan tevessül uygulamalarında gerek Vehhabiler gerekse Tanrıkulu tarafından bir görüş ayrılığı söz konusu değildir. Bu konudaki ayrılığın büyük bölümü Hz. Peygamber'in vefatını takip eden sahabe ve tabiîn dönemindeki

uygulamalarla ilgilidir. Sahabe döneminde gerçekleşen uygulamalara baktığımızda hayattaki evliya ile tevessül konusundaki örnekler Tanrıkulu'nun dayandığı temel argümanlardır. Sahabenin Hz. Peygamber'den aldığı nebevî öğreti neticesinde dine ve bidatlara karşı aldıkları tavırların yanında tevessül uygulamaları örnek nesil olmaları noktasından Tanrıkulu tarafından eserinde çokça dile getirilmiştir. Müellif dini anlama noktasında Vehhabilerin sahabe neslinden daha ileri olmadıklarını dolayısıyla sahabenin tevessül içeren uygulamaları tatbik etmelerini en önemli referans olarak kabul etmek gerektiğini belirtmektedir. Fakat bu rivâyetlerin bir kısmı sıhhat noktasından problemlidir. Bunun yanında Hz. Peygamber'in doğumundan evvel tevessüle örnek gösterilen Hz. Adem'in Hz. Peygamber'le tevessülünü anlatan rivâyet de sıhhat problemi içermektedir. Hal böyle olunca bu konuda yaptığı açıklamalar da bir soru işareti olarak zihnimizde yer teşkil etmektedir.

Abdullah Tanrıkulu, Vehhabilerin söyleminin aksine tevessülün şirk ile ilgisinin olmayıp, tevessülün fiillerin yaratılması noktasında yalnızca bir sebep olduğunu, yaratma noktasından Allah Teala'nın tek müessir olduğunu eserinde vurguluyor. Vehhabilerin tevessülün şirk olduğuna delil olarak gösterdikleri ayetlerin bizatihi şirk ile ilgili olduklarını, tevessülün bu kapsamda değerlendirilmesinin ise kıyas edilemeyecek bir durum olduğunu belirtiyor. Tevessül meselesinde birçoklarının ifrat ettiklerini kabul ederek bunu yapanların küfürle itham edilmek yerine bu konuda doğru bilgilerle uyarılmalarının Hz. Peygamber'in bizlere gösterdiği nebevî metotla daha uygun olacağını bildiriyor.

Tevessül konusunda Vehhabiler'le Tanrıkulu'nun uzlaşması mümkün olmamakla birlikte burada izlenecek tutumun İslam'ın ana esaslarına muhalif olmamak şartıyla saygı göstermek gerektiğini, bu görüş ayrılıklarından ötürü müslümanlar arasında bir ayrılığın ve düşmanlığın doğmasının yanlışlığını belirterek çalışmamıza son veriyoruz.

KAYNAKÇA

Abdurrahman b. Nâsır, *Kavlu's-sedid şerhu Kitabu't-tevhid*, Riyad, 2004.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Muhammed (241/855), *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnaud, Adil Mürşit, 1. Basım, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1995–2001.

Ahmet b. Hacer Ali Ebu Tâmi Âl b. Ali, *Tathiru'l-Cenân ve'l-Erkân an Dereni's-Şirk ve'l-Küfran*, Riyad, 1986.

Ahmet b. Hacer, *Tevhîd*, Tevhid Ajans, İstanbul, 1996.

Akdeniz, Sabri, *Toplumumuz ve Eğitimimiz*, İFAV, İstanbul, 1982.

Akın, Murat, *Vehhâbîlikte Tevhid ve Şirk*, Cumhuriyet Üni. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Y.L. Tezi, Sivas, 2006.

Ali el-Kâri, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (1014/1606), *el-Esrâru'l-Merfua fi'l-Ahbâri'l-Merfua*, thk. Ahmed el-Hicci el-Kürdî, Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1988.

_____, *Mirkatü'l-Mefatih Şerh-i Mişkati'l-Mesabih*, Dâru İhyai't-Türas, ty.

Altay, Fahrettin (1970), *10 Yıl Savas ve Sonrası* (1912 – 1922), İnel Yayınları, İstanbul, 2008.

Âlûsî, Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd (1270/1854), *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l Kur'âni'l Azîm*, Daru'l-İ'tisâm, Mısır, 1956.

Âlûşeyh Abdurrahman b. Hasan, *Fethu'l-mecid fi Şerhi Kitâbi't-Tevhid*, Riyad, 1413.

Asil, Ercüment, Altay, Fahrettin, *10 Yıl Savas ve Sonrası* (1912 – 1922), İnel Yayınları, İstanbul, 1970.

Aslaner, Serhat, *İlmiye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı(Konya Örneği)*, Sakarya Üni. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Y.L. Tezi, Sakarya, 2006.

Arabacı, Caner, “İslâh-ı Medâris-i İslâmiyye Medresesi”, *Konya Ansilopedisi*, IV.

_____, “Milli Mücadele Döneminde Konya”, *Konya Ansiklopesi*, Konya, 2013, V.

_____, “Milli Mücadele Döneminde Beylikler ve Osmanlı Devrinde Eğitim” *Konya Ansiklopesi*, Konya, 2013, V.

_____, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri*, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Konya, 1998.

Asım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, İstanbul, 1305.

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa (855/1451), *Umdetü'l-Kâri Şerhi Sahihi'l-Buhârî, Dâru'l-Fikr*, Beyrut, Ty.

Babalık, 11 Ekim 1913.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali (458/1066), *Delâilu'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi 'ş-Şerîa*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2008.

Bezvâvî, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed (685/1286), *Envarü't -Tenzil ve Esrarü't -Te'vil*, İstanbul, 1303.

Bilgili, İsmail-Çelik, Ahmet, *Muhammed Kudsi El-Bozkırı*, Ekdağ Yayınları, Konya, 2009.

Buhârî, Muhammed b. İsmail (256/869), *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, 1992.

Bursevî, İsmail Hakkı(1137/1725), *Rûhu l-Beyân*, İstanbul, 1285.

Büyükkara, Mehmet Ali, "Vehhabilik", *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 611.

_____, *İhvan'dan Cüheyman'a Suudî Arabistan ve Vehhabilik*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004.

Çalışkan, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Tevessül ve Vesile*, A.Ü. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Y.L. Tezi, Ankara, 1992.

Çelenk, Mehmet, *Muhammed b. Abdulvehhab'ın Hayatı ve İtikadi Görüşleri*, Uludağ Üni. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Y.L. Tezi, Bursa, 1999.

Çelik, Ahmet, "II. Meşrutiyet Dönemi Konya Basımında Öğrenci Makaleleri", *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar*, 17 Haziran 2009, IX, sayı 22.

_____, "Konya Ulemasının İcazetleri", *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar*, 10 Ekim 2012, sayı 24.

_____, "Muhammed Bahaeddin Efendi", *Konya Ansiklopedisi*, Konya, 2014, VII.

Çoban, Ali, *19. Yüzyıl Osmanlı Şeyhlerinden Bozkırlı Muhammed Bahâeddin Efendi ve İtkâzu'n-Nâimîn Adlı Eserindeki Tasavvuf Anlayışı*, Basılmamış Y.L. tezi, Selçuk Üni. Sos. Bil. Ens., Konya, 2004.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (255/868), *Sünenü'd-Dârimî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Davud es-Sicistani (275/889), *Süneni Ebi Dâvûd*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahani (430/1038), *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakatü'l-Aşfiya*, Beyrut, 1988.

Elbânî, Muhammed Nâsuriddin, *et-Tevessül Envâuhu ve Ahkâmuhu*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1986.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır(1361/1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, ty.

el-Useymîn Abdullah Salih, *Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab Hayatuhu ve Fikruhu*, Riyad, ty.

Eminoğlu, Mehmet, "Ahmet Ziya Efendi", *Konya Ansiklopedisi*, Konya, 2012, I.

Ermenekli Mustafa Safvet Efendi, Medreselerimiz III, *Beyanü'l Hak*, 8 Muharrem 1329/27 kanuni Evvel 1326/ 9 Ocak 1911, IV, Sayı 92, 1739-1733.

es-Sehavi, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed (902/1497), *el-Mekasidu'l-Hasene*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, 1985.

Eyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyân*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1992.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2004.

Firuzâbadî, Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed (817/1415), *Besâiru Zevî't-Temyiz, fî Letâifi'l-Kurâni'l-Azîz*, thk. M. Ali en-Neccar, Kahire, 1406/1986.

Güler, Zekeriya, *Vesîle ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri*, İLAM Araştırma Dergisi, II, sy I, İstanbul, 1997.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbûrî (405/1014), *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, 2002.

İsfahani, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb(502/1108), *el-Müfredat fî garibi'l-Kur'ân*, Dımeşk, 1992.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (235/849), *Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru Kurtuba, Beyrut, 2006.

İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbeddin Ahmed el-Askalâni (852/1449), *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahihi'l-Buhari*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1993.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî(711/1311), *Lisânü'l-arab*, thk., Müşterek Komisyon, Kahire, 1979.

İbn-i Melek, İbn Firişte İzzeddin Abdüllatif b. Abdilaziz Rûmî (821/1418), *Şerhü'l-Menâr fi'l-Usûl*, İstanbul, 1315.

İbnü's-Sünnî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî (364/975), *Amelu'l-Yevm ve'l-Leyle*, Dâru Erkam, Beyrut, 1998.

İmam Rabbani, Ahmed b. Abdülahad b. Zeynelabidin Serhandi(1034/1624), *Mektubât*, Kahire, ty.

Kelâbazî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim el-Buhari (380/990), *et-Ta'aaruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Matbaatü's-Saade, Kahire, 1933.

Kevserî, Muhammed Zâhid (v. 1371/1952), *Mahku't-Tekavvül fî Mes'eleti't-Te vessül*(Makâlât içinde), Kahire 1414;

Koç, Veysel, *Vehhabilik ve Temel Prensipleri*, Marmara Üni. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Y.L. Tezi, İstanbul, 2005.

Koçkuzu, Ali Osman, *Bir Müderrisin Sürgün Yılları*, İz Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, *Bozkırlı Abdullah Fevzi Efendi Risaleler*, İz Yayınları, İstanbul, 2012.

_____, *Çanakkale Cephesinde Bir Müderris*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.

_____, *Paşadairesi*, Konya, 2004.

Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Konya, 2007.

Köprülü Fuat, "Ribât", *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1942.

Kulu, Fahrettin, *Haydin Basalım İzlere* (Yayına Hazırlayan Ali Osman Koçkuzu), Damla, İstanbul, 2008.

Kuşeyri, Ebü'l-Kasım Zeynülislam Abdülkerim b. Hevazin (465/1072), *er-Risâle*, Kahire, 1989.

Mâturidî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Te'vîlâtü Ehl-i's-Sünne*, Müessesetü'r-Risâletü'n-Nâşirûn, Bayrût, 2004;

Meşriki İrfan, 4 Ekim 1911 Sayı 231;

Mevlana Hâlid el-Bağdâdî, *Risale fî İsbâti'r-Râbita*, İstanbul, 1284.

Mevlana Halid, *Risale fi Hakki'r-Râbita* (Raşahât kenarında), İstanbul 1294.

Muhammed Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlanî (1250/1834), *Neylü'l-Evtâr Şerhi Münteka'l-Ahbar*, Kahire, 1971.

_____, *Fethü'l-Kadir: el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivaye ve'd-Diraye min İlmi't-Tefsir*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1983.

Muhammed b. Abdülvehhab, *Keşfu's-Şübehât*, Daru'l-İman, ty.

Müslim, Ebû'l-Hüseyin İbnü'l-Haccac (261/874), *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1992.

Müttakî, Alauddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han el-Hindî (975/1567), *Kenzu'l-Ummâl Fî Süneni'l-Akval Ve'l-Efal*, thk. Bekri Hayyani, Saffet Safâ, el-Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1989.

Özervarlı, M. Sait, "İbn-i Teymiyye", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 405-413.

Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (606/1209), *Mefâtihu'l Gayb*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1981.

Salih b. Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim, *et-Temhîd li Kitâbi't-Tevhid*, Daru't-Tevhid, Riyad, 2002.

Salih b. Saîd es-Sehimi, *Müzekkirat fi'l-Akide*, Medine, 1413.

Sarıçelik, Kerim, *Konya'da Modern Eğitim Kurumları*, Çizgi, Konya, 2010.

Semiz, Yaşar, "Delibaş Mehmet Ayaklanması" Konya Ansiklopedisi Konya, 2012, III.

Semhûdî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed (911/1506), *Hulasatü'l-Vefa bi-ahbari dari'l-Mustafa*, Cidde, 1983.

Sural, Mahmud, "50 Yıl Önceden Bu Yana Her yönüyle Konya", Yeni Konya Gazetesi, 17 Eylül 1975.

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebubekir Celaledin (911/1505), *el-Hasâisu'l-Kübrâ*, Beyrut, ty.

Sübki, Ebû Muhammed Mahmûd b. Muhammed b. Ahmed (1352/1933), *el-Menhelü'l-azbü'l-mevrud şerhu Süneni Ebî Davud*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Riyad, 1394.

Süleyman b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilvehhâb, *Teysiru'l-azizi'l-hamid Şerhu Kitabi't-tevhid*, Riyad, ty.

Süleyman b. Sehmân en-Necdî, *el-Hediyetü's-Sünniyye ve't-tuhfetü'l-Vehhâbiyye en-Necdiyye*, Mısır, 1342.

Şehâbeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, Beyrut 1966.

Şeker, M. Fatih, *Osmanlılar ve Vehhabilik*, Dergah Yay., İstanbul, 2010.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (360/971), *el-Mu'cemu'l-kebîr*, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, ty.

Tanrıkulu, Abdullah, *Vehhabilik*, 1. Defter, Arşiv no 7266-10, Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi.

_____, *Vehhabilik*, 2. Defter, Arşiv no 7272-2, Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi.

Taşel, Lütfî, "Tanrıkulu Abdullah Fevzi", *Konya Ansiklopedisi*, Konya, 2014, VIII.

_____, "Vehhabilik Risalesi", *Marife-Selefilik*, 2009, yıl IX, sayı 3.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, Işık Yay. İstanbul, 2014.

Tosun, Necdet, "Rabita", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV.

Tûsî, Ebu Nasr Abdullah b. Ali Serrac (378/988), *Kitabu'l-Lumâ' fi't-Tasavvuf*, thk. Reynold Alleyne Nicholson, ty.

Uludağ, Süleyman, "İstimdâd", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2002, yıl III, sayı 8.

_____, *İslam'da inanç konuları ve İtikadi Mezhepler*, Marifet Yayınları, 2002, İstanbul.

Uyar, Veli Sabri, "Hattatlar", *Konya Dergisi*, sayı 110.

Uz, Mehmet Ali, *Konya Alimleri ve Velileri*, Şems Yayınevi, Konya, 2004.

Yaşar, Hasan, "Hasan Kutsi Efendi", *Konya Ansiklopedisi*, Konya, 2013, IV.

Yavuz, Yusuf Şevki, "İstimdad", *DİA*, İstanbul, 2001, XXII.

_____, ."Tevesül", *DİA*, İstanbul, 2012, XLI.

Yazıcı, Tahsin, "Nakşbend", *İA*, MEB, İstanbul, 1964.

Yusuf el-Kardavi, *Tevhidin Hakikati*, Tercüme Mustafa Özel, Özgün Yayıncılık, İstanbul, ty.